

ज्यौतिषविभागे-२

मास्टरमणिमालायास्तृतीयो मणि

श्रीकेशवदैवज्ञविरचिता

जातकपद्धतिः ।

मिथिला-देशागत-धौगमानिवासि—काशीस्थ संन्यासि-संस्कृत-
पाठशालाध्यापक-ज्यौतिषाचार्य-तीर्थ-परिदित—

श्रीसीतारामशर्मकृतया

सर्वमनोरमाख्यया

स्तोत्रपत्रिसंस्कृतभाषाव्याख्यया विभूषिता ।

घोंघयानिवासिज्यौतिषतथपण्डित—

श्रीरामाधीनशर्मकृतया

उदाहरणदोषिकया सहिता ।

श्रीमद्द्वैवज्ञापूर्वशर्मकृतसयुक्तिकोदाहरणचक्रेण समलङ्कृता ।

सेयं—

मास्टर खेलाड़ीलाल एण्डसन्स्-

"संस्कृत बुक डिपो" स्वामिमहोदयैः प्रकाशिता ।

[सर्वाधिकार प्रमाशकेन रक्षित]

मास्तरमणिमालाया ज्यौतिषमञ्जुलमणिसूतीवोऽयम् ।
श्रीविश्वेशपदेपदेभ्यः सादरमाद्री समर्प्यते भक्त्या ॥

प्रस्तावना ।

समस्तैरपि दैवज्ञैर्विदितैवास्ति भारते ।
श्रीमत्केशवदैवज्ञकृता “जातकपद्धतिः” ॥
नवमन्यप्रसिद्धचै हि काचिद् भवति भूमिका ।
अलं जगत्प्रसिद्धायास्तयाप्यस्याः सुपद्धतेः ॥
यद्यप्यस्याः कृता टीका पूर्वैः “प्रौढमनोरमा” ।
अन्यैस्तदनु दैवज्ञैरन्या “बालमनोरमा” ॥
नाथा प्रौढान्यवितुष्ट्यै नान्या बालान्यविन्मुदे ।
नैताभ्यां मध्यवितुष्टिर्जातेत्यस्त्यतिरोहितम् ॥
वस्तुतोऽन्वर्थनामत्वं गतं टीकाद्वयेन्वतः ।
कृता सर्वजनप्रियै मया सर्वमनोरमा ॥
अत्रादौ रपष्टया देवगिरां न्याख्याऽस्ति शोभना ।
ततस्तदुपपत्तिश्च ततष्टीका नृभाषया ॥
स्वसतीर्थेन मित्रेण श्रीरामाधीनरामरक्षा ।
रक्षिता रक्षिता पश्चादुदाहरणदीपिका ॥
अन्ते संरक्षितं श्रीमद्दैवज्ञापूज्यशर्मणः ।
जन्मपत्रं च तेनैव रक्षितं युक्तिसंयुतम् ॥
उत्तमा गुणमेवास्या दृष्ट्वा गच्छन्तु पुष्टताम् ।
अधमा दोषमालोक्य तन्वन्तु निन्दुष्टताम् ॥
उभावपि विप्लवन्तो मध्यमा यान्तु तुष्टताम् ।
इत्येव रक्षिता टीका मया जातकपद्धतेः ॥
अतो धन्यतमं मन्या भूराभारास्महे वयम् ।
यद् दृष्टेमां भविष्यन्ति सर्वे सन्तुष्टमानसाः ॥
यात्र मानवधर्मत्वाद् या वा मद्दृष्टिदोषतः ।
मुद्रणादौ त्रुटिर्जाता संशोभ्या सा महाशयैः ॥
इति ज्ञानदशो विद्या विज्ञाप्यन्ते विवेकिनः ।
चौगमाग्रामवास्तव्य - श्रीसीतारामशर्मणा ॥

अथ विषयानुक्रमिका ।

विषय	पृष्ठे	विषय	पृष्ठे
टीकाकारवृत्तमङ्गलाचरणम्	१	केन्द्रादिवलम्	२०
ग्रन्थकारवृत्तमङ्गलाचरणम्	२	दिग्बलं-कालवलम्	२२
अहर्गणानयनपद्यमुदाहरणं च	३	पञ्चगलं द्युशयलं वर्षा- दिवलम्	२४
यष्टिकानयनम्	४	अयनबलानयनम्	२६
मध्यमप्रधानयनम्	४	चेष्टाबलं नैसर्गिकवलम्	२८
तारकालिकप्रधानयनम्	५	युद्धादिवलम्	३०
मन्दोच्चसाधनम्	५	भावानां विविधवलम्	३२
रविचन्द्रस्पर्शीकरणम्	५	चन्द्रार्कयोष्णेष्टावलम्	३४
स्पर्ष्टगतिसाधनम्	५	इष्टकष्टबलानि इष्टकष्टदृष्ट्य-	३५
कुजादीनां स्फुटीकरणम्	६	सप्तवर्गेष्टकष्टसाधनम्	३८
“ गतिस्फुटीकरणम्	८	योगजायुर्दायः	४२
अयनांशसाधनम्	८	चेष्टागुणकदिसाधनं च	४२
राशीनां लंकोदयमानम्	८	आश्रयगुणक	४५
“ स्वोदयमानप्रकारः	८	कर्मयोग्यगुणकः	४६
प्रथमलग्नानयनम् विशेषश्च	८	दायांशसाधनम्	४६
नतोप्रतसाधनम्	१०	चक्रार्धहानिः	५०
चतुर्थदशमभाषानयनम्	१०	अंशायुर्दायसाधनम्	५२
अवशिष्टभाषसाधनम्	१३	पिण्डादित्रिकायुर्दायांशः	५३
दृष्टिसाधनम्	१६	लग्ने मरे हानिः	५६
उच्चबलं सप्तवर्गजयलम्	१६	पिण्डादित्रिकायु साधनम्	५७
युग्मायुग्मराशि नवांशबलम्	२०		

विषयाः	पृष्ठे	विषयाः	पृष्ठे
लग्नायुःसाधनम् विशेषश्च	५६	विदशादिकथनम्	७२
अंशायुपः श्रेष्ठत्वम्	६०	दशाप्रवेशकालिकलग्ना—	
चतुर्णामायुषां व्यवस्था	६२	नयनम्	७४
परमायुःप्रमाणम्	६३	दशायाः शुभाशुभफलम्	७७
मनुष्येतरस्फुटायुः साधनम्	६३	अष्टवर्गफलस्य अल्पाधिक—	
दशास्वरूपं तच्छुभाशुभम्	६४	त्यकल्पना	७६
दशाक्रमः	६५	कचित् फलस्य व्यभिचारे—	
दशाक्रमबलम्	६७	कर्तव्यता	८०
रिष्टकररिष्टहरत्वम्	६७	ग्रन्थालङ्करणं ग्रन्थप्रशंसा	८१
मतान्तरम्	६६	टीकाकारपरिचयः	८२
अन्तर्दशाक्रमः	७०	ततो जन्मपत्रोदाहरणम्	१-४८

इति विषयानुक्रमणिका ।

श्रीकेशवदैवज्ञविरचिता

जातकपद्धतिः ।

सोपपत्तिव्याख्योदाहरणदीपिकासहिता ।

दानवारिमिरच्यो य शोभितो दानवारिभिः ।
 अगजानन्दनः पायादपायात् स गजाननः ॥
 प्रैलोक्षभृशतुर्चर्गप्रदा ता-पापहृत् सदा ।
 मिथिलाभूमिजा-माता ॐ सन्तत सन्तनोतु शुम् ॥
 जननीं जाननीं नोमि तातं पद्धरनाभिधम् ।
 यशसा यौ भुवि ख्यातायन्ते साम्बेशतां गतौ ॥
 महामहोपाध्यायो बुधधर्यो ज्योतिषाचार्यः ।
 धीमुरलीधरशर्मा शाश्वतधर्मानुरागिजनमान्य ।
 ध्यात्वा यत्पदकमलं मन्दधियोऽपि हि भवन्ति तत्पदाः ।
 जयति तरां स गुरुणामपि शुद्धरथापयन् वाश्याम् ॥
 धीमिथिलापतिविद्यापीठे विद्वान् प्रपाठयन्ननिशम् ।
 शं धीमन्दनमिधो दिशतु गुरुज्योतिषाचार्यः ॥
 देवीमभीष्टदां नत्वा धियं स्वामीष्टदेवताम् ।
 उपपत्तियुतां कुर्ये व्याख्यां जातकपद्धतेः ।

अथ ग्रन्थकारो वृत्तपूर्वार्धेन मङ्गलमाद्यन् ग्रन्थारम्भमुत्तरार्धेन
ग्रन्थान्तरसाध्यामिति प्रत्यक्षं व्यक्तामस्तल्लक्षणाद्यनशाह —

नत्वा विघ्नपशारदाच्युतशिवब्रह्मार्कमुख्यग्रहान्
कुर्वे जातकपद्धतिं स्फुटतरां होराविदां प्रीतये* ।

यन्त्रैः स्पष्टतरोऽत्र जन्मसमयो वेद्योऽथ खेटा, स्फुटा
यत्पक्षे हि घटन्त उद्गम इहास्तर्क्षं सपङ्भः स च ॥१॥

व्याख्या—‘अहं’ विघ्नपशारदाच्युतशिवब्रह्मार्कमुख्यग्रहान् विघ्नपो
गणेशः, शारदा सरस्वती, अच्युतो विष्णुः, शिवो महादेव, ब्रह्मा
विधाता, अर्कमुख्यग्रहाः सूर्यादिनवग्रहा एतान् नत्वा प्रथम्य होरा-
विदां होरां ज्योतिःशास्त्रस्य लग्नफलादिविनिर्णयस्कन्धं विदन्तीति
होराविदस्तेषां प्रीतये मुदे स्फुटतरामतिलघुक्रियां जातकपद्धतिं
जातस्य शुभाशुभफलनिरूपकं शास्त्रं जातकं तस्य पद्धतिं मार्गं कुर्वे
करोमि । अत्रास्यां पद्धतौ यन्त्रैः शङ्कु-घटी-चक्रादिभिः स्पष्टतरोऽति-
सूक्ष्मो जन्मसमयः सूर्योदयाजन्मकालावधिकेष्टकालो वेद्यो जातव्यः ।
अथानन्तरं इहास्मिन् जन्मसमये यत्पक्षे यस्मिन् सौरादिपक्षे घटन्ते
दृग्गणितैश्च गच्छन्ति तस्मिन् पक्षे स्फुटा स्पष्टाः खेटा ग्रहा ‘साध्या’
इति शेषः । उद्गम लग्नं च साध्य स उद्गमः शपङ्भः पङ्कशिसहितो
ऽस्तर्क्षं सप्तमलग्नं भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अत्रोपपत्तिः—“यान्नाविवाहोत्सवजातकादौ खेटैः स्फुटैरेव फलं
स्फुटत्व”मित्याद्युक्तेः सूक्ष्मजन्मकाले स्फुटखेटादिसाधनं समुचितं
मेव । तथा कान्तिवृत्तक्षितिजवृत्तयोः पूर्वसम्पात प्रथमलग्नं पश्चिम-
सम्पातश्चास्तलग्नसंज्ञं तत्सम्पातद्वयं च मिथः पङ्कमान्तरितमिति
गोलीयरेखागणितेनातिरोहितमेव विदामतो लग्नं सपङ्भमस्तर्क्षं
स्यादेवेत्यलं पक्षवित्तेन ॥ १ ॥

भाषार्थ—

टोहः—श्रीगणपतिपदपञ्चम मन धरि सीताराम ।

सरस्वतनुजभाषातिलक लिखतमुज्ज्वलहितकाम ॥

भा०—मैं (केशव) गणेश, सरस्वती, विष्णु, महादेव, ब्रह्मा, और सूर्यादि
नवग्रहों को प्रणाम करके होराशास्त्र जानने वालों के प्रीत्यर्थ अत्यन्त लघुक्रियायुक्त
‘जातकपद्धति’ नामक ग्रन्थ बनाता हूँ । यहाँ यन्त्रादि द्वारा अत्यन्त सूक्ष्म जन्म-

छ वङ्ग पुस्तकपु ‘ज्योतिर्विद प्रीतये’ इति पाठोऽनभिष्टे प्रथित स न रमणाय
वेवन्द्योरावित्नु ज्योतिर्वित्त्वाभावात् ।

समय समझना चाहिए, फिर उस जन्म समय में जिनके पक्ष से गणित करने से स्वतुल्यता होती हो उन (सौर, माह्य आदि) पक्ष से स्पष्टग्रह साधन करें और ग्रन्थान्तरोक्तविधि से लग्नसाधन करें और लग्न म ६ राशि जोन्ने से सप्तमलग्न अर्थात् जायाभाव होता है ॥ १ ॥

अथोदाहरणदीपिका ।

सस्मृत्य कालिकापादाभुज जातकपद्धते ।

मुदे देवविदा। कुर्म उदाहरणदीपिकाम् ॥ १ ॥

अत्र तावत्स्पष्टग्रहसाधनार्थमहर्गणस्यैव प्रयाजन भवत्यत कलि युगादेस्तदानयनार्थं ग्रन्थान्तराक्त सार्द्धक पद्यम्—

‘शको नवाद्रीन्दुरुशानुयुक्त कलेभवदब्दगणो व्यतीत ।

कल्याणचन्द्रगण प्रभाकरहतश्रैत्रादिमासैर्युतः

त्रिष्ट आद्रिहतातयुक् — सुरहतैर्लब्धाधिमासैर्युत ।

खत्रिभ सतिथिर्द्विधा शिवहतत्रिष्योऽशौलोद्धते—

हीनो कल्पदिनावमे सितनिशाङ्गे सावनोऽहर्गण ॥”

अथ शालिवाहनशतपदे १७८० फाट्गुनकृष्णपष्ठ्या बुध सूर्यो दयात् ४० । ३६ इष्टघटिकादिग्रहर्गण साध्यते । तत्रोक्तप्रकारेण शर १७८० नवाद्रीन्दुरुशानु ३१७६ युक्त ४६५६ अथ कलव्यतीता द्दगण स्यात् । अस्मी व्यतीताब्दगण प्रभाकर १२ हत ५६५०८ चैत्रमारभ्य गतचन्द्रमासैर्युत ५६५१८ अथ त्रिधा स्थाप्य । अन्तिमस्य खद्रिलवेना ८५० नेन द्वितीयस्यो युत ६०३६८ अस्य सुरलवेना १८२६ नेन प्रथमस्नानस्यो युत ६१३४७ अयं त्रिशद्वगुण १८४०४१० गततिथिभि २१ राभिर्युत १८४०४३१ अथ द्विष्ट । द्वितीयस्य शिव ११ हत २०२४४७४१ अस्य यधिकसप्तशताशेना २८७६७ नेन प्रथमस्यो हीनो जात १८११६३४ अयमेव फाट्गुनकृष्णपष्ठ्या बुधनिशाङ्गे सावनाऽहर्गणो जात । अथाहर्गण सप्ततष्ट ६ सित्ताद भीष्टवारा बुध स्यात् ।

अथात्र विशेष —अहर्गण स्वामीष्टवारो यदि नायाति तदाभीष्ट वारार्थं सेको या निरेकोऽहर्गण कार्य ।

अन्यथापि विशेष —मलमासात् पूर्वमासेष्वहर्गणानयने पूर्ववर्षा धिमासापेक्षया यद्यधिकोधिमास आगच्छेत् तदा स न ग्राह्य किन्तु पूर्ववर्षोद्भवतुल्या एवाधिमासा ग्राह्या ।

एवं स्पष्टाधिमासोत्तरमासे अहर्गणानयने पूर्ववर्षाधिमासापेक्षया यद्यधिकोधिमासो नायाति तथापि स ग्राह्य एव ।

पुनरपि विशेषः—मलमासोत्तरमहर्गणे गतचैत्रादिमासगणनायामधिमासो न ग्राह्यः । मध्ये त्वहर्गणानयने गततिथिग्रहणेऽधिमासस्य तिथयो गणनीया एवेति ॥

अथाहर्गणाद्वल्लिकानयनं मकरन्दप्रकाशे—

“विधाय भागं युगणस्य पष्ट्या पुनः पुनः सा दिनजा ग्रहाणाम् ।

वल्ली भवेच्छेषमिता चतुर्धा शेषास्ततो मध्यरगा ग्रहैः ॥”

उदाहरणम्—अहर्गणः १=११६३४ अस्य पष्ट्यंशलब्धिः ३०१६३ शेषम् ५४ इयमेव प्रथमा वल्ली । प्रथमलब्धस्यास्य ३०१६३ पुनः पष्टिभागाल्लब्धं ५०३ । शेषम् १३ इयं द्वितीया वल्ली । पुनर्द्वितीयलब्धस्यास्य ५०३ पष्टिभागाल्लब्धम् ८ । शेषम् २३ इयं तृतीया वल्ली । पुनः तृतीयलब्धस्यास्य ८ पष्ट्यंशलब्धिः ० शेषम् ८ इयमेव चतुर्थी वल्ली । आसां क्रमान्यासः ८ । २३ । १३ । ५४ इति वल्लिकानयनम् ।

अथ मध्यमग्रहानयनम् । अथ यस्मिन् पक्षे ये घटन्ते तस्मिन् पक्षे ते ग्रहा साध्या इत्याचार्याणामाशयस्तथापि मकरन्दप्रकाराभिधानां छात्राणामुपकारार्थं मकरन्दयुक्तैव ग्रहा साध्यन्ते । यथा मकरन्दप्रकाशे—

‘यो वल्लिकायां प्रथमावशेषस्तस्मादधः स्या ग्रहवाटिकायाम् ।

येऽङ्काः स्थितास्तेषु युगप्रमाणा अङ्का बुधैरादित एव ग्राह्याः ॥

यदा शून्यं भवेद्वल्यान्तद्वा तस्य तलस्थितान् ।

कदापि नैव गृहीयादङ्कान्मध्यप्रसाधने ॥

द्वितीयशेषे प्रथमं विहाय तृतीयशेषे द्वितयं चतुर्थं ।

अयं तु तत्तत्तलगाङ्कयागं बाणैर्भजेच्छेषमितं तु पष्ट्या ॥

सङ्ख्येयं दिग्भविभजेत्फलं यद्दशान्तरेणापि विहीनितं तत् ।

मध्ये भवेदर्कमुखग्रहाणां सहायकः स्पष्टविधानयोग्यः ॥”

उदाहरणम्—पूर्वानीता वल्लिका ८२३१३१५४ अथ रविवाटिकायां प्रथमवल्लिकातल्लक्षांकाः ८५२११३३१३३ द्वितीयवल्लितल्लक्षाङ्काः ८७१४२१३२ तृतीयवल्लितल्लक्षाङ्काः ४११८५६५२१४७ चतुर्थवल्लितल्लक्षाङ्काः ५३३३५२१६४० एषां योगः ५१५२१४७४३३ ३२ एतस्य प्रथमस्थाने पञ्चभक्ते लब्धो राशिः १० शेषं १ पष्ट्या

६० सङ्गुण्य अग्रिमाङ्कै ५२ युतं ११२ दशभिर्भक्तं लब्धं भागाः ११ शेषं
२ पष्ट्या सङ्गुणितम् १२० अग्रिमाङ्कै ४७ युतं १६७ पुनर्दशभिर्भक्त्या
लब्धाः कला १६ शेषं ७ पष्ट्या सङ्गुण्य ४२० अग्रिमाङ्कै ४३ युत ४६३
दशभिर्भक्तं लब्धा विकलाः ४६ एषां क्रमेण न्यासः १०।११।१६।४६
अथ कलादौ मिथिलादेशान्तर १।३५मृणं कृत्वा जातो मिथमान-
कालिकमध्यमरविः १०।११।१५।११ अथ तात्कालिकार्थं पद्यम्—

“मिथेष्टयोर्यद्विधरं दिनाद्यं गतिसगुणम् ।

पष्ट्या भक्त लयाद्यं स्यान्मिथ्याधिक्ये फलं खृणम् ॥

अल्पे ग्रहे धनं फायमेवं तात्कालिको भवेत् ।

चक्रे तु विपरीतः स्वाद्राहुकेत्नोस्तथैव हि ॥”

अथ मिथमानम् ४४ ७ इष्टम् ४०।३६ अनयोरन्तरमृण
चालनदिनादि ०।३।३१ रवेर्मध्यमा गतिः ५६।८ अनया मिथेष्टान्तरं
गुणितम् पष्ट्या विभक्तं लब्धमंशादिचालनमृणम् ००।३।२८ अनेन
हीनो पूर्वानीतमिथमानकालिकमध्यमरविस्तात्काले मध्यमरविः ।
१०।११।११।४३ एव चन्द्रादयोऽपि साध्याः ॥ (द्रष्टव्यम् १ चक्रम) ॥

अथ मन्दोद्यानयनपद्य मकरन्दप्रकाशे—

“नन्दा भूपा ग्रहा वेदा रसा वायुगजाः क्रमात् ।

पिना चन्द्रं ध्रुवाः प्रोक्ताः सूर्यादीनां नम सदा ॥

शशिवाणाङ्गभूतुल्यो व्यवस्थितशको मत्तः ।

व्यवस्थितशकं स्वीयाञ्जुकात्सशोभ्य यत्नतः ॥

अन्तरं स्वध्रुवैर्भक्तं फलं यद्विकालात्मकम् ।

तद्वपयस्थितमन्दोच्चं युक्तमिष्टं तु तद्भवेत् ॥”

अनोदाहरणम्—व्यवस्थितशकः १६५१ इष्टशकश्च १७८० अन-
योरन्तरम् १२६ रविध्रुवाङ्केनाहनेन भक्तं लब्धं १४ अनेन वि-
लात्मकेन व्यवस्थितरविमन्दोच्चम् २।१७।१७।६ युतम् २।१७।१७ २३ इद-
मिष्टरविमन्दोच्चं जातम् । एवं कुजादीनामपि । चन्द्रमन्दोच्चं तु मध्य-
मग्रहानयनवदेव ज्ञेयम् । (द्र० ३ चक्रम) ।

अथ रविचन्द्रयोः स्फुटीकरणपद्यम् ।

“शोधयेत्स्वस्वमन्दोच्चात् स्वस्वमध्यं प्रयत्नतः ।

शेषं केन्द्रं ध्रुवैर्ज्ञेयं व्यधिकं तद्यदा भवेत् ।

पद्मात्संशोधयेत्तु पद्माधिक्यं यदा भवेत् ।

पद्महीनं तदा कार्यं चक्राच्छोध्यं नवाधिकम् ॥
 रात्रिघ्नः केन्द्रराशिः स्याद्भुजः स्वीयलवान्वितः ।
 तदधःस्थान् लिखेदङ्गान् प्रथमं फलपत्रतः ।
 भुजाग्रिमतलस्याङ्गान् तदधो विलिखेत्क्रमात् ।
 फलयोरन्तरेणैव हन्याद्भुजकलादिकम् ॥
 पष्ट्याप्तं स्वमूलं कुर्यात् क्रमोत्क्रमवशात्फले ।
 प्रथमे तत्फलं स्पष्टं ज्ञेयं गणितकोविदैः ॥
 तत्फलेन युतो मध्यः केन्द्रे मेपादिपद्मगे ।
 तुलापट्कस्थिते हीन स्पष्टपेटो भवेद्भुवम् ॥”

अथ स्फुटरविसाधनार्थमुदाहरणम्—

मध्यमार्कं १०।११।११ ४३ रविमन्दोच्चा २।१७।७।२३ दस्माविशोध्य
 ४।६।५।४० शेषमिदं केन्द्रसंज्ञम् । इदं राशित्रयाधिकत्वात् पद्मा-
 द्विशोध्य शेषं भुजः, १।२३।५।४।२० एतस्य राशिस्त्रिषष्ट्युः ३० स्वलघ्वै-
 २३ रेभियुतः जाता भुजांशाः ५३ एतत्तलस्याः फलपत्राङ्काः १।४४।४५
 तदग्रिमतलस्याङ्काश्च १।४६।२ एषामन्तरजातं फलान्तरम् ०।११।१७ अनेन
 भुजकलादिकं ५४।२० गोमूत्रिकया सङ्गुण्य पष्ट्या विभज्य लब्धं
 ००।०१।१० इदं प्रथमफले १।४४।४५ युक्तम् जातमिष्टफलम् १।४५।५५
 अनेन मेपादि—केन्द्रत्याद्युक्तो मध्यमरवि स्फुटरविः १०।१२।५।७।३=
 एवं चन्द्रानयनमपि ॥

अथ स्पष्टगतिसाधनार्थं पद्यम्—

“गोमूत्रिकायाः क्रमतो हि गुण्या मध्यागतिः स्वरूपफलान्तरेण ।
 पष्ट्युद्धृता लब्धयुता स्वकेन्द्रे कर्षादिपङ्काशिगते स्वभुक्तिः ॥
 मृगादिपङ्काशिगते च केन्द्रे लब्धेन हीना निजमध्यभुक्तिः ।
 स्फुटा भवेद्भुक्तिरिहेन्दुरव्योरेवं गतिर्भूदिता महद्भिः ॥

अत्रोदाहरणम्— रवेर्मध्यगतिम् ५६।= फलान्तरेणा००।०१।१७
 नेन गोमूत्रिकया संगुण्य पष्ट्या विभज्य लब्धम् १।१६ अनेन मेपादि-
 केन्द्रत्यान्मध्यगतिः ५६।= युक्ता जाता रवेः स्पष्टा गतिः । ६०।२।
 एवं चन्द्रस्यापि ॥

अथ कुजादीनां स्फुटीकरणश्लोकाः—

“सूर्यस्य मध्यं बुधशुक्रयोः स्थान्मध्यं मध्यं निजशीघ्रतुङ्गम् ।
 सुरेज्यमौमार्किनमधराणां मध्यं स्वमध्यं रविमध्यमुद्यम् ॥

अपास्य मध्यं निजशीघ्रतुंगाच्छेपं भवेद्राशिमुखं स्वकेन्द्रम् ।
 पङ्माधिकं वीक्ष्य कुजादिकानां संशोधयेद् द्वादशराशिमध्ये ॥
 खत्रिप्रः केन्द्रराशिः स्याद्भुजः स्वीयलवान्वितः ।
 तद्वसात्पूर्ववच्छैथ्यं फलमादौ प्रसाधयेत् ॥
 तदर्थं समृणं कुर्यात् केन्द्रे मेपतुलादिगे ।
 परग्रहो भवेदेवं मन्दोच्चात्तं विशोधयेत् ॥
 शेषं द्वितीयकेन्द्रं स्यादतो यादुश्च पूर्ववत् ।
 तद्वसात्पूर्ववन्मान्दं फलं ज्ञात्वा तु तद्ग्रहे ॥
 मध्याख्ये स्वमृणं कुर्यात् समस्तं द्विग्रहो भवेत् ।
 द्विग्रहं शोधयेच्छीघ्राच्छेपं केन्द्रं तृतीयकम् ॥
 केन्द्राद्वाहुस्ततः शैघ्रं पुनः संसाधयेत्फलम् ।
 समस्तं स्वमृणं कुर्यात् द्विग्रहे तत्फलं क्रमात् ॥
 केन्द्रे मेपतुलापदके भवेदेव स्फुटो ग्रहः ।
 पर्यं कुजादिपञ्चानामुदितं स्पष्टसाधनम् ॥”

अत्रोदाहरणम् — रविमध्यमानयनपदत्र साधितमध्यमभौमः
 ००।११।१६।४३ अत्र शीघ्रोच्चं मध्यमार्कः १०।११।११।४३ मध्यमार्क-
 मध्यमं कुज विशोध्य जातं प्रथमशीघ्रकेन्द्रसंज्ञं ६।२६।५५।०० इदं
 पङ्माधिकत्वाद्यकाद्विशोधितं २।००।०५।०० एतस्य भुजांशः ६० एत-
 दधःफलपत्रस्थशीघ्रफलाद्वा २२।५४ भुजांशाग्रिमाइस्यास्य ६१ तल-
 स्थिताद्वाः २३।१५ अनयोरन्तरम् ००।२१ अनेन भुजकलादिकं ५।००
 गोमूत्रिकया गुणितं ००।१०५।०० पष्ट्या भक्तं लब्धं ००।१।४५ इदं
 प्रथमफले २३।५४ युतं जातम् २३।५५।४५ एतस्यार्धेन ११।२७।५२
 मध्यमकुजस्तुलादिकेन्द्रत्वादीनः कृतः ११।२६।४८।५१ अयमेव पर-
 ग्रहाख्यो शेषः । एनं परग्रहं कुजमन्दोच्चा ४।१०।०२।४० दस्माद्विशोध्य
 जातं मन्दकेन्द्रम् ४।१०।१३।४६ अस्मात्प्राग्वद्भुजांशः १३० पूर्वपङ्
 गृहीते मान्दफले ६।२६ ॥ ६।१६ अनयोरन्तरम् ००।०७ अनेन भुजक-
 लादिकं १३।४६ गोमूत्रिकया संगुण्य जातम् १।३६।४३ पष्ट्या भक्तं
 लब्धं ००।०१।३७ प्रथममान्दफले ६।२६ अस्मिन् क्षयफलत्वादीनं
 ६।२५।२३ अनेनापि मेपादिमान्दकेन्द्रत्वात् मध्यकुजोऽशादौ युतः
 ००।२०।४१।०६ अयमेव द्विग्रहाख्यः स्यात् । एनं द्विग्रहं रविमध्या-
 द्विशोध्य जातं तृतीयं शीघ्रकेन्द्रम् ६।२०।३०।३७ इदं पङ्माधिकमतः

१२ अस्मादिशोधितम् २।०६।२६।२३ एतस्य राशिस्त्रिंशद्गुणितः ६०
अंशैः ६ युत जाता भुजांशाः ६६ अस्मात्पूर्ववच्छीघ्रफले २६।४ ॥
२६।२४ अन्योरन्तरेणा ००।२० नेन गोमूत्रिकया गुणितं भुजफलादिकं
६।४७।४० पष्ट्या भक्तं लब्धम् ००।०६।४८ अनेन प्रथममन्दफलं युक्तं
जातं २६।१३।४८ अनेनैव तुलादिकेन्द्रत्वान्दीनो द्विग्रहो जातः स्फुटकुजः
११।२४।२७।१८ एवमेव बुधादिकानयनमपि होयमिति ।

अथ कुजादिकानां गतिस्पर्ष्टीकरणम् । तत्र तावन्मध्यमागतिस्तु
प्रथमचक्रे द्रष्टव्या । गतिस्फुटोपरणपञ्चम्—मकरन्दप्रकारे—

“मध्यां गतिं मन्दफलान्तरेण हत्वा हरेदभ्ररसैरिहासम् ।

मध्ये स्वकेन्द्रे किलराशिपट्टके कर्कान्मृगान्मध्यगतौ धनर्णम् ॥

मन्दस्फुटा सा च तयोनिता स्याच्छीघ्रा गतिः केन्द्रगतिर्ग्रहाणाम् ।

हत्वाथ तां शीघ्रफलान्तरेण पष्ट्या भजेदाप्तफलं धनर्णम् ॥

मन्दस्फुटायां निजशीघ्रकेन्द्रे मृगादिकर्कादिगते द्वितीये ।

भवेत्तदा भूमिजपूर्वकानां गतिः स्फुटा सैव नमश्चराणाम् ॥”

अत्रोदाहरणम्—कुजस्य मध्यमागतिः ३।१२६ मन्दफलान्तरेणा
००।०७ नेन गोमूत्रिकया गुणिता जाता ००।२१।७।१८२ पष्ट्या भक्ता
लब्धं ००।०३।४० इष्ट कर्कादिकेन्द्रत्वान्मध्यगतौ धनं कार्प्यमतः
००।३५।०६ इयमंशादिमन्दस्फुटा गतिः, अनया शीघ्रागतिः ५६।८
हीना कलादिः २४।०२ केन्द्रगतिः स्यात्, सा च शीघ्रफलान्तरेणा
००।२० नेन गुणिता ००।४८०।४० पष्ट्या भक्ता लब्धं ००।०८।०१
अनेन मृगादिकेन्द्रत्वान्मन्दस्फुटा गति ०० ३५।०६ युता जाता कुज-
स्पष्टागतिः ००।४३।०७ ॥ एवं बुधादीनामपि गतयः साध्याः
(द्र० ४ चक्रम्)

अथायनांशानयनपञ्चम्—

“शारुमेकाक्षिवेदीनं द्वि.कृत्वा दशभिर्हरेत् ।

लब्धं हीनञ्च तत्रैव पष्ट्याप्ता अयनांशकाः ॥

लवीकृतोऽर्कस्त्रिगुणा नपाप्तस्तावन्मिताभिर्विकलाभिराढ्याः ।

अत्रोदाहरणम्—शकः १७८० एकाक्षिवेदे ४२१ रेभिर्हीनः १३५६
अयं स्थानद्वये स्थाप्य द्वितीयस्यो दशभिर्भक्तः १३५।५४ अनेन
प्रथमस्थानस्यो हीनः १२२३।०६ पष्ट्या भक्तो लब्धं २०।२३।०६
वर्षारम्भेऽयनांशकाः । अथ लवीकृतः सूर्यः ३१२।५७।३८ त्रिभिर्गुणितः

६३८५२५४ विंशत्या भक्तो लब्धं ४७ आमिर्विकलाभिर्वर्पात्मना-
लिकायनांशा युताः जाता इष्टायनांशाः २०१२३५३ ।

अथ लङ्कोदयेभ्यः स्वदेशोदयानयनपद्यम्—

मेपादिगे सायनभागसूर्ये दिनार्धजाभा पलभा भवेत्सा ।

विष्टा हता स्युर्दशभिर्भुजैर्द्विदिग्भिश्चरार्धानि गुणोद्भूतान्त्या ॥

लङ्कोदया विघटिका गजमानि गोद्व-

दच्छाग्रिपक्षदहनाः क्रमगोत्क्रमस्थाः ।

हीनान्विताश्चरदसैः क्रमगोत्क्रमसै-

र्मेपादितो धटत उत्क्रमतस्त्वमे स्युः ॥

मिथिलावेशीयपलभा ६ अत उपरोक्तपद्यानुसारेण चरखण्डानि

६०॥४८॥२०

लङ्कोदयाः चर्जं स्वोदयाः

मी. मे. २७८—६० = २१८

कु. वृ. २६६—४८ = २१८

म. मि. ३२३—२० = ३०३

घ. क. ३२३+२० = ३४३

वृ. सि. २६६+४८ = ३१४

तु. क. २७८+६० = ३३८

अतएव वृद्धोक्तं पद्यम्—

“अष्टेन्दुपक्षाः शशियाणपक्षा गुणाधिरामा गुणवेदरामा ।

शीलाधिरामा घसुरामरामाः क्रमोत्क्रमान्मेपतुलादिमानम् ॥”

अथ लङ्गानयनपद्यम् नीलकण्ठ्याम्—

तात्काले सायनार्धस्य भुक्तभोग्यांशसंगुणात् ।

स्वोदयात् क्षाप्रिहृल्लब्धं भुक्तं भोग्यं रवेस्त्यजेत् ॥

इष्टनाडीपलेभ्यश्च गतगम्याभिजोदयान् ।

शेषं खड्यादृतं भक्तमशुद्धेन लपादिषम् ॥

अशुद्धशुद्धमे हीनयुक् तनुर्व्ययनांशम् ।

अथ कदा कथं लग्नं साध्यं तदर्थं पद्यम्—

“लग्नं सूर्योदयादिष्टण्डैर्मोक्षप्रकारतः ।

रात्रिरोपघटीभिस्तु साध्यं भुक्तप्रकारतः ॥

यामिनीगतदण्डैर्वा लग्नं पङ्कमयुताद्रवेः ।

भोग्यप्रकारतस्त्वेवं दिनशेषसमुद्भवैः ॥

दराहैः सपङ्मरवितः साध्यं भुक्तप्रकारतः ।

क्रियालाघवमेवं स्याज्ज्ञेयं गोलविदा सदा ॥”.

श्रोत्रोदाहरणम्—अथ सूर्योदयादिष्टयः ४०।३६ अथ ताव-
ल्लाघयार्थं रात्रिगतेष्टयमि १२।२२ रात्रिः सपङ्मसूर्यांश्च भोग्य-
प्रकारेण लग्नं साध्यते । स्पष्टो रविः १०।१२।५७।३८ अयनांशः २०।२३।
५३ सपङ्मसायनः सूर्यः ५।०३।२१।३१ अस्य भुक्तांशः ३।२१।३१
त्रिशदंशेभ्यः ३० शोधिता जाताः सूर्यस्य भोग्यांशः २६।३८।२६ अथ
सपङ्मसायनार्कस्य कन्यारश्मिगतत्वात् पूर्वानीतेभोग्यांशैः कन्य-
फोदयो ३३= गुणितः ६००४।४७।२२ पाण्यु ३० क्षुतो जातो भोग्य
कालः पलादिः ३००।०६।३५ एवं भुक्तांशैः भुक्तकालो भवति । अथेष्ट-
यटोपलेभ्यो ७४२ भोग्यकालः ३००।०६।३५ शोधितः शेषम् ४४१।५०।२५
अस्मात्तुलोदयः ३३= शोधितः शेषम् १०३।५०।२५ तुलादग्रे,
बुधिकोदयमान ३४७ मिदं न शुद्धयत्यतस्तुलः शुद्धसप्तो बुधिकोऽ-
शुद्धसंज्ञश्च शेषः । शेषं १०३।५०।२५ खग्याहतं ३११५।१२।३० अशुद्धो-
दयमानेना३४७ नेन भक्तं लग्नमंशाद्यम् ८।५८।३६ मेपादिशुद्धपर्यंतं
राशिसंख्या ७ अस्यां लग्नांशाद्यं योजिते जातम् ७।८।५८।३६ इदमय-
नांशै २०।२३।५३ ह्रीं जातं प्रथमलग्नम् ६।१८।३४।४६ इदं सपङ्मं
सप्तमलग्नं ०।१८।३४।४६ ॥ लग्नसाधने विशेषः —

“इष्टाधिरानि सूर्यस्य भुक्तभोग्यपलानि चेत् ।

तदेष्टात् त्रिशता निघात् सूर्याकान्तोदयैर्हृतात् ॥

लग्नांशे रहितो युक्तो रविरेव हि लग्नकम् ।

उदये रवितुल्यं स्याल्लग्नं पङ्मयुतो रविः ॥

अस्तकाले भवेदेव ज्ञेयं तत्त्वविदा सदा ॥ १ ॥”

अथ नतोन्नत दशमचतुर्थभाषसाधनमाह—

रात्रेः शेषमितं युतं दिनदलेनाहो गतं शेषकं

विश्लेष्यं खलु पूर्वपश्चिमनतं त्रिशच्चयुतं चोन्नतम् ।

यत्पूर्वोन्नतपङ्मयुक्तरवितः पश्चात्ततादित्यतो

पलङ्कोदयकैश्च लग्नमिव तन्माध्यं सपङ्मं सुखम् ॥ २ ॥

व्या०—रात्रेः शेषं (अवशिष्टघट्यादिकं), इतं गतघट्यादिकं दिनदलेन दिनार्धेन युतं क्रमेण पूर्वपश्चिमनतं भवति, (अर्थात् रात्र्युत्तरार्धे जन्मसमयश्चेत्तदा रात्रिशेषं दिनार्धेन युतं पूर्वगतं तथा रात्रिपूर्वार्धे जन्मसमयश्चेत् तदा रात्रिगतं दिनदलेन युतं पश्चिमनतं भवति) एवं अहो दिनस्य गतं शेषकं दिनदलेन विशलेष्य (दिनार्धाद् विशोध्यमित्यर्थः) तदा क्रमेण पूर्वपश्चिमनतं स्यात् । तद्यत त्रिशच्छयुतं त्रिशतः शुद्धमुन्नतं स्यात् (पूर्वगते त्रिशच्छयुते पूर्वोन्नतं, पश्चिमगते त्रिशच्छयुते पश्चिमोन्नतं स्यादित्यर्थः) । अथ भावद्वयानयनं—यदित्यादि । पूर्वोन्नतपङ्कभयुक्तरवितः पूर्वोन्नतघटिकासप्त-
ङ्मसूर्याभ्यामित्यर्थः, तथा पश्चिमोन्नतघटिकासप्त पश्चिमनतकालतरकाल-
सूर्याभ्यामित्यर्थः । लङ्कोदयकैलेङ्काराशुदयैः "लङ्कोदया विघटिका
गजमानी" इत्यादिभिः लग्नमिव यलग्नं तन्माध्यं दशमलग्नं स्यात्
(अर्थात् पूर्वगते सति पूर्वोन्नतघटिकासप्तमिष्टकालं प्रकल्प्य, सप्तङ्म-
सायनसूर्यं तात्कालिकसायनसूर्यं प्रकल्प्य, लङ्कोदयानेयं लङ्कोदयान्
प्रकल्प्य भोग्यप्रकारेण लग्नं साध्यं तदशमलग्नं स्यात्, एवं पश्चिम-
गते पश्चिमनतघटिकादिकमिष्टकालं, लङ्कोदयान् लङ्कोदयान् प्रकल्प्य
तात्कालिकसायनसूर्यस्य भोग्यांशपथेन लग्नं साध्यं तदशमं भव-
तीत्यर्थः) तत् सप्तङ्मं सुखं चतुर्थलग्नं भवतीति ॥ २ ॥

अथ नतोन्नतोपपत्तिः—याम्योत्तरवृत्तेन खण्डितस्य यमोलस्य
प्रागपरविभागेन कपालद्वयं भवति । तत्र याम्योत्तराहोरात्रवृत्तोर्ध्व-
सम्पातादहोरात्रवृत्तौ सूर्यो यावतीभिर्घटीभिर्नतः स नतकालः । तथा
याम्योत्तराहोरात्रवृत्ताधःसम्पातायावतीभिर्घटीभिर्नतः स ओन्नत
कालः, ऊर्ध्वयाम्योत्तरवृत्ताक्षितिजाधोरात्रवृत्ते दिनार्धं, ततश्चाधो-
याम्योत्तरवृत्तावधि रात्रिदलम् । अतः प्राक्कपाले क्षितिजाधःस्य सूर्ये
रात्रिशेषं, पश्चिमकपाले क्षितिजाधःस्य रात्रिगतमतो रात्रिशेषेण रात्रि-
गतेन पृथक् युतं दिनदलं क्रमेण पूर्वपश्चिमनतं स्यादेव । तथा प्राक्कपाले
क्षितिजाधःस्य रवी कुजादिवि यावद् दिनगत, पश्चिमकपाले दिनशेष-
मतो दिनगतेन दिनशेषेणोनितं दिनदलं क्रमात् प्रागपरसंज्ञको नतकालः
स्यात् । तथा नत + उन्नत = ३० ∴ उन्नत = ३० - नत । ∴ उपपन्नम्
नतोन्नतानयनम् । अथ दशमचतुर्थमावोपपत्तिः—क्षान्तिवृत्तयाम्योत्तर-
वृत्तयोरुर्ध्वसम्पातो दशमलग्नमधःसम्पातश्च चतुर्थलग्नं "मध्यलग्नं

मिति दक्षिणोत्तरे" इति भास्करोक्तेः । तदानयनं तु क्रियालाघवाद् भोग्यप्रकारेणैवाचार्येण कृतम् । यथा—पूर्वतः यावतीभिर्घटीभिर्घो-
याम्योत्तरवृत्ताद्रविरुद्धतस्तावतीभिरेव घटीभिः सपङ्मरविरूध्वया-
म्योत्तरवृत्तान्नतो वृत्तयोः सम्पातद्वयस्य पङ्मान्तरितत्वात् । अतः
सपङ्मसूर्यदशमलग्नयोरन्तरे सपङ्मसूर्यस्य भोग्यांशाः मध्यलग्नस्य
भुकांशाः तदन्तर्धर्तिराश्यश्च, तत्सम्यन्धिकालाद्वाहोरात्रवृत्ते पूर्वोन्नत-
घटीतुल्य एव पूर्वोक्तयुक्त्या सिद्धोऽत एव "पूर्वोन्नतपङ्मयुकरवित"
इत्युक्तं युक्तमेव । तथा पश्चिमनते मध्यलग्नार्कयोरन्तरे रवेर्भोग्यांशाः,
फलप्रभुकांशाः, तदन्तर्धर्तिराश्यंशाश्चेति तत्सम्यन्धिकालाद्वाहोरात्र-
वृत्ते नतकाल एवातोऽत्र स्थितिद्वयेऽपि भोग्ययुक्त्या दशमलग्नं भवितु-
मर्हति । तथा स्वभाम्योत्तरवृत्तं निरक्षदेशीयक्षितिजं भुवस्थानगतत्वात्,
तस्मान्मध्यलग्नसाधने निरक्षोदयमानग्रहणमेव समुचितम् । तथा च
दशमचतुर्थलग्नयोर्मिथः पङ्मान्तरितत्वान्मध्यं सपङ्मं सुप्तं स्यादेषे-
त्युपपन्नम् ॥ २ ॥

भा०—रात्रि में मध्यरात्रि से ऊपर इष्टकाल हो तो रात्रिनेप घटी को दिनार्ध
में जोड़ने से पूर्वतः होता है, यदि मध्यरात्रि से पूर्व (पहले ही) इष्टकाल हो तो
रात्रिगतघटी को दिनदल में जोड़ने से पश्चिमनत होता है । तथा दिन में मध्याह्न
से पूर्व इष्टकाल हो तो दिनगतघटी को दिनार्ध में घटाने से पूर्वतः, यदि मध्याह्न
से ऊपर इष्टकाल हो तो दिनशीप घटी को दिनार्ध में घटाने से पश्चिमनत होता है ।
और पूर्वतः को ३० तीस में घटाने से पूर्वोन्नत तथा पश्चिमनत को ३० में घटाने
से पश्चिमोन्नत होता है । इस प्रकार से यदि पूर्वतः हो तो पूर्वोन्नतघटी को इष्ट-
काल कल्पना करें और सायनसूर्य में ९ राशि जोड़ करके सायनसूर्य कल्पना करें,
तथा पश्चिमनत हो तो पश्चिमनतघटी को इष्टकाल कल्पना करें और तात्कालिक
सायनसूर्य को सायनसूर्य, तथा छद्मोदयमान को स्वोदयमान मानकर (दोनों
संख्या में) भोग्य प्रकार से ही लग्नसाधन करें तो दशमलग्न होता है । उसमें ९
राशि जोड़ने से मुखमास (चतुर्थलग्न) होता है ॥ २ ॥

उ० दी०—अथ नतोन्नतसाधनम्—इष्टं ४०।३६ दिनमानेना २८२४
नेन हीनितं जातं रात्रिगतदृष्टमानम् १२।२२ इदं दिनार्धेना १४।७
नेन युतं जातं रात्रौ पश्चिमनतम् २६।२६ इदं ३० त्रिंशच्छयुतं जात-
मुन्नतम् ३३।१ ॥

अथ दशमलग्नसाधनम्—

तत्र क्रियालाघवाय उन्नतघटीपङ्मयुकरवितः भुकरवारेणोदा-

हरण प्रदर्श्यते । तात्कालिकोऽक १०१२५७३८ अथनाशा २०१३।
५३ सायनांक ११०३१२१३१ सपद्धम ५। ३२१३१ अस्य भुक्ताशा
३२१३१ एमि कन्योदयामान २७८ गुणितम् ६३३४१३८ द्याम्युधृतम्
जातानि भुक्तफलानि ३१।७२३, उन्नतफलम् २११ सशाध्य शेष
१७६।५२।३७ अस्मात् सिहोदयो न शुद्धयत्यत सोऽशुद्धसङ्ग । शेषम्
१७६।५२।३७ त्रिशता गुणितम् ५३६६।१८३० अशुद्धलङ्कादयमानना
२६६ नेन भक्त लब्धमशाद्यम् १८।२।५२ मषादशुद्धराशिभ्यो ५ लब्धा
शाद्य शोधित जातम् ४।१।५७।८ इदमभि २०१३।५३ रयनभागै
र्हीन जात दशमलम् ३।२१।३३।१५ एतद्वाशिपन्धन युत जात
चतुर्थलम् ६।२१।३३।१५ ॥ २ ॥

अथावशिष्टभावसन्धानयन तत्फल चाह—

व्यशो व्यस्तस्वभस्य भूयमहतो योज्यस्तनौ द्विच्युतो
बन्धौ तेऽपि च साङ्गभास्तनुमुखाः सन्धिद्विषोगोर्ध्वतः ।
शून्य सन्धिषु भावगेऽस्त्रिलफल स्याद्भावसन्ध्यन्तरे-
णास सन्धिलगान्तर क्षयचय भावाधिकेऽल्पे स्वगे ॥ ३ ॥

व्याख्या—व्यस्तस्वभस्य सप्तमभाषोनदशमलम् व्यशस्तुती
याश द्विष्ट भूयमहत एकत्रैवेनान्यत्र द्वाभ्या गुणित इत्यथ पृथक् २
स तनौ लग्ने योज्यस्तदा क्रमण द्वितियतृतीयभाषौ भवत । तथैव
स एव व्यशो द्विच्युतो द्वाभ्या शुद्धा भूयमहता षष्ठी चतुर्थभावे
योज्यस्तदा क्रमेण पञ्चमषष्ठभाषौ भवत । तेऽपि चानन्तरानीता
द्वितीय तृतीय पञ्चम षष्ठभाषा साङ्गभा पङ्काशिसहिता क्रमणा
ष्टमनवमैकादशद्वादशभाषा भवन्ति, एव तनुमुखास्तत्वादया द्वादश
भाषा सिद्धा । अथ सन्ध्यानयन द्विधागाऽधिता द्वयारासत्र
स्वभावयोर्योगाऽधित सधिमयति स एव पूवभावस्य विराम
सन्धिराग्नमभावस्यारम्भसन्धि स्यादित्यर्थ । (अत्र विशय भाव
द्वययोगे द्वादशाधिकत्यऽपि चमत्यागो न कार्य । तथा च पूवभाव
यदि दशैकादश वा राश्याऽग्नमभाव शून्यमको वा राशिस्तदा शून्यक
ल्पाने द्वादश स्याज्य योग कार्य ।) अथ भावफलम्—सन्धिषु
स्थिते ग्रहे शून्य शून्यफल, भावगे भावराश्यशादिभिस्तुल्य ग्रहऽपि
लफल पूरुफल रूपमितं स्यात् । भावाधिकऽल्प स्वगे सति सधि
रागान्तर भावसन्ध्यन्तरेणास फल प्रभात् क्षयचय भवति, (भावाधिक

ग्रहे विरामसन्धिप्रगान्तरं विरामसन्धिभावान्तरेण भक्तं फलं चय-
मवरोहाख्यं, भावाल्लेखगे आरम्भसन्धिग्रहान्तरमारम्भसन्धिभावा-
न्तरेण भक्तं फलं चयमारोहाख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अत्रोपपत्तिः - प्रथमचतुर्थलग्नान्तरस्य तुल्याख्यो विभागाः का-
न्तिवृत्ते द्वितीयादयस्त्रयो भावाः । तथा चतुर्थसप्तमान्तरस्य समा-
ख्यो भागाः पञ्चमादयस्त्रयो भावाः, एवं सप्तमदशमान्तरेऽष्टमाद-
यस्त्रयः, दशमप्रथमलग्नान्तरे चैकादशादयस्त्रयो भावाः प्राचीनैरुदिताः ।

अत एव लग्नचतुर्थान्तरस्य विभागेन = $\frac{\text{च-ल}}{३} = \frac{६ + \text{च-ल}-६}{३} =$
 $\frac{६ + \text{च} - (६ + \text{ल})}{३} = \frac{\text{दशम-सप्तम}}{३}$ अनेनैकगुणितेन युतं लग्नं द्वितीयो

भायो द्विगुणेन युतं तृतीयो भावः स्यादेव । तथा चतुर्थसप्तमान्तर-
प्रत्येकेन = $\frac{\text{स-च}}{३} = \frac{६-६ + \text{स-च}}{३} = \frac{६ - (\text{च} + ६ - \text{स})}{३} = २ - \frac{(\text{द स})}{३}$

अनेनैकगुणेन युतो षण्णुभायः पञ्चमो भावो भवितुमर्हति, द्विगुणेन
युतस्तदा षष्ठभायः स्यादेव । तथा वृत्तसम्पातद्वयस्य पञ्चमा-
न्तरितत्वात् द्वितीयादयोऽपि साङ्गभा अष्टमादयः स्युः । भायद्वया-
न्तरस्य मध्यस्थानमेव सन्धिः तस्य राश्यादिमानं =

प्रभा + $\frac{\text{द्विभा-प्रभा}}{२} = \frac{\text{प्रभा} + \text{द्विभा}}{२}$ अतः "सन्धिद्वियोगोऽर्धित इत्य-
न्तमुपपन्नम् । अथ भायफलयुक्तिः—तत्र प्राचीनवचनम्—

"भायप्रवृत्तौ हि फलप्रवृत्तिः पूर्णं फलं भायसमांशकेषु ।

द्व्यसः क्रमाद्भायविरामकाले फलस्य नाशः कथितो मुनीन्द्रैः ॥"

आरम्भसन्ध्यप्रतो भायप्रवृत्तिस्तत्र एव फलप्रवृत्तिरपि ततः
क्रमेणोपचीयमानं फलं भायसमे ग्रहे सति परमं रूपमितं भवति,
तत्र सन्धिग्रहान्तरमपि परमं भायसन्ध्यन्तरतुल्यं भवति, ततः
क्रमेण फलस्यापचयः विरामसन्धिसमे ग्रहे फलस्य नाशस्तत्र सन्धि-
प्रगान्तरमपि शून्यमतः सन्धिप्रगान्तरवशेनैव फलस्योपचयापचयो
सिद्धावतोऽनुपातो यदि भायसन्ध्यन्तरतुल्यसन्धिप्रगान्तरेण
परमं फलं रूपमितं १ लभ्यते तदेव सन्धिप्रगान्तरेण किमिति
 $\frac{१ \times (\text{संलग्न})}{\text{मालग्न}} = \frac{\text{संलग्न}}{\text{मालग्न}}$ इष्टस्थाने भायफलमित्युपपन्नम् सर्वम् ॥३॥

भा०—दशमभावमें सप्तमभावको घटाकर उसका तृतीयांश लग्नमें जोड़नेसे द्वितीयभाव, और द्विगुणिततृतीयांश जोड़नेसे तृतीयभाव होता है, और उसी तृतीयांशको दो राशि २ में घटाकर शेषको चतुर्थभावमें जोड़नेसे पञ्चमभाव, और द्विगुणित शेषको चतुर्थ भावमें जोड़नेसे षष्ठभाव होता है । इस प्रकार २, ३, ५, ६, ये चार भाव हुए इनमें प्रत्येकमें ६ राशि जोड़नेसे क्रमसे ८, ९, ११, १२ ये चार भाव होते हैं, और चार भाव १, ४, ७, १० पूर्ण श्लोकसे सिद्ध हो चुके हैं एवं तन्वादि द्वादशभाव सिद्ध हुए । भासन्नस्य दो दो भावों का योगार्थ करनेसे प्रथमभावकी विराम सन्धि और अग्रिमभावकी आरम्भसन्धि होती है । सन्धिके मुख्य ग्रहके रावयंशफला हो तो भाव फल शुभ्य, और भावके मुख्य हो तो सम्पूर्ण फल । होता है । यदि भाव से अधिक (भागे) ग्रह हो तो विरामसन्धिग्रहान्तरको विरामसन्धिभावान्तरसे भाग देनेसे सन्धि भावफल शय (अग्रोही संज्ञक) होता है । यदि भावसे अल्प (पीछे) ग्रह हो तो आरम्भ सन्धिग्रहान्तरको आरम्भ सन्धि और भावके भन्तरसे भाग देनेसे सन्धि चय (भारोही संज्ञक) होता है ॥ ३ ॥

उ० दी०—व्यस्तस्त्रभस्यास्य ३२।८२६ व्यंशः १।००।५६।२६ अत्र शेषम् २ अतः स्थानद्वयेऽपि सरूपोन्तिमावययो ग्राह्योतः १।००।५६।३० अयं स्थानद्वये स्थाप्यः । एकत्रैकेन गुणितः १।००।५६।३० लग्नेना ६।१८।३४।४६ नेन युतो जातो द्वितीयभावः ७।१६।३४।१६ । अन्यत्र द्वाभ्यां हतः २।१।५६।०० लग्नेना ६।१८।३४।३६ नेन युक्तो जातस्त्वृतीयो भावः ८।२०।३३।४६ । अथ द्वाभ्यां २ व्यस्तस्त्रभस्य व्यंशः १।००।५६।३० शोधितः ००।२६।००।३० एकगुणेनानेन ००।२६।००।३० युक्तः सुखभावः ६।२१।३३।१५ जातः सुतभावः १०।२०।३३।४५ विगुणेना १।२८।१।०० नेन सुखभावो ६।२१।३३।१५ युक्तो जातो रिपुभावः ११।१६।३४।१५ । सिद्धा इमे षड्भावाः भार्ययुक्ता अपरेऽपि षड्भावाः स्युरेवं द्वादश भावाः सिद्ध्यन्ति । द्र० ७ चक्रम् ।

अथ सन्ध्यानयनोदाहरणम्—तनुभावः ६।१८।३४।४६, धनभावः ७।१६।३४।१६ । १६ अनयोर्योगः १४।८।६।२ । अर्धितः ७।४।४।३१ अयं तनुभावस्य विरामसन्धिघनेनभावस्यारम्भसन्धिः । एवमग्रेऽपि । द्र० ७ चक्रम् ।

भाषकुण्डलीनिर्णयार्थं द्रष्टव्यम् ८ ६ चक्राघःस्थितगद्यम् । तथा ८-६ चक्रे च ।

अथ रूपात्मकभावफलोदाहरणम् रविः १०।१२।५।३८ सुतभाव-
स्यारम्भसन्धिः १०।६।३।३० अनयोरन्तरम् ००।६।५।८ इदं पष्ट्या

सवर्णितम् २४८४८ ॥ अथ सुतमावः १०१०१३३४५ अस्यारम्भसन्धिः
१०१६३३० अनयोश्चान्तरम् ००११४३०१५ पष्ठ्या सवर्णितम् ५२२१५
अनेन ग्रहसन्ध्यन्तरेण २४८४८ इदं भक्त लब्धम् ००१२८३३६ इदं
रूपात्मकभावफलम् । अस्यैव ज्यंशः ६३११३ विंशोपात्मकं भावफलम् ।
एवमग्रेऽपि । द्रष्टव्ये १०—११ चक्रे । इति ॥

अथ दृष्टिसधनमाह—

खैकाग्निद्विखवेदरामयमभूलाभ्राभ्रमेकादिभे
द्रष्टा धर्जितदृश्यकस्य गुरुणा चेदष्टवेदे कृताः ।
मन्देनाङ्गयमेऽसृजा नगगुणेऽङ्का भादिजाः संस्कृता
भागप्रक्षयवृद्धिखानललवेनाव्युद्धृता दृग् भवेत् ॥४॥

ध्या०—यः पश्यति स द्रष्टा । यो दृशनार्हः स दृश्यः दृश्य एव
दृश्यकः । द्रष्टा धर्जितदृश्यकस्य द्रष्टोन्नितस्य दृश्यस्यैकादिभे शेषे सति
क्रमेण खैकाग्निद्विखवेदरामयमभूलाभ्राभ्रं भादिजाः राशिसम्बन्धि-
नोङ्का दृष्टिध्रुवाङ्का भवन्ति । अथ गुरुशानिकुजानां विशेषमाह—चेद्
गुरुद्रष्टा तदा गुरुणा धर्जितदृश्यकस्याष्टवेदे अष्टमे चतुर्मे च कृता-
श्चत्वारो दृष्टिध्रुवाङ्का प्राप्ताः । मन्देन शनैश्चरेण धर्जितेस्याङ्कयमे (६३)
नयमे द्विभे च शेषे कृताश्चत्वार एव । तथाऽसृजा मंगलेन धर्जितस्य
नगगुणे (७३) सप्तमे त्रिभे शेषे कृताश्चत्वार एवाङ्का भवन्ति । अन्यां-
कमे शेषे तु यथाक्रमं पूर्वाङ्का एवाङ्का भवन्तीत्यर्थः । ते भादिजा अङ्का
भागप्रक्षयवृद्धिखानललवेन संस्कृताः (यो भादिजोऽङ्कस्तस्मादग्नि-
मांशोऽल्पश्चेत्तदा तयोरन्तरं क्षयः, यद्यग्निमांशोऽधिकस्तदा तदन्तरं
वृद्धिर्भवति अतः शेषस्यांशादिगुणितक्षयवृद्धिनिशांशेन क्रमाद्नयुताः)
ते चान्युद्धृताश्चतुर्भेकास्तदा दृग् दृष्टिर्भवेत् ॥ ४ ॥

अत्रोपपत्तिः—“ज्याशं त्रिकोणं चतुरस्रमस्तं पश्यन्ति सेटाश्चर-
णामिवृद्धया । मन्दो गुरुभूमिसुताः परेचक्रमेण सम्पूर्णदृश्यो भवन्ति ॥”
इति ध्वनेन यदि द्रष्टृदृश्यग्रहयोरन्तरमेको राशिस्तदा द्रष्टुग्रहात्
दृश्यो द्वितीये राशी तत्र दृष्टिः शून्यम् । यदि तयोरन्तरं द्वौ राशी तदा
द्रष्टुग्रहात्तृतीये दृश्यग्रहस्तत्रैकचरणो दृष्टिः, यदि तयोरन्तरं राशि-
त्रयं तदा दृश्यस्य चतुर्यस्यानस्थितत्वात् त्रिपादमिता दृष्टिरेवं सधं
दृष्टिध्रुवाङ्का उपपद्यन्ते । अन्यैव युक्त्योपरोक्तवचनेन गुरोश्चतुरष्टरा-

श्यन्तरे, शनेद्विनवराश्यन्तरे भौमस्य त्रिसप्तराश्यन्तरे सम्पूर्णदृष्टि-
श्चतुर्धरात्मिका भवत्यतस्तत्र तेषां चत्वारो राशिजादो ग्राह्य
इत्युपपन्नम् ।

एव सिद्धदृष्टिचरणचक्रम्—

शेषराशि-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
दृष्टिपादाङ्काः-	०	१	३	२	०	४	३	२	१	०	०	०

अथ दृष्टिस्थापनोपपत्तिः—द्रष्टुमर्हात् क्रियतान्तरेण दृश्यग्रहोऽ-
ग्रतो वर्तते तत्क्षानार्थमेव द्रष्टा वर्जितः कार्यः । तत्र शेषराशिसंश्लेष-
सोऽङ्को ग्राह्योऽशादिभिश्चानुपातो—यदि त्रिशदंशेर्गतेष्वन्तरतुल्य-
क्षयो घृष्टिर्यां लभ्यते तदा शेषांशौ किमिति = $\frac{(ग-ए) \times शेष}{३०}$

शनेन फलेन गताङ्कः क्षयात्मकेन होतो घृष्टपातमन्त्रेन युक्तः कार्य्य
स्तदा चरणात्मिकेष्टदृष्टिः स्यादतः सा चतुर्भङ्गा रूपादिना भवती-
त्युपपन्नम् ॥४॥

भाषा—देखनेवाला द्रष्टा और जिसको देखे वह दृश्य कहलाता है । इसलिये
जिस ग्रहकी दृष्टि साधन करना हो वह द्रष्टा, और जिस ग्रह या भाग पर दृष्टि
निष्पार करना हो वह दृश्य है । द्रष्टा ग्रहको दृश्यमें घटाकर राशिस्थानमें यदि
एक शेष बचे तो ०, दो बचे तो १, तीन बचे तो ३, चार बचे तो २, पाँच
बचे तो ०, छ बचे तो ४, सात बचे तो ३ भाग बचे तो २, नौ बचे तो १, और
दश, ग्यारह, बारह, बचे तो ०, ये राशित्र अंक होते हैं । फिर राशित्र अंक
और उससे अग्रिम अंक के भन्तर से शेष भक्षादि को गुणा करके उसमें ३० का
भाग देकर हल्धि (राशित्र अंक से अग्रिमांक अल्प हो तो दाय, और अधिक
हो तो बाय होता है । उसको) दाय को राशित्र अंक में घटावे और बाय को जोड़े
फिर उसमें चार का भाग देने से हल्धि रूपादिक दृष्टि होती है ॥४॥

उ० दी०—द्रष्टा रविणा १०।१२।५।७।३= दृश्यवृद्धो ७।१।४।१५
वर्जितः शेषम् ८।१८।६।३७ अथ राशिः ८ अतो भादिजोऽङ्कः २ एत-
स्याग्रिमाङ्कः १ अन्तयोरन्तरमूलम् १ अनेन शेषांगान् १=६।३७
संगुण्य १=६।३७ त्रिशता विभज्य लब्धेना ००।३६।१३ नून भादि-
जोऽङ्कः २ रदितः १।२३।४७ अन्त्युद्धता जाता चन्द्रोपरि रवेष्टोऽङ्कः

००।२०।५७ एवं सर्वेषां ग्रहाणाम् द्र० १२ चक्रम् । एवमेव भावोपरि-
ग्रहाणां दृष्टिर्भवति द्र० १३ चक्रम् ॥ ४ ॥

अथ ग्रहाणामुच्चवलं सप्तवर्गजवलं चाह —

नीचोनो भागणाच्च्युतः पङ्क्तिश्चेत्पङ्क्तदौर्घ्यं वलं
स्वर्त्तैर्द्वयं समभेष्टमस्त्रिचरणा मूलत्रिकोणे वलम् ।
मित्रर्त्तैः ऽङ्घ्रिरधीष्टमे त्रय इभांशा वैरिभेष्ट्यंशको
दन्तांशोऽध्यरिभे गृहादिपञ्चशात्खेटस्य सप्तैक्यजम् ॥ ५ ॥

व्या० - नीचोनो ग्रहश्चेद्यदि पङ्क्तिरस्तदा भगणाद् द्वादशरा-
शिभ्यश्च्युतः शोधितः पङ्क्तत् पङ्क्तकः फलं औच्चमुच्चसम्बन्धि-
फलं भवति, स्वर्त्तै स्वराशौ अर्धं रूपार्धं चरणद्वयमिति यावत् फलं
स्यात्, समभेष्टमोऽष्टमांशो वलं, मूलत्रिकोणे त्रिचरणाः, मित्रर्त्तै-
ः ऽङ्घ्रिरेकचरणः, अधीष्टमेऽधिमित्रराशौ त्रय इभांशास्त्रिगुणिताष्टमांश
इत्यर्थः, वैरिभे शत्रुराशौ अष्ट्यंशः, पोडशांशः, अध्यरिभेऽधिशत्रुराशौ
दन्तांशो द्वात्रिंशद्भागो वलं स्यात् । एवं खेटस्य सप्तैक्यजं सप्तानां
(गृह-होरा-द्वेष्काण-सप्तमांश-नवमांश द्वादशांशत्रिंशांशानां) धर्माणां-
मैक्यजं योगजं वलं गृहादिपञ्चशात् गृहादिसप्तवर्गस्वामिचशात्
ग्राह्यमित्यर्थः । अत्रत्यविशेष उदाहरणे विलोम्यः ॥ ५ ॥

अत्रोपपत्तिः—यः कश्चिदुच्चस्थित उच्चकर्मकृत् स वलवान्,
यश्च नीचस्थो नीचकर्मकृत् स निर्वलो भवतीति सर्वत्र प्रसिद्ध-
मेवास्ति । अत एव नीचस्थस्य ग्रहस्यापि वलं शून्यं, ततः उच्चामिमुखं
गच्छतो वलमप्युपचीयमानं परमोच्चस्थाने परमं रूपमितं भवितु-
मर्हति । अत एव यथा यथा नीचग्रहयोरन्तरमधिकं तथा तथा वल-
स्याप्याधिक्यमतो नीचग्रहान्तरवर्शेनौच्चवलस्यानयनं समुचितम् ।
उच्चसमे ग्रहे नीचग्रहान्तरं परमं पङ्काशिसमं तत्र यदि परममुच्चवलं
रूपमितं तदेष्टनीचग्रहान्तरेण किमिति = $\frac{(ग्र-नी) \times १}{६} = १८०$ उच्चवलं

स्यादेव । तथा च परमोच्चस्थानाद् मित्रस्थानस्थे ग्रहे नीचग्रहान्तरं
यदेव पङ्मालपं तदेव वलानयनार्थं ग्राह्यम् । तत्तद्वात् पृष्ठस्थे ग्रहे
नीचोनो ग्रहः पङ्मालप एव । उच्चादग्रस्थे ग्रहे नीचोनो ग्रहः पङ्मा-
धिकः स भगणाच्च्युतः पङ्मालरो ग्रहो नीचसमो भवितुमर्हत्यतो

‘नीचोनो भगणाच्च्युतः पटविकः’ इत्युक्तं सयुक्तिकमेव । उच्चस्थाने सर्वोत्कृष्टत्वाद्वूपमितं पूर्णं बलं, तत् क्रमापचयेन मूलत्रिकोणादौ तारतम्यात् त्रिचरणादिवलं स्वीकृतमाचार्यैरित्युपपन्नम् ॥ ५ ॥

भा.—स्वष्ट ग्रहमें अपने नीचकी घटावे यदि ६ राशिसे अल्प हो तो उसीमें ६ का भाग देनेसे, यदि ६ राशि से अधिक हो तो उसको १२ राशिमें घटाकर दोपमें ६ का भाग देनेसे उस ग्रहका उच्च बल होता है । अपनी राशिमें दो चरण, समकी राशिमें, अष्टमांश, मूलत्रिकोणमें तीन चरण, मित्रकी राशिमें एक चरण, अधिमित्रकी राशिमें त्रिगुणित अष्टमांश, शत्रुकी राशिमें षोडशांश, अधिशत्रुकी राशिमें वत्सीसर्वां भाग बल होता है । इस प्रकार ग्रहोंके सप्तवर्गज बल गृहादि सप्तवर्गके स्वामीके घटासे ग्रहण करना चाहिए । अर्थात् ग्रह जिसके वर्ग में हो वह मित्र शत्रु आदिमें जो हो वही बल ग्रहण करे ॥

विशेष—जो राशि स्वगृह और मूलत्रिकोण दोनों होता हो, भगवा उच्च, स्वगृह और मूलत्रिकोण तीनों होता हो तो वहाँ कौन बल ग्रहण करना चाहिए इस विषयके निर्णयमें साराबलीके वचन उदाहरण (२४) चक्रमें लिखा है देखो ॥५॥

उ० दी०—अत्र तावत् ग्रहाणामुच्चनीचविभागो बृहज्जातके—

‘अजवृषममृगाङ्गनाकुलीरा भूपयणिजौ च दिवाकरादितुंगाः ।

दशशिखिमनुष्यरुक्मिण्योन्द्रियांशैस्त्रिनयकविंशतिभिश्च तेऽस्मिन्नीचाः ॥’

अत्र सूर्यः १० । १२ । ५७ । ३८ अस्य नीचम् ६।१० नीचोनः सूर्यः ४।२।५७।३० पट्माहत्वाच्चकाशं शोधितोऽतः पट्मकलब्धं शून्यम् ०० शेषम् ४।२।५७।३० पट्ट्या संगुण्य स्वस्वस्थानीरुहारेण विभज्य लब्धमु-
पयुंरि संयोज्य जातम् २४५।२७।३ पट्मकलब्धं ४० शेषम् ५।२७।३० पुनः पट्ट्या संगुण्य स्वस्वहारेण विभज्य जातं राश्याविस्थानीयम् ३५४।३ पट्मकलब्धम् ५६ अतः रवेः रूपाद्युच्चबलम् ००।४०।५६ एवं सर्व-
पाम् । द्र० १४ चक्रम् ।

अथ निसर्गमित्रसमशत्रवः १५ चक्रत एव ज्ञेयाः किमत्र लेख प्रयासेन । तात्कालिकमित्रामित्रज्ञानार्थं तु—

‘अन्योन्यस्य घनव्यायसहजव्यापारव्युत्थिता-
स्तत्काले सुहृद् इति ।’

यथात्र रवेर्द्वितीयो भौमः चतुर्थो शुक्रः, दशमश्चन्द्रः, एकादश-
शुक्रः एते मित्राणि । अन्योन्यस्येत्याद्युक्तस्थानेभ्योऽन्यत्रस्थौ शुभशनी-
तेन सूर्यस्य शुभशनी शत्रू भवतः । एवं सर्वेषां विचार्यम् । अधि-

मित्रादिचक्राथं तु द्रष्टव्या १७ चक्राध स्थिता चण्डेश्वरोक्तिः । अलमत्र लेखविस्तरेणेति ।

अथ सप्तवर्गेश्वरचक्र तु बृहज्जातकादित एव ज्ञेयम् । ततो बलम् । यथा—रविरधिशत्रुगृहेऽतो रूपस्या १ स्य दन्तांशो गृहबलम् ००।१।५२ । स्वहोरायामद्धम् ००।३०।०० शत्रुद्रेष्काणेऽतोऽष्ट्यशकं ००।३।४५ । समसप्तमांशेऽतोऽष्टमांशक. ००।७।३० । अधिशत्रुनवमांशे दन्तांश ००।०१।५२ अधिमित्रद्वादशांशे त्रय इमांशा. ००।२२।३० अधिमित्रत्रिंशांशेऽपि त्रय इमांशा ००।२२।३० एव सर्वेषाम् । द्र० २४ चक्रम् ।

अथैषा सप्तवर्गजवलानां योगो रवेरैक्यज बलम् १।२६।५६ । एव सर्वेषाम् । द्र० २५ चक्रम् ॥ ५ ॥

अथ युग्मायुग्मराशिनवांशरत्न केन्द्रादिवल चाह—

शुक्रेन्दू समभांशके हि विपमेऽन्ये द्युरङ्घ्रिं बलं
केन्द्राद्येषु च रूपकार्धचरणान् यच्छन्ति खेटाः क्रमात् ।
स्त्रीपेटौ चरमे नराः प्रथमके लीपौ च मध्ये तथा
द्रेष्काणे वितरन्ति पादमुदितं स्यात् स्थानवीर्यं त्विदम् ॥ ६ ॥

व्या०—शुक्रेन्दू समभांशके समराशी समनवांशके वा स्थितौ तदाङ्घ्रिमेकचरणं बलं दद्याताम्, यदि समराशौ समनवांशे चोभयत्र स्थितौ तदा पादद्वयमन्यथा शुन्यम्वलमित्यर्थं त एव सिद्धं स्यात् । तथान्ये रविबुधबुधगुरुशुक्रनय विपमे त्रिपमराशी विपमनवांशे वा स्थिता अङ्घ्रिमेकचरणं बलं दद्यु यदि विपमराशी त्रिपमनवांशे चोभयत्र स्थितास्तदा पादद्वयमन्यथा शुन्यं बलं स्यात् । अथ केन्द्रादिवलमाह—केन्द्राद्येषु केन्द्र—पणफरापोक्षिमेपु स्थिता खेटा सर्वे ग्रहाः प्रमेण रूपकार्धचरणान् बलानि यच्छन्ति, केन्द्रस्या रूपतुल्य, पणफरस्या अर्धं, आपाक्षिमस्याध्वरणमेकचरणं बलं ददतीत्यर्थः । अथ द्रेष्काणबलमाह—स्त्रीपेटौ, चन्द्रशुक्रौ चरमे तृतीयद्रेष्काणे, नराः बुधग्रहा रविबुधगुरुय प्रथमके प्रथमद्रेष्काणे तथा स्त्रीपेटौ नपुंसकौ शुक्रबुधौ मध्ये द्वितीयद्रेष्काणे पादमेकचरणं बलमिति यथोक्ता ग्रहा वितरन्ति ददतीत्यर्थः । इदं पञ्चधादित स्थानवीर्यं स्यात् ॥ ६ ॥

अत्रप्रापपत्ति—समराशीनां स्त्रीराशिन्यात् चन्द्रशुक्रयोश्च स्त्री

००।००।००' एषां पञ्चानामैक्यं रवेः स्थानबलं जातम् २।५५।५८ एवं चन्द्रादीनामपि । द्र० २६ चक्रम् ॥६॥

अथ दिग्बल-कालबल-पक्षबलान्याह—

मन्दालग्नमिनात्कुजाच्च हिवुकं शोध्यं विधोर्भागवात्
माध्यं ज्ञाद् गुरुतोऽस्तमत्र रसभात्पुष्टं त्यजेच्चक्रतः ।
दिग्धीर्यं रसहृतत्वथो समयजं रूपं सदा स्याद्विद-
ल्लिशद्भक्तनतोन्नते शशिकुजार्कीणां परेषां बले ॥७॥

व्या०—मन्दात् शनैश्चराल्लग्नं, इनात् सूर्यात् कुजाच्च हिवुकं चतुर्थलग्नं, विधोश्चन्द्रात् भागेर्वाञ्च माध्यं दशमलग्नं, ज्ञात् गुरुतोऽस्तमत्र सप्तमलग्नं शोध्यं तद्रसभादधिकं चेत्तदा चक्रतो द्वादशराशिभ्यस्त्यजेत् तद् रसहृतं पङ्क्तं दिग्धीर्यं स्यात् । अथो समयजं बलमाह—विदो बुधस्य समयजं बलं सदा सर्वस्मिन् काले कर्पं स्यात् । त्रिशङ्कनतोन्नते क्रमेण शशिकुजार्कीणां परेषां च बले भवतः, त्रिशङ्कनतं शशिकुजार्कीणां बलं, त्रिशङ्कतोन्नतं रविगुरुशुक्राणां बलं स्यादित्यर्थः ॥७॥

अन्नोपपत्तिः—यो ग्रहो यस्यां दिशि बलवान् तत्सम्यन्धि बलं दिग्बलमित्युच्यते । तत्र ग्रहाणां दिक्क्रमस्तु राशिचक्र एव । यथोक्तं भास्कराचार्यः—“यत्र लग्नमपमण्डलं कुजे तद् ग्रहाद्यमिह लग्नमुच्यते प्राचि पश्चिमकुजेऽस्तलग्नकं मध्यलग्नमिति दक्षिणोत्तरे ॥” एतेन लग्नं पूर्वदिशि, सप्तमलग्नं पश्चिमदिशि, चतुर्थलग्नमुत्तरदिशि, दशमलग्नं दक्षिणदिशीति प्रत्यक्षतोऽपि दृश्यते । तथा च—“दिक्षु बुधाहिरसौ रविमौमी सूर्यसुतः सितशीतकरी च” । इति वराहमिहिरचचनेन ग्रहाणां दिक्क्रम्यन्धेन बलोपचयापचयौ सिद्धौ । तत्र यथोक्तदिशि ग्रहो पूर्णबली ततश्च यथा यथा विप्रकर्षस्तथा तथा बलस्यापचयः, परमे विप्रकर्षे बलमाव इति युक्त्या सिद्ध्यति । परमविप्रकर्षस्तु पङ्क्तान्तर एव भवितुमर्हति । यथा शनेः पश्चिमे (सप्तमलग्ने) पूर्णं बलं ततः क्रमापचयेन (प्राचि, प्रथमलग्ने) बलमावः ततश्च क्रमोपचयेन सप्तमे पुनः पूर्णं बलम्, अतो यथा यथा बलमावस्थानग्रहयोरन्तरमधिकं तथा तथा बलाधिक्यमिति सिद्ध्यति । अतोऽनुपातेनेष्टदिग्बलसाधनं समुचितम् । यथा—यदि लग्नशब्दोः पर-

मान्तरेण पङ्काशिमितेन पूर्णं रूपमितं यत्नं लभ्यते तदेष्टलक्षण-
न्तरेण किमिति शनेदिग्वलम् = $\frac{1 \times (श - ल)}{६}$ । एवं सर्वेषां ग्रहाणां
यत्नानयनमुपपद्यते । पद्मात्मन्तरग्रहणार्थं चक्रशोधनमपि सयु-
क्तिकमेवेत्युपपन्नं दीग्वीर्यं रसद्वित्यन्तम् । अथ कालवल्लोपपत्तिः—
" निशि शशिकुजसौराः सर्वदा शोऽहि चान्ये " इति घराहमिहिर-
वचनेन युधस्य सर्वदा रूपं वलम् । शशिकुजार्काणां रात्रौ वलवत्या
न्मध्यरात्रौ पूर्णं वलं तत्र नतं पूर्णं त्रिशत्तुल्यम् । दिने निर्वल-
त्यान्मध्याह्ने वलभायस्तत्र नतमपि शून्यमतो नतयत्नेन वल्लोपच-
यापचयौ सिद्धावतोऽनुपातो यदि त्रिशत्तुल्ये परमेनते पूर्णं वलं
रूपमितं लभ्यते तदेष्टनते किमिति = $\frac{१ \times नत}{३०}$ = शशिकुजार्काणां
वलम् । एव रविगुण्युक्ताणां दिने वलित्वान्मध्याह्ने पूर्णं वलं
तत्रोन्नतं पूर्णं त्रिशत्तुल्यम्, रात्रौ निर्वलत्यान्मध्यरात्रौ वलभाय-
स्तत्रोन्नताभावेतः पूर्ववदनुपातेन तेषां कालवलम् = $\frac{१ \times उन्नत}{३०}$

इत्युपपन्नम् ॥७॥

भा०—रात्रेश्वर में लग्न को, रात्रि और मंगल में चतुर्धमात्र को, चन्द्र और
शुक्र में दक्षम भाव को, बुध और वृहस्पति में सप्तम भाव को घटावे तोय यदि ६
राशि या ६ राशि से अन्य हो तो उसी में, यदि ६ राशि से अधिक हो तो १२
राशि में घटाकर जो बचे उस में ६ का भाग देने से शेषि ग्रहों का दिग्बल होता
है । अथ कालवल्ल कहते हैं—बुध का वल सर्वदा रूप [१] होता है । तथा नत
घटी को ३० से भाग देने से शेषि चन्द्र, मंगल, शनि का बल, और उन्नत घटी
में ३० से भाग देने से शेषि रात्रि, गुरु शुक्र का वल होता है ॥ ७ ॥

उ० दी०—रवे १०। १२। ५७। ३८ रस्मादियुक्तं ६। २१। ३३। १५
विशोध्य शेषम् ००। २१। २४। २३ पद्मकलस्यम् ०० शेषम् २१। २४। २३
इदं पष्ट्या संगुण्य स्वस्वस्थानीयहरेण विभज्य सप्तमुपर्युपरि संयोज्य
जातम् ४२। २४। २३ पुनः पद्मकलस्यम् ७ शेषम् ००। २४। २३
पुनरपि पष्ट्या संगुण्य स्वस्वहारेण विभज्य सप्तमुपर्युपरि संयोज्य
राश्यादिस्थानियं जातम् ४८। २३। ०० अत्रापि पद्मकलस्यम् ८।
अतो जातं रवेदिग्वलम् ००। ७। ८। एवं चन्द्रादीनां नशलाकापत्या
साध्यम् । ५० ३० चक्रम् । अथ नतम् २४। २६ त्रिशता मकं जातं शयि-

कुजाकीर्णां बलम् ००।५२।५८ अथोन्नतम् ३।३१। त्रिशता भक्तलभ्यं
रविगुरुशुक्राणां बलम् ००।०७।०२। बुधस्य सर्वदा बलम् १।००।००
एवं नतोन्नतयत्नं जातम् । द्र० ३१ चक्रम् ॥७॥

अथ पक्षयत्नं त्र्यंशबलं वर्षेशादिवलञ्चाह—

शुक्लेऽन्त्ये तिथिहृद्गतैष्यतिथयो वीर्यं सतां भूच्युतं
पापानां द्विगुणं विधोरिदमथाहस्यंशकेषु क्रमात् ।
सौम्यार्काकभुवां निशः शशिसिताराणां च स्यं सदे-
उत्सपायाङ्घ्रिचयाहली किल समामासद्युहोरेश्वरः ॥८॥

व्या० — शुक्ले शुक्लपक्षे अन्त्ये कृष्णपक्षे क्रमेण तिथिहृद्गतै-
ष्यतिथयः । (शुक्ले तिथिभिः पञ्चदशभिर्हृता गततिथयः, कृष्णे
पञ्चदशभक्ता एष्यतिथय इत्यर्थः) सतां शुभप्रहाणां वीर्यं बलं
पक्षयत्नं स्यादिति । तत् शुभबलं भूच्युतं रूपाद्विशुद्धं पापानां पाप-
प्रहाणां पक्षयत्नं स्यात् । विधोश्चन्द्रस्य इदं पक्षयत्नं द्विगुणं विधेयम् ।
अथ दिनरात्रिभिर्भागवत्तमाह — अहो दिनस्य त्र्यंशकेषु क्रमात्
सौम्यार्काकभुवां । (प्रथमत्र्यंशे सौम्यस्य बुधस्य, द्वितीयत्र्यंशेऽर्कस्य
सूर्यस्य, तृतीयत्र्यंशेऽर्कभुवः शनैश्वरस्येत्यर्थः) रूपं बलं स्यात् ।
तथा निशो रात्रेस्त्र्यंशकेषु क्रमात् शशिसिताराणां चन्द्रशुक्रकुजानां
रूपं बलं स्यात् । इध्यस्य बृहस्पतेः सर्वा सर्वस्मिन् काले रूपं बलं
भवति । अथानन्तरं वर्षेशादिवत्नं कथयति समा—मासद्युहोरेश्वरः
क्रमादङ्घ्रिचयाश्चरणवृद्धितां वली स्यात् । (वर्षेश्वरस्यैकचरणतुल्यं,
मासेश्वरस्य चरणद्वयं, दिनेश्वरस्य चरणत्रयं, होरेश्वरस्य चरण-
चतुष्टयं बलं भवतीत्यर्थः ॥८॥

अत्रोपपत्तिः—“ बहुलसितगताः स्युः क्रूरसौम्याः क्रमेण ” इति
यराहमिहिरोक्तेन शुक्लपक्षे शुभप्रहाः बलिनः पापप्रहाः निर्वलाः,
कृष्णपक्षे पापप्रहा बलिनः शुभाश्च निर्वला इति । तत्र शुक्लपक्षे द्विज-
रात्रस्य चन्द्रस्य शुक्लवृद्ध्या साधूनामिव शुभप्रहाणां बलवृद्धिः,
चौराणामिव पापप्रहाणां बलक्षयः । एवं पूर्णिमान्ते चन्द्रशुक्रस्य
परमत्वात् शुभानां बलं परमं रूपमितं, पापप्रहाणां बलाभाद्यस्तत्र
गतशुक्रतिथयः पञ्चदश, तथैष्यतिथिवृद्ध्या, पञ्चदश । अतः शुक्ले
गततिथिवृद्ध्या, कृष्णे चैष्यतिथिवृद्ध्या शुभप्रहाणां बलवृद्धिः सिद्धाऽ-

तोऽनुपातेन शुक्लपक्षे शुभग्रहयत्नम् = $\frac{१ \times \text{गति}}{१५}$ । एवं कृष्णपक्षे

शुभयत्नम् = $\frac{१ \times \text{एति}}{१५}$ । पापग्रहाणां तु पूर्वोक्तयुक्त्या शुक्ले पक्ष-

तिथिवृद्ध्या कृष्णे च गततिथिवृद्ध्या बलवृद्धिस्ततोऽनुपातेन शुक्ल
पक्षे पापग्रहयत्नम् = $\frac{१ \times \text{एति}}{१५} = \frac{१५ - \text{गति}}{१५} = १ - \frac{\text{गति}}{१५}$ । एवं

कृष्णपक्षे पापयत्नम् = $\frac{१ \times \text{गति}}{१५} = \frac{१५ - \text{एति}}{१५} = १ - \frac{\text{एति}}{१५}$ । एतेन शुभ-

यत्नो न रूपमेव पापयत्नं सिद्धमतो “भूच्युतं पापानां” मित्यन्तमुप-
पन्नम् । तथा चन्द्रस्य यावदेव पक्षबलं तावदेव चेष्टाबलमपि भव-
त्यतोऽत्रैव द्विगुणितं पक्षबलमेव तयोर्योगसमं गृहीतमत एव “प्राग्वक्ष-
णीयांय ते” इत्यग्रे वक्ष्यते । दिनरानिर्गम्यशबलोपपत्तौ तु—“निशामुखे
शीतरुचिर्बलीयान् भृगुनिशीथे कुसुतो निशान्ते । प्रातर्बुधो मध्यदिने
दिनेश शनिर्दिनान्ते धिपण, सदैव ॥” इति होरामकरन्दोक्तमेव
प्रमाणम् । अथ वर्षेशमासेशदिनेशहोरेशानां मध्ये वर्षेशस्य सप्तपि-
क्षयाऽधिककालेनावृत्तिर्भवति ततोऽपकालेन मासेशस्य ततोऽप्यल्प-
कालेन दिनेशस्य ततोऽल्पेन होरेशस्य पुन पुनरावृत्तिर्भवति । अत
आवृत्त्यधिक्यवशादेव पादवृद्ध्या वर्षेशादीनां बलानि पठितानीति ॥८॥

भा०—शुक्लपक्ष म गत तिथि को, कृष्णपक्ष मे एत्य तिथि को १५ से भाग
देकर लब्धि शुभ ग्रह का पक्षबल होता है । और शुभ ग्रह के पक्षबल को १ में
घटाकर पाप ग्रह का पक्षबल होता है । चन्द्रमा के पक्षबल को द्विगुणित कर देना
चाहिये । भव प्रयत्नयल कहते हैं—दिन के प्रथम अंश में बुध का, द्वितीय अंश में
सूर्य का तृतीय अंश में शनि का रूप (१) बल होता है । रात्रि के प्रथम अंश में
चन्द्रमा का, द्वितीय अंश में शुक्र का, तृतीय अंश में मङ्गल का रूप १ बल होता
है । तथा वृहस्पति का सदा रूप १ बल होता है । और वर्षेश का १ चरण, मासेश
का २ चरण, दिनेश का ३ चरण, होरेश का ४ चरण (रूप तुल्य) बल होता है ॥८॥

उ० दी- गतैष्यतिध्यानयनार्थं तु ३२ चक्राद्य स्थितगद्ये “सूर्यो न
चन्द्रस्य लयार्कभाग” इत्यादिपद्यं विलोक्यम् । ततोत्र कृष्णपक्षत्वा
दैव्यतिथ्यादयः ॥२६॥२७ एतद्विंशदशाश ००१३३५८ इदं शुभग्रहाणां
पक्षबलम् । एतदेव रूपाच्छोधित ००१२६१०२ इदं पापानां पक्ष
बलम् । पापग्रहशुभग्रहाणां निर्णय ३२ चक्राद्य स्थितगद्य एव
द्रष्टव्यः । द्र० ३२ चक्रम् ।

अथ रात्रिर्मध्यत्र्यंशे जन्म तेन शुक्रस्य रात्रिर्त्र्यंशवलम् १।००।००
गुरोस्तु सर्वदा त्र्यंशवलं रूपतुल्यमेवान्येषां शून्यम् द्र० ३३ चक्रम् ।

अथ समाप्तसद्युहोरेश्वरक्षानार्थं द्रष्टव्यं ३४ चक्राद्यधम् । ततो
वर्षेशो होरेश्चापि चन्द्र एवातोऽधिकारद्वयस्य बलम् १।१५।००
मासेश्वरो रविस्तेन चरणद्वयं बलम् ००।३०।०० दिनेशो बुधस्ते-
नास्य चरणत्रयं बलम् ००।४५।०० अन्येषामनधिकारिणां शून्यम् ।
द्र० ३४ चक्रम् ।

अथ रवेर्नतोन्नतबलम् ००।७।२ पक्षबलम् ००।२६।२ दिनरात्रि-
त्रिभागबलम् ००।००।०० वर्षेशादिबलम् ००।३०।०० एषां चतुर्णां
योगेन जातं कालबलम् १।३।४ एवमन्येषां । द्र० ३५ चक्रम् ॥ ८ ॥

अथायनबलमाह—

सदा क्रान्तिभागैर्युता ज्ञस्य सिद्धाः

शनीन्द्रोर्युतोनाः क्रमाद्याम्यसौम्यैः ।

विलोमं परेषां गजाम्भोधिभक्ता

भवेदायनं धीर्यमर्कस्य दृग्गम् ॥ ९ ॥

व्या०—ज्ञस्य बुधस्य सदा याम्यैः सौम्यैर्वाक्रान्तिभागैर्युताः सिद्धा
श्चतुर्विंशतिर्गजाम्भोधिभक्ता आयनमयनसम्बन्धि धीर्यं बलं भवेत् ।
शनीन्द्रोः शनिचन्द्रयोर्धाम्यसौम्यैः क्रमाद्युतोनाः (याम्यक्रान्तिभागे-
र्युताः सौम्यैश्चोनाः) सिद्धा गजाम्भोधिभिरपचत्वारिंशता भक्ता
आयनं बलं स्यात् । परेषां रविकुजगुरुशुक्राणां विलोमं याम्यक्रान्ति-
भागैर्युताः सौम्यैर्युताः सिद्धा गजाम्भोधिभक्ता सन्धिरायनं धीर्यं
भवेत् । अर्कस्यायनं बलं दृग्गं द्विगुणं कार्यम् ॥ ९ ॥

अत्रोपपत्तिः—अयनवशादुत्पन्नं बलमायनं बलम् । तद्वोधकं पद्य
सारावल्याम्—“उत्तरमयनं प्राप्ताः शुक्रकुजार्कसुरमन्त्रिणो बलिनः ।
याम्ये शशिरविषुत्रौ द्वयमपि शशिजः स्वर्गसंस्थश्च ॥” इति वचनेन
बुधोऽयनद्वयेऽपि बलवानतो बुधस्य परमोत्तरगमनान्मिथुनान्ते परमं
घ्नत् रूपमितं, एगमदक्षिणगमनाद्भुज्जने च परमं रूपमितं बलम् ।
तयोर्मध्ये गालसन्धौ तु रूपार्धं बलं भमितुमर्हत्ययनद्वयेऽपि स्वयल-
प्यात् । ततः क्रान्त्युपचयेन बलोपचयोतोनुपातो यदि परमक्रान्त्यं
शैश्चतुर्विंशत्यंशै रूपार्धतुल्यं बलमुपचीयते तदेष्टक्रान्त्यंशैः किमितीष्ट-

क्रान्ती बलवृद्धिः = $\frac{1}{24} \times \text{ध्रुवां}, = \frac{\text{ध्रुवां}}{24}$ अतद्युत गोलसन्धिजबलं

ध्रुवस्यायनं बलम् = $1 + \frac{\text{ध्रुवां}}{24} = \frac{24 + \text{ध्रुवां}}{24}$ अत उपपन्नम् ध्रुव-

स्यायनबलानयनम् । शनिचन्द्रयोर्ग्रहयाने बलवत्त्वात् परमग्रह-
क्रान्ती परमं रूपमितं बलं परमोत्तरक्रान्ती बलाभावस्तपोर्मध्ये
गोलसन्धौ रूपार्धं बलं भवितुमर्हति । तेन ग्रहक्रान्तिवृद्ध्या
बलवृद्धिः सौम्यक्रान्तिवृद्ध्या क्रमेण बलहानिरित्यतः पूर्ववदनुपातेन
ग्रहक्रान्तिभागैर्यलमानोय गोलसन्धिजबले योज्यं, सौम्यक्रान्ति-
भागैर्बलं प्रसाध्य गोलसन्धिजायनबला (!) द्वाविशोध्यमेधं
शनिचन्द्रयोरायनबलानयनमुपपद्यते । अन्येषां (रविकुजगुरुशुक्राणां)
सौम्यग्रहयाने बलित्वादुक्तयुक्त्या सौम्यक्रान्तिवृद्ध्या बलवृद्धिर्याम्य-
क्रान्तिवृद्ध्या बलहानस्त्येन सौम्यक्रान्त्यंशैर्बलम्प्रसाध्य गोलसन्धि
जबले योज्यं, ग्रहक्रान्त्युत्पन्नबलं सन्धिजबलाद् रूपार्धमिताच्छो-
ध्यमतो "विलोमं परेषामित्युपपद्यते । रवेरायनबलनुपपद्यमेधं चेष्टाबलं
भवत्यतो आयनबलमेधं द्विगुणितं कृत्याग्रेऽर्कस्य चेष्टाबलं बलत्वेन न
पृहीतमतः "प्राग्बल धीर्याय ते" इति ध्रुवते ॥६॥

भा०—ध्रुव के उत्तर वा दक्षिण क्रान्त्यंश जो हो उसको सर्वदा चौबिस (१४) में जोड़कर ४८ का भाग देने से ध्रुव का अयन बल होता है । तथा शनि और चन्द्रमा की ग्रह्य क्रान्ति को २४ में जोड़कर, और सौम्य क्रान्ति को २४ में घटा कर ४८ का भाग देने से, एवं रवि मङ्गल बुधशुक्र की दक्षिण क्रान्ति को २४ में घटाकर, और उत्तर क्रान्ति को जोड़कर ४८ का भाग देने से अयन बल होता है । इस प्रकार सूर्य का अयन बल जो हो उसको घूना करें, तो चेष्टा बल सहित अयन बल होता है ॥९॥

३० दी०—तत्र तावत् क्रान्त्यंशानयनबलं द्रष्टव्यम् ३६ चक्रतले ।
यथात्र रवेः—“चत्वारिंशदशोतिरित्यादिना” सायनाङ्के ११'३२'१३'
अस्य भुजांशः २६'३५'२६' अस्य दशमांशलब्धम् २ अतो गताङ्कः ८०
अत्रिमाङ्कः ११७ गतेष्याङ्कयोरन्तरम् ३७ अनेन शेषांशादयो ६'३८'२६'
गुणिताः २४५'४३'४३' दशहलब्धम् २४'३३'२३' अनेन गताङ्को ८०
युक्तः १०४'३४'२३' दशमकः लब्धा दक्षिणक्रान्त्यंशः १०'२५'२६'
रवेर्दक्षिणगोलगतत्वात् । एवं चन्द्रार्दिनामपि । प्र० ३६ चरम् ।

अथ रवेः क्रान्तिभागे १०।२७।२६ रेभिर्याम्यगोलगतत्वात् सिद्धा
२४ ऊताः १३।३२।३४ गजाम्नाधिभि ४८ रेभिर्भक्ताः लब्धमायनं
वलम् ००।१६।५६ एवमन्येषाम् । अत्रेदमप्यवधेयं यद्रवेरायनचेष्टा-
वलयास्तुल्यत्वादत्रैवायनवलं द्विगुणं विधाय चेष्टावलानयनं न
कृतमाचार्येण, किञ्चोदाहरणे पृथक् चेष्टावलमानीतं तेनैकगुणमेव
चक्रं निहितम् । द्र० ३७ चक्रम् ॥ ६ ॥

अथ चेष्टावलं नैसर्गिकवलं चाह—

मध्यस्पष्टयुतेर्दलोनितचलं चेष्टाख्यकेन्द्रं कुजात्
स्याचेष्टाङ्गणाञ्च्युतं पङ्क्तिं पङ्क्त्यश्चेष्टावलम् ।
स्यादेकोत्तररूपमद्रिचिह्नं नैसर्गिकं स्याद्वलम्
मन्दारजसुरेज्यशुक्रशशभृत्तीक्ष्णद्युतीनां क्रमात् ॥१०॥

व्या० — मध्यस्पष्टयुतेर्दलोनितचलं मध्यस्पष्टग्रहयोगस्यार्धेणे-
नितं चल शीघ्रोच्चं कुजात् कुजमारभ्य चेष्टाख्यकेन्द्रं स्यात् । तत् चेष्टा-
केन्द्रं चेत् पङ्क्तिं पङ्क्ताशिभ्योऽधिकं तदा भगणाद् द्वादशराशितश्च्युतं
शुद्धं पङ्क्त्यश्चेष्टावलं स्यात् । अथ नैसर्गिकवलमाह—एकोत्तरं रूपं
अद्रिचिह्नं सप्तभिर्भक्तं क्रमात् मन्दारजसुरेज्यशुक्रशशभृत्तीक्ष्णद्युतीनां
नैसर्गिकं स्यात् अधिकं चलं स्यात् । यथा रूपं शतभक्तं शतेष्वलं, रूपद्वयं
सप्तभक्तं कुजस्य, रूपत्रयं सप्तभक्तं बुधस्यैवमग्रेऽपीति ॥१०॥

अत्रापपत्तिः—“उदगयने, रविशोतमयूखौ चक्रसमागमगाः
परिशेषाः । विपुलकरा युधि चोत्तरसंस्थाश्चरितवीर्ययुताः परि-
कल्प्याः ॥” इति पराहमिहिराकन कुजादयो वक्रोपगता विपुलविम्ब-
त्वात् चेष्टावलसहिता भवन्ति । वक्रता तु नोचासन्ने तथापि परम-
नीचे विम्बस्यातिविपुलत्वाच्चेष्टावलं परमं रूपमितं तत्र शीघ्रकेन्द्रमपि
परमं पङ्क्ताशिसमम्, ततश्चात्रे विम्बविपुलतायाः क्रमापचयाच्चेष्टा-
वलस्य हासः परमोच्चस्थाने विम्बस्यातिसूक्ष्मत्वाच्चेष्टावलाभावस्तत्र
शीघ्रकेन्द्रस्याप्यभावाऽत एव शीघ्रोच्चग्रहान्तरखुद्ध्यैव चेष्टावलवृद्धिः
सिद्धाऽत एव शीघ्रोच्चग्रहान्तरमेव चेष्टावलकेन्द्रत्वेनोक्तम् । शीघ्रोच्च-
ग्रहान्तरग्रहानाथमेव “पङ्क्तिं भगणाञ्च्युतम्” इत्युक्तम् । ततोऽ-
नुपातो यदि परमनीचस्थाने पङ्क्ताशितुल्येन शीघ्रोच्चग्रहान्तरेण रूप-

मितं चेष्टावलं तदेष्टशीघ्रोच्चग्रहान्तरेण किमिति = $\frac{(शीउ-प्र)}{६} =$

इष्टचेष्टावलम् । एवं चेष्टावलं कुजादीनां पञ्चानामेव यतो रवेश्चेष्टावल-
मायनवलतुल्यमतस्तदेव द्विगुणितम् । तथा चन्द्रस्य चेष्टावलं पञ्च-
वलतुल्यमतः पञ्चवलमेव द्विगुणितं पूर्वमेव गृहीतमिति । अत्र स्पष्ट-
ग्रहस्थाने स्पष्टमध्ययोयोगार्थे फलद्वयाघसंस्कृतमध्यतुल्यं स्वीकृत-
यानाचार्यैस्तत्रागम एव प्रमाणम् । अथ नैसर्गिकबलापपत्तिः—“श-
कुबुगुशुचराद्या वृद्धितो वीर्यवन्तः” इति यराहमिहिरोक्तेन शन्यादयो
ग्रहा वृद्धितः क्रमेण यतिनो भवन्ति । तत्र सर्वापेक्षया विम्बविपुल-
त्वात् सूर्यस्याधिकं बलं रूपमितम्, शनेः सर्वापेक्षया विम्बस्य
सूक्ष्मत्वात् कारणादल्पं रूपसप्तमांशसमं १ मयितुर्महति । ततो द्विगुण
सप्तमांशसमं १ कुजस्य, त्रिगुणयितसप्तमांशसमं १ बुधस्य । एव गुराः
= १, शुकस्य = १, चन्द्रस्य १, रवेः १ = १ । एतद्वलं सद्यदा स्थिर-
रूपत्वाच्चैसर्गिकमित्युक्तम्प्राचोनैरिति दिक् ॥१०॥

भा०—मध्यम स्पष्ट ग्रह के योगार्थ को आग्राह्य में घटाने से भौमादि पाँच
ग्रहों का चेष्टा केन्द्र होता है, यदि यह ६ राशि से अधिक हो तो फिर उसको १२
में घटाकर चेष्टाकेन्द्र समझना । उस केन्द्र में ९ का भाग देने से लब्धि चेष्टाबल
होता है । तथा—(एक से सात तक) एकघेकोत्तर भक्त को पृथक् पृथक् ७ से
भाग देने से क्रम से शनि, मंगल, बुध, गुरु, शुक, चन्द्र, रवि इनका नैसर्गिक
बल होता है । जैसे—१ में ७ का भाग देने से लब्धि ०।०।०४ शनि का । १ में
७ का भाग देने से ००।०।०९ मंगल का इत्यादि उदाहरण चक्र ४ देखो ॥१०॥

उ० वी०—मध्यमकुजः ००।११।१६।४३ स्पष्टकुजः १०।२४।२७।१८
अनयोयोगः ००।०५।४४।०१ अस्य दलं ००।०२।५२।००।३० अनन
कुजशीघ्रोच्चम् १०।११।११।०३ हीनं जातं चेष्टाख्यकन्द्रम् १०।०८।१६।४२।
३० इदं पदधिकमता भगवन्मयः १२ शोधितम् १२।२।४०।१८ इदं पद-
भक्त जातं कुजस्य चेष्टावलम् ०।१७।१३ अत्रापि भजनप्रकार
उच्चबलानयनवदेव शेषः । एवमन्येषामपि चेष्टाकेन्द्रबले साध्ये ।
द्र० ३८—३६ चक्रे । अथ रवेरायनवलम् ००।१६।५६ चेष्टावलञ्च
००।१६।५६ अनयोयोगः स्पष्टचेष्टावलम् ००।३३।५२ एवं सर्वेषाम् ।
द्र० ४० चक्रम् । अथ ७ दं सप्तमिकेकं लब्धं रवेर्नैसर्गिकवलम्
१।००।०० एव ६ मिदं सप्तमिकं लब्धम् चन्द्रनैसर्गिकवलम् ००।५१।
२६ एवं सर्वेषाम् । द्र० ४१ चक्रम् ॥१०॥

अथ युद्धादिवलमाह —

युद्धे बाणवियोगहृत्स्नचरयोर्वीर्यैक्ययोरन्तरं
स्वं सौम्यस्यस्वगो क्षयं च यमदिक्संस्थस्य कुर्याद्वले ।
सदृष्ट्यङ्घ्रियुगग्रहट्टिचरणोनं खेटवीर्यं भवेत्

व्या० — स्वचरयोः (भौमादिपञ्चानामन्यतमयोर्द्वयोः) ग्रहयो-
र्युद्धे (राश्यंशादितुल्यत्वे) सति तयोर्वीर्यैक्ययोः पूर्वोक्तपङ्क्तौ-
क्ययोरन्तरं बाणवियोगहृत्स्न (ग्रहयोर्दक्षिणोत्तरान्तररूपेण शरान्त-
रेण भक्तमित्यर्थः) युद्धबलं भवति । तत् सौम्यस्यस्योत्तरदिक्संस्थस्य
बले स्वं धर्मं, यमदिक्संस्थस्य दक्षिणस्थस्य बले क्षयमृणं कुर्याद्
गणक इति शेषः । शरान्तरं, त्वैरुदिशरान्तरेण भिन्नदिशोर्योगेन भव-
तीति ज्ञेयम् । तथा यस्य ग्रहस्य यदिकशरो भवति स तदिकस्थो
ज्ञेयः । एकदिकस्थयोयस्याहरः शरः स तन्निघ्नदिकस्थो भवतीति मति-
मत्तानुक्रमपि ज्ञेयम् । एवं पूर्वानीतबलं सदृष्ट्यङ्घ्रियुक् प्रागानीत-
शुभग्रहट्टियोगचतुर्थांशेन युक्तं उग्रट्टिचरणानं पापट्टियोगचतु-
र्थांशेन हीनं कार्यं तदा खेटवीर्यं ग्रहयत्नं भवेत् ॥

अत्रोपपत्तिः—भौमादिपञ्चग्रहाणामन्यतमयोर्ग्रहयो राश्यंशादितु-
ल्यत्वं युद्धलक्षणम् । तत्र “ विपुलकरा युधि चोत्तरसंस्थाश्चेष्टित-
वीर्ययुताः परिकल्प्याः । ” इति बृहज्जातक्यचनेन युद्ध उत्तरस्थस्य
जयवशाच्चेष्टाबलवृद्धिर्दक्षिणस्थस्य पराजयवशाच्चेष्टाबलहानिः ।
उत्तरस्थस्य यावदेव बलाधिक्यं तावदेव दक्षिणस्थस्य बलान्तरत्वम-
पीत्यर्थात् सिद्धम् ।

अत्रैककलातोऽल्पे शरान्तरेऽन्तराभाव एव स्वीकृतः । अतस्तत्र
दक्षिणोत्तरान्तराभावेन जयपराजयामावात् संस्काराभाव एव ।
ततश्च शरयोः कलातुल्येऽन्तरे दक्षिणोत्तरस्थत्वप्रवृत्तिस्तत्र ग्रहयोर्ब-
लान्तरतुल्यो जयः पराजयश्च समुचितः । अथेष्टशरान्तरेणानुपातो-
यदि कलामात्रेण शरान्तरेण बलान्तरतुल्यं बलं लभ्यते तदेष्टशरान्त-
रेण किमिति । अत्रेष्टशरान्तरस्य वृद्धौ बलस्य ह्रासात्, ह्रासे च
वृद्ध्याः “ इच्छावृद्धौ फले ह्रासो ह्रासे वृद्धिः फलस्यतु । व्यस्तं
त्रैराशिकं तत्र ” इति व्यस्तत्रैराशिकेन बलान्तरमेकेन गुणितमिष्ट,
शरान्तरेण भक्तम् = $\frac{\text{य अ} \times १}{\text{श अ}}$ इदं फलमुत्तरस्थस्य जयित्वाद् बले

धनं दक्षिणस्थस्य पराजयोर्केयले क्षयं समुचितमेव । अथ दृष्टिसंस्कारोपपत्तिः—“यल्लघान् मित्रस्वशूद्रोच्चनवांशेष्विहितः शुभैश्चापि ।” इति लघुजातकोक्ताः शुभैर्दृष्टो यल्लघान्, पापदृष्टश्च निर्बलः । तत्र चन्द्रगुरुशुक्राः सदैव शुभाः रविकुजशनयश्च सदैव पापाः । बुधस्य शुभयोगे शुभत्वाच्चत्वारः शुभाः, पापयोगे पापत्वात् चत्वारः पापाश्चपि । अथ यदि चत्वारोऽपि शुभाः पूर्णदृष्ट्या पश्येयुस्तदा रूपतुल्य दृग्वलं धनम् । यदि च चत्वारोऽपि पापाः पूर्णदृष्ट्या पश्येयुस्तदा रूपतुल्यं यल्लघुं भवितुमर्हति । अत इष्टदृष्टियोगेनानुपाता यदि चतुरूपमितेन (४) सर्वदृष्टियोगेन रूपं (१) यत्नं लभ्यते तदेष्टदृष्टियोगेन किमिति = $\frac{१ \times \text{दृष्टियो}}{४}$ इति शुभदृष्टियोगचतुर्थांशो धनं पापदृष्टियोगचतुर्थांशं ऋणं समुचितमेवेत्युपपन्नम् ॥१० + ॥

भा०—भीमादिक पाँच ग्रहों में यदि दो ग्रहों के राश्वंशादिक तुल्य हो तो शुद्ध कहलाता है । जिन दो ग्रहों में शुद्ध का लक्षण हो उन दोनों ग्रहों के पद्वलैक्यना भन्तर करके उसमें उन्हीं शेषों ग्रहों के शरान्तर करा से भाग देने से दृष्टि शुद्ध बन जाता है । वह उत्तर दिशा में स्थित ग्रह के पद्वलैक्य में घन और दक्षिण दिशा में स्थित ग्रह के पद्वलैक्य में ऋण करे । तथा जिस ग्रह पर जितने शुभ ग्रह की दृष्टि हों उन दृष्टि योग के चतुर्थांश को जोड़े । और पापग्रह सम्बन्धि दृष्टियोग के चतुर्थांश घटावे तो ग्रहों का बन होता है । यहाँ शुद्ध का लक्षण तथा शरसाधन उदाहरण चक्र ४३ के नीचे देखो ॥१० + ॥

उ० दो०—अत्र तादृशप्रहाणां शुद्धादिविचारस्तु ४३ चक्रसम्बन्धिगद्यपद्यदर्शनेनैव सुगमाऽलमत्र लेखधिस्तरेणेति ।

अथ दृग्वलविचारः तत्र रव्युपरि चन्द्रगुरुशुक्रशनीनां प्रमा दृष्टव्यः ००।३६।०३ ॥ ००।२५।३० ॥ ००।०८।३७ ॥ ००।४३।२५ अथ शुभानां चन्द्रगुरुशुक्राणां दृष्टियोगचतुर्थांशदस्मात् ००।१८।१७ पापस्य शनैर्दृष्टचतुर्थांशं ००।११।४५ विशोध्य शेषं रवेर्दृग्वलम् ०० ०६।२३ एवमन्येषां द्र० ४२ चक्रम् ।

अथ रवे स्थानवलम् २।५५।५८ दिग्वलम् ००।०७।०८ कालवलम् १।०२।०४ निसर्गवलम् १।००।०० चे टावलम् ००।३३।५२ दृग्वलम् ००।६।२३ एवमैतत् जातं रवेः पद्वलैक्यम् ५।४६।२४ एतं चन्द्रादीनामपि ज्ञेयम् किं बहुविस्तरेणेति । द्र० ४३ चक्रम् ।

अथ भावानां त्रिविधवत्तमाह—

भावानां वलमीशजं च नृचतुष्पादाख्यकीटाम्बुजाः ॥११॥

जायाम्न्वाद्यखभोनिताः खलुः ततो दिग्वीर्यवत्तद्युतं

सदृष्ट्यङ्घ्रियुगुग्रदृष्टिचरणोनं जेज्यदृग्युक् पुनः ॥

६१०—भावानां तन्वादीनामोशजं (स्वामिगलमित्यर्थः) वलं
स्थादित्येकम् । च (पुनः) नृचतुष्पादाख्यकीटाम्बुजा द्विपदच-
तुष्पादकीटजलचरसंज्ञनराशयो भावाः क्रमेण जायाम्न्वाद्यखभो-
निताः सप्तमचतुर्थप्रथमदशमभावे रहिताः कार्या इत्यर्थः । ततो
दिग्वीर्यवत् "रसभात् पुष्टं त्यजेच्चक्रतो दिग्वीर्यं रसहृत्" इति
पूर्वोक्तवत् वलं साध्यं तद्वितीयं दिग्बलम् । तद्युतं तेन युतं स्वामि
वलं कार्यम् । तत् सदृष्ट्यङ्घ्रियुक् शुभग्रहदृष्टियोगचतुर्थांशयुत-
मुग्रग्रहदृष्टिचरणोनं पापग्रहदृष्टियोगचतुर्थांशोनं कार्यम् । पुनर्जे-
ज्यदृग्युग् धुधगुरुदृष्टिभ्यां युक्तं कार्यम् । एवं स्वामिबलदिग्बल-
योगो भावबलं भवतीति । भावानां द्विपदचतुष्पादादिसंज्ञा चोदा-
हरण (४६) चक्राधोलिखिता ॥११+॥

अत्रोपपत्तिः—स्वामिनि वलयति सर्वे वलिनो, निर्वले च स्वा-
मिनि सर्वे निर्वला भवन्तीति यालैरपि बुध्यतेऽतो भावा अपि
स्वस्वस्वामिगलेन वलिनो भवितुमर्हन्तीति "भावानां वलमीशजं"
इति युक्तियुतमेवोदितम् । तथा "कण्टककेन्द्रचतुष्टयसंज्ञा सप्तम-
लक्षचतुर्थजमानाम् । तेषु यथामिहितेषु वलाद्व्याः कीटनराम्बुचराः
पशवश्च ॥" इति वराहमिहिरोक्तेन नरराशयो लग्ने वलिनो भवन्ति ।
अर्धादेव लग्नतः परमान्तरिताः सप्तमभावे निर्वला भवन्ति । एतेन
नरराशयो यथा यथा सप्तमभावान्तरितास्तथा तथा वलयुक्ता भव-
न्ति । अत एव सप्तमभावनरराशिभावयोरन्तरतोऽनुपातेन भाव-
दिग्बलसाधनं समुचितम् । यथा—यदि नरराशिभाव-सप्तमभाव-
योरन्तरेण षण्मितेन रूपं बलं लभ्यते तदेष्टान्तरेण किमिति =
(नरराभा सभा) १

६

नेनैव चतुष्पदभावादीनामपि दिग्बलानयनमुपपद्यते । पूर्वं ग्रहदिग्-
बलमप्येवमेवोक्तमतो "दिग्वीर्य्यउत्तदि" त्युक्तम् । तथा च "अधि-
पयुतो दृष्टो वा बुधजीवयुतेक्षितश्च यो राशिः स भवति वलयान्"

इति वराहमिहिरोक्तेन बुधजीवदृष्टानां बलवत्त्वाद् “क्षेत्र्यद्वयगुणं पुनरित्युक्तम् ।” “सदृष्टदृष्टद्वयगुणदृष्टिचरणोन्म” इत्यस्योपपत्तिः मागेवाभिहितेति ॥११+१॥

भा०—अब भावोंके त्रिविध बल को कहते हैं—अपने अपने स्वामीका बल भावोंका प्रथम बल होता है । दूसरा दिग्बल जैसे—भाव नर राशि हो तो उसमें सप्तम भाव घटावे, यदि चतुष्पद हो तो चतुर्थ भाव को, यदि कीटाशिश हो तो प्रथम (तनु) भावको, यदि जलचर राशि भाव हो तो उसमें दशमभावको घटाकर, अन्तर परसे ग्रहके दिग्बलके समान बल साधन करे (अर्थात् यदि अन्तर १ राशिसे भक्ष्य हो तो उसीमें, १ राशिसे अधिक हो तो १२ में घटाकर शेषमें १ का भाग देनेसे जो लब्धि हो) वह भावका दिग्बल होता है । इसको प्रथम (स्वामिबल) में जोड़े और उस भाव पर जितने शुभग्रहकी दृष्टि हों उनके योगके चतुर्धांश को उसमें जोड़े, और जितने पाप ग्रहोंकी दृष्टि हो उनके योगके चतुर्धांशको घटावे, फिर उसमें यदि बुध दृष्टस्पतिकी दृष्टि हो तो उनकी सम्पूर्ण दृष्टिको जोड़े ; यह तीसरा भावका द्यबल कहलाता है । इस प्रकार भावका स्पष्ट बल होता है ॥११+१॥ भावकी नृचतुष्पदादि संज्ञा उदाहरण ४१ चक्रके नीचे देखो ॥

उ० दी—भावानां बलमीशजमित्यत्र भावेशावगमक पद्यम्—

“कुजशुक्रशेनद्रक्षशुक्रकुजजीवसौरियमगुरुयः । भेशा” इति

अनेन तनुभावस्वामी शुक्रस्तस्य बलम् ७।१२।०१ इदमेव तनुभावबलमेव सर्वेषां भावानामिति द्र० ४४ चक्रम् । अथ नृचतुष्पदादिज्ञानम् ४६ चक्राधःस्थितपद्यावलोकनेनैव सुगमम् । अथ तनुभावस्तुलाराशिः स च नृसंज्ञकस्तेन तनुभावा ६।१८।३४। ४६ दक्षात् जायामाव ००।१८।३४। ४६ मिमं विशेष्य शेषम् ६००।०० इदं पदभक्तं जातं तनुभावस्य रूपादिदिग्बलम् १।००।०० एव सर्वेषां दिग्बलां साध्यम् । द्र० ४६ चक्रम् ।

अथ पापानां तनुभावोपरिदृष्टयः—रह=००।२७।११ मंड १। ००।०० बुध ००।२४।२१ शह ००।४४।४७ आसां योगः २।३६। १६ अस्य चतुर्थांशः ००।३६।०५ ऋणात्मकः । शुभग्रहाणां दृष्टयश्च चंद्र ००।००।०० वृह ००।२।४५ शु.ह ००।०३।३४ आसां योगः ००।०६।१६ अस्य चतुर्थांशः ००।०१।३५ घनात्मकः । अथ ऋणघनात्मकयोस्तन्मृणावशेषादणम् ००।३७।३० इदं बुधगुण

दृष्टियोगेना ०० । २७ । ०६ नेन युक्तं तत्र “धनार्णयोरन्तरमेव योग”
इत्यनेनान्तरम् ०० । १० । २४ ऋणात्मकम् । एवं सर्वेषां भावानां
दृग्वलं साध्यम् । द्र० ४५ चक्रम् ।

अथ तनुभावस्य स्वामिबलम् ७।१२।०१ दिग्वलेनानेन १।००।००
युतम् ८।१२।०१ । इदमृणात्मकेन दृग्वलेनानेन ००।१०।२४ हीनं
जातं तनुभावस्पष्टबलम् ८।०१।३७ । यत्र घनात्मक दृग्वलं तत्र
योज्यमिति । एवं सर्वेषां स्पष्टबलं साध्यम् । द्र० ४७ चक्रम् ॥११+१॥

अथ कष्टेष्टसाधनार्थं चन्द्रार्कयोश्चेष्टायलमाह--

व्यर्केन्दुत्रिभयुक्तसायनरविश्चेष्टाख्यकेन्द्रे तयो-
र्गोकष्टेष्टविधौ बले कुरु ततः प्राग्बलं वीर्याय ते ॥१२॥

ध्या०—व्यर्केन्दुः त्रिभयुक्तसायनरविः क्रमेण तयोश्चन्द्रार्कयो-
श्चेष्टाख्यकेन्द्रे स्याताम् (व्यर्कान् चन्द्रार्कयोश्चेष्टाकेन्द्रं त्रिभयुक्त-
सायनरविः सूर्यस्य चेष्टाकेन्द्रं भवतीत्यर्थः) । ततस्ताभ्यां चेष्टा-
केन्द्राभ्यां गोकष्टेष्टविधौ (रश्मिकष्टेष्टसाधनार्थमित्यर्थः) प्राग्-
घट्टौभाविचेष्टायतवत् तयोश्चन्द्रार्कयोर्बले कुरु । ते चन्द्रार्कचेष्टायले
वीर्याय न स्याताम् (बलैक्ये उपयोगिनी न भवेतामित्यर्थः) ॥१२॥

अत्रोपपत्तिः—“उदगयने रविशीतमयूखौ धकसमागमगाः
परिशेषाः ।” इति वचनेन रवेः परमोत्तरगमने चेष्टायलं परमं रूपमिदं
परमदक्षिणगमने च चेष्टायलं शून्यमतः सायनमिथुनान्ते परमोत्तर-
गमनाद् बलस्य परमत्वाच्चेष्टाकेन्द्रस्यापि परमत्वम् । सायनघनु-
रन्ते च परमदक्षिणगमनत्वाच्चेष्टायलस्य शून्यत्वाच्चेष्टाकेन्द्र-
मपि शून्यं भवितुमर्हति तच्च तत्र सायनरवी राशित्रययोगेनैव भवति ।
ततश्च चेष्टाकेन्द्रप्रवृत्तिः । सायनमिथुनान्ते च चेष्टाकेन्द्रं पङ्काशिसमं
तदपि राशित्रययोगेनैव भवति । अत एवेष्टकालेऽपि त्रिभयुक्तसायन-
रविस्तच्चेष्टाकेन्द्रं समुचितमेव । इदं चेष्टाकेन्द्रं स्थूलम् । वस्तुतो
दक्षिणोत्तरगमनस्य क्रान्त्यधीनत्वात् क्रान्त्यनुपातेनैव चेष्टायलं सूक्ष्मं
भवितुमर्हतीति सुधीमिर्विभाव्यम् । अथ चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रन्तु
चेष्टारश्मिपरमत्वे परमं, चेष्टारश्मिशून्ये शून्यं भवितुमर्हति । तच्चा-
भावास्यान्ते चन्द्रार्कयोरन्तराभावे चेष्टारश्म्यभावात् चेष्टा-
केन्द्रस्याप्यभावः । पौर्णमास्यन्ते च चेष्टारश्मिपरमत्वे चेष्टाकेन्द्रमपि

परमं पद्माशिसमं भवितुमर्हति तच्च व्यर्केन्दुनैव भवत्यत इष्टफालेऽपि
व्यर्केन्दुस्तथेष्टाकेन्द्रं समुचितमेव । अन्यत् सर्वं कुजादिचेष्टाकेन्द्र-
पत् सुगममेव । ततो भौमादिचेष्टायलवदानीतं चन्द्रचेष्टायलं
पक्षयलतुल्यमेवातः पङ्क्त्यलैश्वसाधनार्थं पूर्वमेव द्विगुणितं पक्षयलं
गृहीतम् । रविचेष्टायलं चायनयलतुल्यमतः पूर्वमेव द्विगुणित-
मायनयलं कृतमतः केन्द्रलचेष्टारश्मिकष्टेष्टसाधनार्थमेवात्र यले
साधिते न धीर्ययिति सर्वमेव निरवयम् ॥ १२ ॥

भा०—चन्द्रमा में सूर्य को घटाने से चन्द्रमा का चेष्टाकेन्द्र और सायन
सूर्य में ३ राशि जोड़ने से सूर्य का चेष्टाकेन्द्र होता है । इससे पूर्वोक्त भौमादि
चेष्टायल के समान (अर्थात् ३ राशि से भरप हो तो उसी में, यदि ६ राशि से
अधिक हो तो १२ में घटाकर शेष में ६ का भाग देकर) बल साधन करें, इस
बल का चेष्टा रश्मि से बृष्ट इष्ट साधन करने में उपयोग होता है । पङ्क्त्यलैश्व में
इसका उपयोग नहीं होता है ॥ १२ ॥

उ० धी—अथ चन्द्रः ७।०१।०४।१५ असाद्रात्रि १०।१२।
५७।३८ विशोध्य शेषं चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रम् ८।१८।०६।३७
सायनाकाः ११।०३।२१।३१ त्रिभयुतः २।०३।२१।३१ इव
रवेष्टेष्टाकेन्द्रम् । द० ४८ चक्रम् ।

अथ चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रं पङ्क्ताधिकमत चक्राद्विशोध्य शेषम्
३।११।५३।३३ इव पङ्क्त्यलं जातं चन्द्रस्य चेष्टायलम् ००।३३।
५८ अत्रापि भजनविधिर्यथालानयनप्रदोष्यः । एवं रवेरपि ।
द० ४६ चक्रम् ॥ १२ ॥

ये चेष्टोच्चयले रसैर्विनिहते सैके निजा रश्मय-
चेष्टातुल्यलाहतेः पदमिहंष्टं स्पाह्लोनैकयोः ।
घातान्मूलमिदं हि कष्टमथ तद्रूपं दशायाः फलं
वीर्यं दृक् पृथगिष्टकष्टगुणिते द्वे चेष्टकष्टाहये ॥ १३ ॥

व्या०—ये चेष्टोच्चयले पूर्वसाधिते रव्यादिमहाणां चेष्टायलो-
च्चयले से रसैः पङ्क्तिर्विनिहते गुणिते निजाः स्वकीया रश्मयः
निरूपा भवन्ति (चेष्टायलाचेष्टारश्मयः, उच्चयलादुच्चरश्मय
इत्यर्थः) । अष्टेष्टकष्टसाधनम्—इह चेष्टातुल्यलाहतेचेष्टायलो-
च्चयलघातात् पदं मूलं इष्टं स्पात् । तथा योनैकयोश्चेष्टायलोच-

रूपतुल्यत्वानुरूपयोर्जातान्मूलं (यत्) इदं कष्टं स्यात् हि (पादपूरणे) ।
अथानन्तरं दशाफलं निरूपयति—तद्रूपं इष्टकष्टानुरूपं दशायाः
फलं ज्ञेयम् (इष्टाधिक्ये शुभफलाधिक्यं कष्टाधिक्ये चाशुभफला-
धिक्यं इष्टकष्टयोः साम्ये . शुभाशुभफलयोरपि साम्यमित्यर्थः)
वीर्यामिति ग्रहस्य वीर्यं पङ्क्तैक्यं, दृक् दृष्टिश्च द्वे पृथक् इष्टकष्ट-
गुणिते ते इष्टकष्टाद्वये भवतः . (इष्टगुणितं बलमिष्टरत्नं, कष्टगुणितं
च कष्टबलं तथेष्टगुणिता दृष्टिरिष्टदृष्टिः कष्टगुणिता च कष्टदृष्टिः
रित्यर्थः) ॥ १३ ॥

अत्रोपपत्तिः—स्वकीयपरमोच्चस्वे ग्रहे परमाधिनाः सप्तमिताः,
परमनीचस्वे परमात्पो रूपमितो रश्मिः स्वीकृतः प्राचीनेः । तत्रो-
च्चसमे ग्रहे नीचग्रहान्तरं परमं पङ्काशिमित, नीचसमे ग्रहे नीच-
खगान्तरं शून्यमतो नीचग्रहान्तरादेव रश्मिसाधनं समुचितम् ।
अतः अनुपाता—यदि पङ्काशितुर्येन नीचग्रहान्तरेण पण्मिता रश्मि-
वृद्धिस्तदेष्टनीचग्रहान्तरेण किमिति लब्धेष्टरश्मिवृद्धिः = $\frac{६ \times (\text{ग्र० नी०})}{६}$
= $६ \times \text{उच्चरत्न}$ अत्र नीचस्थानीयरूपमितो रश्मिर्गुतो जाता इष्टो-
च्चरश्मयः = $१ + ६ \times \text{उच्चव०}$ एव पङ्कामिते चेष्टाकन्द सप्त चेष्टारश्मयः
शून्ये चेको चेष्टारश्मिः । अतः पूवधदनुपातेनष्टचेष्टारश्मिवृद्धिः =
 $\frac{६ \times \text{चेक}}{६} = ६ \times \text{चेव} \dagger$ अतः इष्टचेष्टारश्मयः = $१ + ६ \times \text{चेव}$ अतः
उपपन्नं रश्म्यानयनम् ।

अथेष्टकष्टोपपत्तिः—उच्चस्वे ग्रहे शुभफलं पूर्णं रूपमितम्-
शुभफलं च शून्यं तत्रोच्चबलमपि पूर्णं रूपमितम् । नीचस्वे ग्रहे
चाशुभफलं पूर्णं शुभफलामावस्तोत्रच्चबलमपि शून्यम् । एव पण्-
मिते चेष्टाकेन्द्रे शुभफलं पूर्णं शुभफलामावस्तत्र चेष्टाबलमपि पूर्णं
रूपमितं, शून्यं चेष्टाकेन्द्रेऽशुभफलं पूर्णं शुभफलामावस्तत्र चेष्टा-
बलमपि शून्यमेव । एतेन यथा यथा चेष्टाच्चरत्नवृद्धिस्तथा तथा
शुभफलवृद्धिरशुभफलहास इति ज्ञानदग्निः . परीक्षितमतश्चेष्टोच्च-
बलागत एव शुभाशुभरूपयोरिष्टकष्टयोः साधनं समुचितमतोऽ-

* यतो नीचग्रहान्तरं पण्मर्कमुच्चलं भवति द्रष्टव्यं श्लो० ५ ।

† पण्मर्क चेष्टाकन्द चेष्टाबलं भवति द्रष्टव्यं श्लो० १० ।

उपातो यदि परमोच्चेष्ववलयोगेन रूपद्वयेन शुभफलं
पूर्णं रूपमितं लभ्यते तदेष्टचेष्टोच्चवलयोगेन विमितीष्टशुभम् =
इष्टम् = $\frac{१ \times (चेय + उय)}{२}$ । तथेष्टशुभफलोत्तं रूप कष्टम् =
 $१ - \frac{चेय + उय}{२} = \frac{१ - चेय + १ - उय}{२}$ । अत्राचार्येण वलयोगार्धवलो
नैरुयोगार्धस्थाने तद्भातमूलं स्वल्पान्तरात् स्वीकृतं तद्यथा यदि चेय =
उय तदा पूर्वोक्तीतमिष्टम् = $\frac{चेय + उय}{२} = \frac{(चेय + उय) \sqrt{चेय \times उय}}{२ \times \sqrt{चेय \times उय}}$
= $\frac{२ चेय \sqrt{चेय \times उय}}{२ \sqrt{चेय \times उय}} = \sqrt{चेय \times उय}$

यस्तुतो वलयोगार्धमेष्टम्, वलो नैरुयोगार्धमेव कष्टं समुचितम् ।
अत एव वैचक्षण्यदिवाकरेण प्रौढमनोरमायां 'अथवा वलयोगार्धमिष्टं
तद्वत् रूपं कष्टमिति निष्पन्नम् । मूलरूपेष्टकष्टम् पराशरादिमुनिमत-
विरुद्धत्वादयुक्तत्वादुपेक्ष्यमेवेति यादव्यम्" इत्युक्तम् । किञ्च तद-
यद्वत्सम्मतत्वाग्राह्यीकुर्वते साम्प्रतिका इति ।

तथा प्रहस्य शुभफलं शुभवलशुभदृष्टिष्यशादेवं चाशुभवलशुभद-
ृष्टिष्यशादशुभफलं भवितुमर्हत्यत एवेष्टकष्टाभ्यां पूषण् दृग्बले शुणिते
तदाह्वये कृते इत्यपि समुचितमेवेत्युपपन्नं सर्वम् ॥ १३ ॥

भा०—पूर्वं साधित चेष्टावल को १ से गुना करके १ एक ओढ़ने से चेष्टा-
रदिम, तथा उच्चवल को १ से गुना करके १ ओढ़ने से उच्चरदिम होता है । चेष्टा-
वल को उच्चवल से गुना कर उसका मूल इष्ट होता है । तथा चेष्टावल को एक १
में घटावे और उच्चवल को १ में घटाकर दोनों का वात करके गुणनफल का मूल
कष्ट होता है । और इष्ट कष्ट के अयुरूप ही ग्रहों का दशाफल होता है (अर्थात्
इष्ट अधिक हो तो शुभ फल की अधिकता और कष्ट अधिक हो तो अशुभ फल की
अधिकता यदि इष्ट कष्ट तुल्य हो तो शुभाशुभ भी तुल्य ही होता है) ग्रहों के
पद्वर्लैय को इष्ट से गुना करने से इष्टवल और कष्ट से गुना करने से कष्टवल
होता है । और इष्ट से दृष्टि को गुना करने से इष्ट दृष्टि तथा कष्ट से गुना करने से
कष्ट दृष्टि होती है ॥ १३ ॥

उदी—रवेर्चेष्टावलम् ०० । २१ । ०७ इदं पदभिर्गुणितम् २ ।
०६ । ४२ सैकम् ३० दा ४२ । अत्र चेष्टोच्चवलानयने त्यक्तान्तिमावयव
गृहीत्वा यदि पदभिर्गुण्यते तदाजान्तिमावयवो रूपाधिको भवत्यतो

रवेष्टोष्टारस्मयः—३ । ०६ । ४३ एवं सर्वेषां चेष्टोच्चयलानि त्यक्तानि मावयवसहितान्येव पङ्क्तिर्गुणानीति दिक् । द्र० ५० चक्रम् । एवं रवेष्टोच्चयले पङ्क्तिर्गुणिते सैके चोच्चरश्मया जाताः ५ । ५ । ५५ एवं सर्वेषाम् । द्र० ५१ चक्रम् ।

अथ ५२ । ५३ चक्रफलानयनं तच्चक्राधःस्थितगद्यावलोकनेनैव स्पष्टं भवति ।

अथ रवेष्टोच्चयलम् ०० । ४० । ५६ चेष्टावलम् ०० । २१ । ०७ अनयोर्गोमूत्रिकया घातः ०० । १४ । २५ गोमूत्रिकागुणनविधिः ५४ चक्राधो गद्ये द्रष्टव्यः । एवमन्येषामपि चेष्टोच्चयलघातः कार्यः । द्र० ५४ चक्रम् । रवेष्टोच्चयलोनैकघातो यथा— $१ - (०० । २१ । ०७) \times (१ - (०० । ४० । ५६)) = (०० । ३८ । ५३) \times (०० । १६ । १) = ०० । १२ । १६$ अत्रापि गुणनविधिर्गोमूत्रिकयैव कार्यः । एवमन्येषामपि । द्र० ५५ चक्रम् ।

अथेष्टसाधनम्—तत्र रवेष्टोच्चयलघातस्या ०० । १४ । २५ स्य मूलं “पष्टिगगुणादङ्का”दित्यादिना $(०० । १४ । २५) \times ३६०० = ०० । ५०४०० । ६००००$ पठ्या सवर्णिते $= ८६५ । ०० । ००$ एतन्मूलम् २६ शेयम् २४ सैकम् २५ पष्टिगुणम् १५०० इदं द्विनि-
म्रेण द्वियुक्तेन मूलेना $२६ \times २ + २ = ६०$ नेन भक्तम् २५ प्रथमागत-
मूले विकलास्थाने युक्तमस्यामिमावयवरूपमतो २६ । २५ इदं पष्टि-
भक्तं जातं मूलम् ०० । २६ । २५ इदमेव रवेरिष्टम् । एवं चन्द्रादीना-
मपि । द्र० ५६ चक्रम् । एवं चेष्टोच्चयलोनैकघातमूलं कष्टं भवति ।
द्र० ५७ चक्रम् । अथ रवेरिष्टम् ०० । २६ । २५ रवेः पङ्क्त्यलैस्वम् ५ । ४६ ।
२५ गोमूत्रिकयानयोर्घात इष्टपङ्क्त्यलैस्वम् जातम् २ । ४६ । ५० एवं
कष्टपङ्क्त्यलैस्वमपि । द्र० ५८ - ५९ चक्रे । एवमिष्टकष्टाभ्यां ग्रहाणां
भावानां च दृष्ट्यः पृथक् गुणिताः स्वस्वेष्टकष्टपङ्क्त्यो भवन्ति (द्र०
६०—६१—६२—६३ चक्राणि) ॥१३॥

अथ सप्तवर्गशुभाशुभनिर्णयार्थं सप्तवर्गेष्टकष्टसाधनमाह—

स्योच्चे रूपं त्रिकोणे चरणविरहितं स्वर्त्तमेऽर्धे त्रयोष्टां-
शाश्चाधीष्टर्त्त इष्टर्त्तयुजि च चरणः स्यात्सप्तमर्त्तेऽष्टमांशः
भूपांशो वैरिगेहेऽध्यरिभयुजि रदांशश्च नीचे खमीशा-
दिष्टं गेहे तदूनैकमसदध दलं पदसु कार्ये तदैक्ये ॥१४॥

पंचयोः सप्तसुकोष्ठयोः प्रथमयोरिष्टासदैक्ये कृताप्ते
स्थाप्ये भदलादिपट्सु च तदर्धे वर्गपानां पृथक् ।
कृत्वोत्तया सदसद्युती निजनिजे तन्निघ्न इष्टाशुभेः*
वर्गेदत्तस्थखगौजसोः सदसतोर्घातात्पदघ्ने स्फुटे ॥१५॥

व्या०—स्वोच्चे † स्वकीयोच्चराशौ ग्रहे रूपं (१) बलं, त्रिकोणे
स्वमूलत्रिकोणे चरणविरहितं पादोनं रूपं, स्वर्गमे स्वराशिक्षेऽर्धं
रुपाधं, अधोपक्षेऽधिमित्रगृहे त्रयोष्टांशास्त्रिगुणिताष्टमांशः, इष्टार्धयुजि
मित्रराशिक्षे च चरणश्चतुर्थांशो बलं, समर्धे समराशौ चाष्टमांशः,
वैरिगृहे शत्रुराशौ भूपांशो रूपषोडशांशः, अप्यग्निभुजि अधिशत्रु
राशिते रक्षांशो रूपद्वात्रिंशद्भागः, नीचे स्वनीचराशौ खं शुभ्यं बलं
भवति । ईशाद् गृहेशवशादिष्टं शुभं गेहे गृहे स्थात् तदूनेरमिष्टोनं
रूपं गृहेऽस्तत् कष्टं स्थात् । अधानन्तर पट्सु होरादिपट्यगेषु बल
गृह्यदागतशुभाशुभयोरर्धं स्थाप्यम् । तदैक्ये कार्यं, सप्तस्थानस्थि-
तानां चैक्यं कार्यमित्यर्थः । पंचयोरिति—सप्तसुकोष्ठयोः (सप्तगृह-
होरादिकाः सुकोष्ठा विद्यन्ते ययोस्ते सप्तसुकोष्ठे तयोः) पंचयोः
शुभाशुभपंचयोः प्रथमयोरुहस्थानीयकोष्ठयोरिष्टासदैक्ये शुभाशुभैक्ये
कृताप्ते चतुर्भक्ते स्थाप्ये (इष्टैक्य चतुर्भक्तं शुभपंचिगृहकोष्ठे, कष्टैक्यं
घतुर्भक्तं शुभपंचिगृहकोष्ठे स्थाप्यमित्यर्थः) । भदलादिषु होरादिषु
पट्यगेषु च तदर्धे गृहस्थापितशुभाशुभयोरर्धं बले स्थाप्ये । वर्गपानां
गृहादिसप्तयगेशानां, पृथक् पृथक् उक्त्या पूर्वोक्तयुक्त्या सदसद्युती
शुभाशुभयोगौ कृत्वा तन्निघ्ने तद्रुणिते निजनिजे इष्टाशुभे कार्यं ते
मध्यमे शुभाशुभे क्षेये । ते च वर्गेदत्तस्थखगौजसो सदसतोर्घाता

ॐ अत्र ' ईदूरेद्विषयन प्रकृत्या इति नियमात् 'तन्निघ्ने इष्टाशुभे इत्येव पाठो भवितु
मर्हति तथा ॥ पञ्चदशोदशोक्त्या ' तन्निघ्न इष्टाशुभे इत्येव पाठ आचार्येण रचितः "अथ
मात्र मय कृत्वाऽप्यन्धोमग्न ॥ वारयेदित्युक्ते । विषयः तदग्रे गेहेऽशुभे " एव पाठो
निर्विवाद इति ।

† "वर्गेतो स्त्रीणादिगामिनि स्फुटिक क्व आख्याम् एव केपाब्धि व्यादधान सम्प्रदाया
पुरोधनान्नी पुर्वते मैत्र्यादिका इति । तथा च अत्र स्वोच्च स्वनीच स्वमूल त्रिकोण भवेत् तत्र
स्वोच्चादित्रयमेव ग्रहः, न मित्रादिग्रहः । विरोधार्थमुदाहरणं विचिन्तयम् ।

त्पदमे वर्गेश्वर्गस्यग्रहशुभाशुमवलम्बयत्तमूलगुणिते स्फुटे स्पष्टे शुभाशुमे भवतः ॥ १४—१५ ॥

अत्रोपपत्तिः—नीचे खमित्यन्तस्य युक्तिः पूर्वमेव पञ्चमश्लोकोप-
पत्तौ प्रदर्शिता । अथेशादिष्टमित्यादेरुपपत्तिः—शुभाशुमफलयो-
योगस्य रूप (१) समत्वात् स्वामिवशाद् यद् गृहे शुभं तदूनं रूपं
गृहेऽशुभं भवितुमर्हत्येव । तथा च “प्रधानता राशिफलस्य नूनं
होरादिवर्गाद् द्विगुणं गृहं यम्” इति प्राचीनोक्त्या होराद्यपेक्षया
गृहस्य द्विगुणत्वाद् गृहस्थापितस्य फलस्य दलं होरादिषु स्थापनीय-
मित्यपि समुचितमेवेत्युपपन्नं “दलं षट्सु” इत्यन्तम् । तथा चाग्रे
वर्गेशशुभाशुमयोगेन गुणनीयमस्त्यतः “कार्ये तदैक्ये” इति योग-
करणमपि साध्येव ।

अथ तद्गृहादिकलैर्न्यं चतुर्गुणितगृहफलसमं यतो गृहफलार्धं
षड्गुणितं गृहफ १ = गृहफ २ होरादिषु षड्वर्गेषु वर्तते तद् गृहफल-
सहितं पूर्वोक्तैक्यम् = ऐक्यम् = गृहफ $\times ४$: $\frac{\text{ऐक्यं}}{४}$ = गृहफ । अत एव
शुभाशुमफलयोः प्रथमयोरिष्टासदैक्ये कृताते स्थाप्ये” इत्युक्तम् ।
होरादिषु त्वर्धं पूर्वोक्तयुक्त्यैवात्रापि समुचितम् । तथा च भावपतौ
बलयुक्ते भावस्थग्रहफलं सकलं भवितुमर्हत्यत एव वर्गपस्य सवसदै-
क्याभ्यां निजनिजे इष्टाशुमे गुणिते ते मध्यमशुभाशुमत्वेन गृहीते ।
एवं वर्गेश्वर्गस्थशुभाशुमवलम्बयशादेव तत्फलस्य स्फुटता स्यादतोऽ-
नुपातो—यदि वर्गस्यवर्गेशग्रहयोः परमशुभाशुमवलयोगेन रूपद्वयेन
(२) सम्पूर्णं फलं रूपमितं (१) लभ्यते तदैष्टवर्गस्यवर्गेशयोः
शुभाशुमवलयोगेन किमितीष्टवलयोगानुपातेन शुफ =

$$१ \times \frac{(\text{वस्यशुभ} + \text{वर्गेशशुभ})}{२} = \sqrt{\text{वर्गस्यशुभ} \times \text{वर्गेशशुभ}} \quad \text{एवमशुम-}$$

$$\text{वलयोगानुपातेन अशुमफ} = \frac{१ \times (\text{वर्गस्यअशुभ} + \text{वर्गेशअशुभ})}{२}$$

= $\sqrt{\text{वर्गस्यअशुभ} \times \text{वर्गेशअशुभ}}$ इति पूर्वदर्शितयुक्त्या सिद्धयति ।
अतः आभ्यां गुणिते पूर्वोक्तशुभाशुमे स्फुटे भवितुमर्हतः । अत्र “सम-
योः समगुणनादौ समत्वं, विषमयोः समगुणनादौ विषमत्वमेवे” ति
नियमात् इष्टाधिक्ये धातमूलगुणनेऽप्याधिक्यमेव, कष्टाधिन्ये धात-
मूलगुणनेऽपि तदाधिक्यमेवेत्यलं विस्तरेण ॥ १४—१५ ॥

भा०—ग्रह अपनी उच्चराशिमें हो तो रूप (१) स्वमूलत्रिकोण में तीन चरण (०।१५), स्वराशि में आधा (दो चरण ० ३०) अधिमित्र की राशि में त्रिगुणित अष्टमांश (०।२२।३०), मित्र की राशि में षोडशांश (०।३।४५), अधिलग्न की राशि में वृत्तीसर्षो भाग (०।१।५२) और नीच राशि में शून्य बल होता है। इस प्रकार घर्गेश के वश से जो बल आवे वह गृहस्थान का शुभ बल होता है। उसको एक में घटाकर गृहस्थान का अनुभ बल होता है। एवं होरादि पद्वर्ग में गृहवत् जो बल आवे उसका आधा स्थापन करे। फिर उन सर्षो (सप्तवर्गधवल्लो) का योग करे ॥ १४ ॥ अनन्तर सात सात कोष्टक के शुभ, अनुभ दो पंक्ति लिखकर शुभ पंक्ति के प्रथम (गृहकोष्टक) में उपरोक्त शुभैस्य का चतुर्धांश और अनुभ पंक्ति के प्रथम (गृहकोष्टक) में अनुभैस्य का चतुर्धांश स्थापन करे। होरादिक पद्वर्ग में गृहस्थापित फल का आधा लिखे। फिर वर्गेशों के पृथक् २ शुभाशुभ के योग करके उससे पृथक् दृष्ट कष्ट को गुना करे तो मध्यम शुभाशुभ होता है। फिर घर्गेश तथा वर्गस्थ होमों ग्रहों को शुभाशुभ के घात के मूल से गुना करने से स्पष्ट शुभाशुभ होता है ॥ १५ ॥

विशेष—जो राशि स्वोच और मूल त्रिकोण तथा स्वगृह तीनों होता हो यथा कन्या दुषका, अथवा स्वगृह और मूल त्रिकोण दो होता हो वहाँ जिस प्रकार बल देना चाहिये, इस विषय में उदाहरण चक्र में २७ चक्र के नीचे सारावली के वचन देखो।

उ० दो--रविरधिग्नगृहदेऽतो रूपस्य द्वात्रिंशद्भागो गृहशुभम् ००।०१।५२। अथ होरादिपद्वर्गेषु गृहपञ्चुभमानीय तदधं स्वस्य शुभं स्यात्। यथा—रविः स्वहोरायां तेन गृहपत् शुभम् ००।३०।०० एतदधं होराशुभम् ००।१३।०० एवं रविः शत्रुद्रेष्णाणे तेन गृहपत्यो-ऽशांशशुभम् ००।०३।४५ एतदधं द्रेष्णाणशुभम् ००।०१।५२ एवं रविः समस्तसमांशे तेन गृहपदष्टमांशशुभम् ००।०७।३० एतदधं सप्तमांश-शुभम् ००।०३।४५ एवं रविरधिग्नपुनर्वमांशे तेन गृहपद्द्रदांशशुभम् ००।१।५२ एतदधं नवमांशशुभम् ००।००।४६ एवं रविरधिमित्रद्वा-शांशे तेन गृहपत् शुभं त्रिगुणितोष्टमांशः ००।२२।३० अस्याधं द्वाद-शांशशुभम् ००।११।१५ एवं रविरधिमित्रत्रिंशंशेऽतः गृहपञ्चुभं तदधं त्रिगुणितोष्टमांश ००।२२।३० एतदधं त्रिंशंशशुभम् ००।११।१५। अथ सर्वशुभयोगः ००।४५।५५ एवं चन्द्रादीनामपि (द्र० ६५ चक्रम्) अथ स्वस्वगृहपत् शुभोन्मूलपमशुभं स्यात्। परमत्र होरादिपद्वर्गेषु तद्वलमेवाशुभं भवति। द्र० ६५ चक्रम्।

अथ रवेर्गृहादिशुभानां योगः ००।४५।५५ अस्य चतुर्षोशो रवेर्गृ-

हशुभपंक्तिः ००।११।२६ अस्याघं होरादिकोष्ठेषु श्रेयम् । एव चन्द्रादीनामपि (द्र० ६६ चक्रम्) एवमेवाशुभपंक्तयोपि श्रेयाः (द्र० ६७ चक्रम्) ।

अथ रविः शनिगृहेऽतः शनेः शुभयोगेना ००।३७।२६ नेन रवे-
र्गृहशुभपंक्ति ००।११।२६ गौमूत्रिकया गुणिता जाता ००।०७।१०
इदं चर्गेशशुभयुतिगुणितशुभपंक्तिचक्रे रवेर्गृहफलम् । एव रविः
स्वहोरायां वर्त्तते तेन स्वस्थैव शुभयोगेना ००।४५।५५ नेन स्वहोरा
शुभपंक्तिः ००।०५।४४ गुणिता जाता ००।०४।२३ इदं रवेर्होराशुभ-
युतिगुणितशुभहोरापंक्तिफलम् । एव त्रेफणादयोपि तथैव चन्द्रा-
दीनामपि (द्र० ६८ चक्रम्) ।

एवं चर्गेशशुभयोगेनाशुभपंक्तिरपि सङ्गृह्या । द्र० ६६ चक्रम्
अथ गृहेशतत्स्यग्रहयोः शनिसूर्ययोरिष्टपञ्चलैक्ययो ०४।०२।२२ ॥
२।४६।५० रनयोर्घातः ११।१६।०२ एवं होरादायपि तथा चन्द्रादी-
नामपि । द्र० ७० चक्रम् । एवं चर्गेशतत्स्यग्रहयोः कष्टपञ्चलैक्य-
योर्घातोपि श्रेयः (द्र० ७१ चक्रम्) ।

अथ ७०-७१ चक्रफलानां मूलानि ग्राह्यानि । अत्र मूलानयन-
प्रकारः पूर्वोक्त एव धोष्यः (द्रष्टव्ये ७२-७३ चक्रे) ।

अथ रवेर्चर्गेशशुभयोगगुणितमिष्टम् (शुभपंक्तिः) ००।०७।१० इदं
चर्गेशतत्स्यग्रहयोः (शनिसूर्ययोः) रिष्टपञ्चलैक्ययोर्घातमूलेनानेन
३।२२।१३ गुणितं जातं रवेर्गृहे स्पष्टशुभम् ००।२४।१४। एवं होरादीनां
तथा चन्द्रादीनामपि श्रेयम् (द्र० ७४ चक्रम्) ।

एवं स्वस्वचर्गेशशुभयुतिगुणितशुभपंक्ते चर्गेशतत्स्यग्रहयोः
कष्टपञ्चलैक्ययोर्घातमूलस्य च घातः स्फुटाशुभं भवति (द्र०
७५ चक्रम्) ॥१४ १५॥

अथ योगजायुर्दायस्यामितायुर्दायस्योदाहरणप्रदर्शनपूर्वकमंशा-
युस्ताधनार्थं चेष्टागुणकादिकमाह -

कर्कांन्दिजययुतोदये वृषसितौ केन्द्रे अग्रीशेतरै-

रायुर्विद्वयमितं हि योगजमिहान्यत्रोच्यतेऽथोन्मितम् ।

अल्पाश्चेत् किरणाः सरूपकिरणाद्घ्नश्चेत्त्रयोर्ध्वा विभू-

गोऽर्धं चैष्टिकतुङ्गसम्भवगुणौ तद्धातमूलं स्फुटः ॥१६॥

व्या० कर्काद्विज्ययुतोदये चन्द्रगुरुसहिते कर्कलगे बुधसितौ
बुधशुक्रौ केन्द्रे स्थितौ यदि भवतस्तथा त्र्यरीशेतरैस्तृतीयपदैक
शेषितरै सूर्यकुजशनैश्चरेरिहासिन् योगेऽमितमायुर्विद्धि जानीहि ।
अन्यत्र ग्रन्थान्तरे योगजमायुर्विद्धि । अथानासिन् ग्रन्थे उन्मित
गणितागतमायुरुच्यते । अथ चेष्टोच्चगुणकावाह—यत्तदा इति ।
चेद् यदि विरणा पूर्वोत्तेष्टोच्चरश्मयस्यरपास्युतास्तदा सरूप
किरणाधि । चेत्तत्रयोर्ध्वास्थयधिकास्तदा विभूगोऽर्ध रूपोनकिरणार्ध
धैष्टिकतुगसम्भवगुणौ भवत । (चेष्टारश्मितश्चेष्टागुणक उच्चर
श्मित उच्चगुणक इति) । तद्घातमूल तथाश्चेष्टोच्चगुणकयोर्घात
मूल स्फुट स्फुटगुणको भवतीति ॥१६॥

अनोपपत्ति — अमितायु प्रमाणे चृद्धयाप्यमेव प्रमाणम् । चेष्टो
च्चगुणकोपपत्ति — 'शुक्लेत्रे यश नीचेऽर्ध सूर्यलुप्तकिरणाश्च । क्षप
यन्ति स्वाहायाक्षास्त यातौ रविजशुक्रौ ' ॥ तथा यत्रोच्चयास्त्रिगुणित'
इति लघुजातकोक्त्या त्र्यंशाधुवि परमाश्चे त्रितय गुण परमनीचेऽर्ध
हानि । तथा परमोच्चे सप्तकिरणा नीचे रूपमितर रश्मि । नीचादग्ने
पत्रैकरश्मितुरपोपचयस्तत्र हान्यभावा यत्र रश्मिद्वयतुल्योपचयस्त
त्रार्ध गुणोपचयोत एवानुपातो—यदि रश्मिद्वय रूपार्ध गुणस्तदा
रूपोनकिरणै क इति $1 \times \frac{(कि-१)}{२} = \frac{(कि-१)}{४}$ एतेन कया
धमितगुणो युत इष्टगुण $= \frac{(कि-१)}{४} + १ = \frac{(कि+१)}{४}$ इति
रश्मिप्रपात्ते । रश्मिप्रपाधिकेत्वन्योऽनुपातो — यदि रश्मिप्रपा
धिकैश्चतुर्मितैद्विमितौ गुणस्तदेष्टै किरणप्रयोनकिरणै क इति
 $२ \times \frac{(कि-३)}{४} = \frac{(कि-३)}{२}$ अनेन फलेनैरमितो गुणो युतो जात इष्ट
गुण $= १ + \frac{कि-३}{२} = \frac{कि-१}{२}$ । एव परमवक्स्थानऽपि धेयम् । घात
मूलस्य स्फुटता पूर्वोक्त्या स्पष्टेति ॥१६॥

भा०—जन्म समय में चन्द्रगुरुयुत कर्कलग हा तथा बुध शुक्र कर्त्र
(१११।११०) स्थान में हो इतर ग्रह (सूर्य मंगल शनि) तृतीय पष्ठ एकादश
(३।१।११) स्थान में हो ता अमित आयु समझना । और योग सर्वधि आयु
ग्रन्थान्तर से समझना । इस ग्रन्थ में केवल गणितगत आयुदाय कहता हैं ।

चेष्टा उच्च गुणक साधन—पूर्वसाधित रश्मि २ तीन से अल्प हो तो रश्मि में १ एक जोड़कर उसका चतुर्धांश करना, यदि ३ से अधिक हो तो रश्मि में १ घटाकर उसका आधा करना तो गुणक (अर्थात् चेष्टारश्मि पर से चेष्टा गुणक और उच्च रश्मि से उच्च गुणक) होता है । फिर दोनों गुणक का घात करके मूल लेना वह स्फुट गुणक होता है ॥ १६ ॥ विशेष उदाहरण चक्र में देखो ।

उ०द्दी—रवेष्ट्रेष्टारश्मयः ३।०६।४३ व्यधिकत्वाद्विरूपाः २।०६।४३ एतद्धर्मम् १।०३।२१ अयं रवेष्ट्रेष्टागुणकः । अथ भौमस्य चेष्टारश्मयो २।४३।२१ व्यल्पास्तेन रूपयुताः ३।४३।२१ एतच्चतुर्धांशः ००।४५।४० अयं भौमस्य चेष्टागुणकः । एवमुच्चरश्मित उच्चगुणकः साध्यः (द्र० ७६।७७ चक्र) अथ उच्चगुणकचेष्टागुणकयोर्घातमूलं स्फुटगुणक इति पुर्यप्रकारेणैव सुगमः । द्र० ७८ चक्रम् ॥१६॥ ॐ

ॐ अथान प्रसन्नाह मशालां सप्तवर्गगुणकचक्रं शीघ्रतिप्रकारेण लिखितमुदाहरण-कर्ता तद्दानयनप्रकारस्तु—

“वर्गोत्तमे स्वभवने त्रयवाराके च स्वर्गवाराके च गुणको दितयं निरुक्तः ।

अध्वरूपमभिनिगृहे मुहूर्ते मन्त्रंशकं समगृहे पल रूपमेव ॥१॥

अर्धशो नितं रिपुगृहेत्यदिमे दलं रक्षादेभ्यो गुणो भवति यः खलु कश्चिदेकः ।

वेदोद्भूतः स मण्यो गणपतिरुक्तो होरादिवर्गगुणकस्तु भवेत्तदर्पम् ॥२॥”

अथ रविरभिरागृहे तेन दलम् १ वेदोद्भूतम् १ अयं रविगृहे गुणकः । अथ गृहगुण-कस्या १ स्य दलम् १ अयं होरादिवर्गगुणकः स्यादिति । अथान्योपि विशेषः—

“नगाशका रश्मिना अभीष्टराशौ मुहूर्तरेमनि मूर्धनाराः ।

नवाश्विनो रूपमुदासराशौ मुहूर्तरेमना विश्वमिता द्विपदमे ॥१॥

अथो नगाशका कथिरानुराशवेने मसंशा निजराशिवर्गम् ।

वर्गोत्तमात्मीयनकाशकुरारियते ग्रहे तु दितयं गुणः स्यात् ॥२॥

अथ चन्द्रस्य स्ववर्गवाराके स्थितत्वात् रूपद्वयं चतुर्वर्तकम् १ = १ गृहगुणः । परं गृह-गुणः मसंसगुणेना १ नेन गुणितः १ अथ चन्द्रगृहे गुणकः । परमत्र गृहगुणस्या- १ स्य दलम् १ अयं होरादीनं गुणकः । नाथ मसंसगुणितं कार्यम् । एवं कुजादीनां साध्यः (द्र० ७६ चक्रम्)

अथ मशालां सप्तवर्गजानन्तरतालकचक्रदानयनार्थं तु—

“गृहादिके वर्गगणे स्वकीये द्विको गुणस्तदंशविवांशः सः ।

अशीष्टमे निजगृहे नवाश्व विधे च रूपं च समस्य गोदे ॥१॥

अथाश्रयगुणरमाह—

यः स्वाधीष्टसुहृत्समार्यधिरिपोर्वर्गे धृतिश्चेप्विता-
विश्वाङ्केपुगुणा गृहे द्विगुणिता योगः प्रमात्तं हरेत् ।
तद्ग्रे पट्वसुगोऽशुमद्भृतिजिनैः पट्वैश्च वर्गोत्तम-
स्वांशत्र्यंशगते सदा रसगुणैः स्यादाश्रयाख्यो गुणः ॥१७॥

व्या०—यो ग्रहः स्वाधीष्टसुहृत्समार्यधिरिपोर्वर्गे गृहादिसप्तयगे
स्थितस्तस्य प्रमात् धृतिः, इप्विताविश्वाङ्केपुगुणा (अर्थात् स्वगृहे
धृतिः १८, अधीष्टमे इप्विताः १५ मित्रमे विश्वे १३, सममे अङ्काः ६,
अरिमे इपयः ५, अधिशत्रुमे गुणाः ३) अङ्काः (गृहादिसप्तयगेषु)
स्थाप्याः । तत्र गृहे गृहपते द्विगुणिताः स्थाप्या होरादौ यथा पठिताया
एवेति । यथा स्वगृहे पट्विंशत्, रूहोरादायः षडादशै (१८) य । एवं
अधिमित्रगृहे त्रिंशत् (३०) अधिमित्रहोरादौ पञ्चदशै (१५) वे-
इत्यादि होयम्) एवं सप्तघनेरथापिताङ्कानां योगः कार्यरतं योगं तद्ग्रे
तेषां स्वाधीष्टसुहृत्समादीनां मे गृहे ग्रहे सति प्रमात् पट्वसुगोऽ
शुमद्भृतिजिनैः पट्वैः पट्वगुणितं हरेत् (अर्थात् स्वगृहे पट्वगुणित-

नक्षत्राणां पञ्च विधेः पञ्चैः गुणारका स्वारविधिरित्या मे ।

पूर्वं मपूर्वां गुणका य उक्ता वर्गेषु सप्तस्विह गुणवत्तया ॥२॥

गुण्या गुणैः स्वरधिकारतन्मोक्षैर्गुणैः स्वद्वय मिश्रितैस्ते ।

गृहीतो बुधैराश्रयसहितोय मिति ॥

अथ रविरपिरात्रुऽदौ गुणाराह ३ अथ रविगृहे गुण । स्वहोरादौ इयम् २ ।
रात्रुदेवाद्ये नक्षत्राणः पञ्च ३ । सप्तसप्तमसो ययम् १ । अधिशत्रुनक्षत्रासो गुणाराका ३ ।
अधीष्टहोरादौ तथाधीष्टनिश्वसो च स्वराविश्रान्तययम् ३ । एव चन्द्रादीनामपि षेदम्
(६० ८० चक्रम्) ।

अथात्र च रवेर्गृहगुणयक ३ अथमनन्तरतादिकृद्गृहगुणयेना ३ नेतांराहनिर्देदयधेत
मसेत्यादिना गुणित ३ अथ रविगृहे आश्रयगुणयक । एव होरादौपि तथ चन्द्रादीनामपि
य ॥ ६० ८१ चक्रम् ॥

अथ रवेर्गृहाश्रयगुणयक ३ अथेहदयनेन २४ मत्त सप्तम् ०० रात्र १ यथा
सगुणयाने २४ न मत्त सप्तम् २ पुनः रात्रम् १२ यथा सगुणय ७२० यगुविरतया
मत्त सप्तम् २० अथ अथान्तराश्रयनेन ० १ २ ३० यथा होरादौपि अथान्तराश्रय-
ययामयगुणयक (६० ८२ चक्रम्) ।

पङ्क्तिः ३६, अधिमित्रगृहे पङ्क्त्यवसुभिः ४८, मित्रगृहे पङ्क्त्युत्तम-
चभिः ५४, समराशौ पङ्क्त्युत्तमद्वादशभिः ७२, शत्रुर्मे पङ्क्त्यधृतिभिः
१०८, अधिशत्रुमे पङ्क्त्युत्तमजिनैः १४४ भजेदिति ।। च (तथा)
चर्गोत्तमस्वांशत्र्यंशगते ग्रहे सति सदा रसगुणैः पङ्क्तिशतं ॥ योगं
भजेत् लब्धिराश्वयार्यो गुणः स्यात् ॥ १७ ॥

अत्रोपपत्तिः—अत्र गृहादिसप्तवर्गेषु होरादयः पङ्क्त्यर्गास्तुल्य-
भागा एव । तथा “होरादिवर्गाद् द्विगुणं गृहं यत्” इति यवनवचनेन
राशेद्विगुणत्वादष्टौ वर्गास्तेनाष्टमको गुणो होरादिवर्गेषु भवितुम-
र्हति । तथा गृहस्थाने द्विगुणिताष्टमांशः $\frac{1}{2} \times 2 = 1$ स्थाप्यः । अथ-

“चर्गोत्तमे स्वभवने स्वनयांशके च स्वत्र्यंशके च गुणको द्वितयं निरुक्तः”
७ इत्यादिधीपतिवचनेन स्वभवने गुणः २ पूर्वोक्त्याऽष्टमकः $= 1$;
तथायं “गृहादिके चर्गगणे स्वकीये द्विको गुणः..... + इत्याद्युक्त्या
द्विगुणितः $\frac{1}{2} = 1$; $\frac{1}{2} =$ स्वहोरादौ गुणः । तथा “चर्गोत्तमे स्वभवने”
इत्यादिनाऽधिमित्रगृहे गुणः 1 अष्टमकः $\frac{1}{2}$ अयं “गृहादिके चर्ग-
गणे स्वकीये” इत्यादिनाऽधिमित्रगुणकेन 1 अनेन गुणितः $\frac{1}{2} \times 1 =$
अधिमित्रहोरादिगुणकः । एवं मित्रगृहे गुणः 1 अष्टमकः $\frac{1}{2}$ “गृहा-
दिके चर्गगणे” इत्यादिना मित्रगृहगुणकेन $\frac{1}{2}$ अनेन गुणितः $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} =$
 $\frac{1}{4}$; $\frac{1}{4} =$ मित्रहोरादौ गुणः । एव सप्तवर्गगुणांका हराध्योत्पद्यन्ते
राशिस्थाने यवनवाक्यपलाद्द्विगुणः कार्य्य एवेति । अथ चर्गोत्तम-
स्वांशस्वत्र्यंशगते ग्रहे पूर्वोक्त्या गुणः २ चतुर्भक्तः $\frac{1}{2}$ । अतोऽनुपातो
यदि तत्तद्गृहगुणेन तत्तद्होरादिगुणो लभ्यते तदानेन (1) किमिति
गुणास्तापन्तः (पाठपठिताः) एव हरस्थाने पङ्क्तिशतं ३६ अंका भ-
वन्त्यतः “सदा रसगुणैरित्युपपद्यते ॥ १७ ॥

भा०—यो ग्रह अपने वर्ग में हो उसका १८, अधिमित्र के वर्ग में १६ मित्र
के वर्ग में १२ सम के वर्ग में ९, शत्रु के वर्ग में ५, अधि शत्रु के वर्ग में ३ होरादि
पङ्क्त्यर्गों में अंक लिखना केवल गृहस्थान में द्विगुणित करके स्थापन करना । फिर
सप्त अंकों का योग करके यदि ग्रह स्वगृह में हो तो ३६ से, अधिमित्र की राशि
में हो तो ४८ से, मित्र की राशि में हो तो ५४ से, सम की राशि में हो तो ७२
से, शत्रु की राशि में हो तो १०८ से, तथा अधिशत्रु की राशि में हो तो १४४ से,

उपरोक्त योग में भाग देने से एन्धि आश्रय गुणक होता है । यदि ग्रह स्वनवांश, वा वर्गोत्तम नवांश, वा स्वद्रेष्काण में हो तो योगांक की सर्वदा १५ से भाग देने से आश्रय गुणक होता है ॥ १० ॥

उ० दी०—अथ रविरधिशत्रुगृहे घर्चते तेन गुणा द्विगुणिताः (अर्थात् पट्) । एवं रविः स्वहोरायामस्ति तेन धृतिरष्टादश । एवं शत्रुद्रेष्काणे तेन पञ्च । समसप्तमांशे तेन नव । अधिशत्रुनव-मांश तेन त्रयः । अधिमिश्रद्वादशांशे तथाधिमिश्रत्रिंशांशे च इतिहासा (पञ्चदश) रघैर्यहादिसप्तवर्गेषु क्रमात्संस्थाप्य तेषां योगः = ६ + १८ + ५ + ६ + ३ + १५ + १५ = ७१ । अथ रविरधिशत्रुगृहेऽतः जिनाः २४ पञ्चगुणिताः १४४ अथ हरः । अथ चन्द्रकुजयोः स्वांशत्र्यंशगतत्याक्षरः पट्त्रिंशदेव । एवं सर्वेषामित्यलं पञ्चवितेनेति (द्र० = ३ चक्रम्) । अथ रघेः पूर्वानीतयोगः ७१ संहारेण १४४ नेन भक्तो जातः रघेराश्रयगुणकः ००।२६।३५ एवं चन्द्रादीनामपि (द्र० = ८ चक्रम्) ॥१७॥

अथाश्रयगुणके संस्कारविशेषं, कर्मयोग्यगुणकमंशाशुर्दायोप-योगिनो दायंशांश्चाह—

चेद्द्वयर्गोत्तमपूर्वगोऽध्यरिसुहृद्भे तद्गृहाङ्कात् त्रिपङ्क-लब्धपोनो युगरीष्टभेऽन्धिनवकाप्या स्वे समे केवलः । कार्यस्त्वाश्रयकः स तत्स्फुटहतेर्मूलं स योग्यो गुणः खेटानां च तनोर्लयाः खयुगहच्छेषा इहांशायुपः ॥१८॥

ध्या०—चेद् यदि ग्रहो वर्गोत्तमपूर्वगो वर्गोत्तमनवांशस्वन-वांशस्वद्रेष्काणेष्वन्यतमस्थो भवेत् तदा तद्गृहाङ्कात् गृहवर्गस्यापि तांकात् त्रिपङ्कलब्ध्या त्रिपष्टिमकफलेन क्रमेणाश्रयगुणक ऊनो युक् (अधिशत्रुराशौ ग्रहे ऊनोऽधिमिश्रराशौ स्थिते युक्तः) कार्य्यः । एवं अरीष्टभे ग्रहो (वर्गोत्तमपूर्वगश्चेत् शत्रुमिश्रगृहे) भवेत् तदा । गृहाङ्कात् अन्धिनवकाप्या चतुर्नवत्या लब्धफलेन क्रमादूनयुक्त आश्रय-गुणकः कार्य्यः । तथा वर्गोत्तमपूर्वगः स्वे स्वराशौ समे समराशौ वा ग्रहो भवेत् तदा केवलः पूर्वसाधित एवमश्रयगुणको ज्ञेयः । तत्स्फुटह-तेराश्रयगुणकरूपगुणकधातान्मूलं स योग्यः कर्मयोग्यो गुणो भवति अथ दायंशान् कथयति—खेटानामिति । इहात्र खेटानां ग्रहाणां, तनो-र्लयास्य च लया अंशः खयुगहच्छेषा अंशायुपो दायंशा भवन्ति ॥१८॥

अथ चक्रार्धहानिमाह—

पङ्कभाल्पे सति खेचरोन उदयेऽस्यांशोद्धृतैः खाग्निभि-
स्त्वेकाल्पेऽस्य च खाग्निभाजितलवैः सौम्योनिते त्वर्धितैः ।

ऊना भूर्गुण एकमे द्विवहुषु त्वेकस्य बहोजसः ।

कार्यस्तद्गुणिताः स्वदायजलवाश्चक्रार्धहानिस्त्वयम् ॥१६॥

व्या०—खेचरोने ग्रहोने उदये लग्ने पङ्कभाल्पे सति अस्य पङ्कभा-
ल्लस्य लग्नेनखेचरस्यांशोद्धृतैः खाग्निभिरूना भूरेको गुणः स्यात् ।
(पङ्कधिके ग्रहोऽनोदये हानिर्नवेत्यर्थात् सिद्ध्यति) च तथा ग्रहोऽनो-
दये एकाल्पे सति अस्य खाग्निभाजितलवैस्त्रिंशद्भांशैरूना भूर्गुणो
भवति । सौम्योनिते शुभग्रहोने उदये तु अर्धितैरर्धितैःशोद्धृतैः
खाग्निभिः, अर्धितैः खाग्निभाजितलवैर्वा ऊना भूर्गुणो भवति । त्रिं-
शेषार्थः । एकमे एकराशौ द्विवहुषु द्वित्र्यादिषु ग्रहेषु सत्सु एकस्य
बहोजसोऽधिकफलस्य गुणः कार्यः । न सर्वस्य । तद्गुणिताः
स्वदायजलवाः कार्याः इयं चक्रार्धहानिर्भवेत् ॥१६॥

अत्रोपपत्तिः—“सर्वार्धत्रिचरणपञ्चपटभागाः क्षीयन्ते द्यय-
भयनादसत्सु धामम् । सत्स्वर्धं हुसति तथैकराशिगानामेकौऽशं
हरति यत्नी तथाह सत्यः” इति सयुक्तिवृद्धयाप्येन लग्नादुद्धादशे
पापग्रहे आयुषः सर्वांशः क्षीयते, शुभग्रहे त्वर्धभागो नश्यति तत्र
खेचरोऽनोदय एकराशिः । एवमेकादशे पापेऽर्धांशो नश्यति तत्र खेचरो-
नोदयो राशिद्वयतुल्यः, दशमे च राशित्रयमन्तरं तत्र त्र्यंशहानिः,
नवमे पापे राशिचतुष्टयमन्तरं तत्र चतुर्थांशहानिरेवं यथा यथा-
न्तरवृद्धिस्तथा तथाऽऽयुर्हानिहरवृद्धिरतोऽनुपातो यदि त्रिदशै-
रेको हरस्तदेष्टेचरोनोदयांशैः क इति इष्टहर = $\frac{\text{इअं} \times १}{३०}$ अनेनायु-

लंवा भक्ता जाता हानिलवाः = $\frac{\text{आअं} \times ३०}{\text{इअं}}$ एमिहीना आयुलंवा

जाता इष्टायुःशः = $\text{आअं} - \frac{\text{आअं} \times ३०}{\text{इअं}} = \frac{\text{इअं} \times \text{आअं} - \text{आअं} \times ३०}{\text{इअं}}$

= $\frac{\text{आअं} (\text{इअं} - ३०)}{\text{इअं}} = \text{आअं} \left(१ - \frac{३०}{\text{इअं}} \right)$ । एकभाल्पे (त्रिंशदं-

शाल्पे) खेचरोनोदये तदंशभक्तत्रिंशतो रूपाधिकत्वात् रूपांशं शुद्ध्य-

तीति व्यस्तप्रैराशिकेन खाग्रिभाजितलवैरित्युपपद्यत इति सर्वं निरवद्यम् ॥१६॥

भा०—एतन्मैं ग्रहको घटाकर यदि ६ राशि हैं न्यून हो तो उसका भग्न बना कर उस अंशसे ३० में भाग देकर एत्थि को १ एक में घटा कर गुणक होत' है । एतन्मैं ग्रहको घटाने से १ राशिसे अल्प हो तो अन्तराश को ३० से भाग देकर एत्थि को १ में घटावे तो गुणक होता है इस प्रकार पाप ग्रह हो तो गुणक होता है । यदि शुभ ग्रह हो तो एत्थि के भागा को १ में घटाकर गुणक होता है । यदि एक राशि में दो वा दो से अधिक ग्रह हो तो उनमें सबसे बड़ी जो हो उसीका गुणक करना सब ग्रह का नहीं । फिर उस गुणक से द्वायाश को गुना करना तो चत्वार्षहानि होती है । ग्रहोंन एतन् यदि ६ राशि से अधिक हो तो चत्वार्षहानि गुणक नहीं करना ॥१७॥

उ० दी०—अथ गुरुः १ । १६ । ५७ । ३० लग्नम् ६ । १८ । ३४।५६ अतो गुरुनोदयः ४ । २८ । ३७ । १६ अस्यांशे १४८ । ३७ । १६ रेभिक्षिशृङ्गाज्या । अन् सघर्षनार्थं भाज्यहारी वारद्वयं पष्ट्या गुण्यो । एवं भाज्यः = $३० \times ६० \times ६० = १०८०००$ । एवमेव हाराः = $(१४८ \div ३७ \div १६) = ५३५०३६$ । अथ भाज्येऽ १०८००० स्मिन् हारेणा ५३५०३६ नेन भक्ते लब्धम् ०० । १२ । ०६ । ४० । ४६ शुभ-ग्रहत्वादेतदधर्षना ०० । ०६ । ०३ । १२० । २४ नेनैको हीनः ०० । ५३ । ५६ । ३६ अयं गुरोश्चक्रार्धहानिगुणः । एवं शनेरपि तत्र पापग्रहत्वादधर्षांशो रूपात्र शोभ्यः । किन्तु सम्पूर्णं एव शोभ्यः । एवमन्येषां खेचरीनोदयस्य पञ्चमाधिकत्वाच्चक्रार्धहानिने जाता (द्र० ६२ चक्रम्) ‡ ।

अथ गुरोर्द्वयांशाः ६ । ५७ । ३० स्वचक्रार्धहानिगुणकेतानेन ०० । ५३ । ५६ । ३६ गुणिता ८ । ५७ । ११ । ४४ । २१ = ८ । ५७ । १२ अर्धाधिकग्रहणाज्जाता गुरोश्चक्रार्धहानिसंस्थतायुंशाः । एवं शनेरपि । अन्येषां संस्काराभावात्प्रामाणीता एवांशाः (द्र० ६४ चक्रम्) ।

‡ अत्र ६१ तमचक्रानयनार्थं तच्चक्राऽ रिक्ता नीलवर्णपद्म युक्तिदृष्ट्या । यत्र गुरुनोदय-स्थाना, १४८ । ३७ । १६ आन्ध्र गुणिता २६७ । १४ । ३२ खरसीर्भवता ४ । ५७ । १४ । ३२ शुभग्रहत्वाद्विगुणिता ६ । १४ । २६ । ०४ अथ, गुरोश्चक्रार्धहानिद्व । एव शनेरपि परमत्र खरसहता एव प्राप्ता न ॥ दिगुणिता इति ।

अत्रोपपत्तिः—यदि चर्गोत्तमादित्रिकान्यतमस्थितो ग्रहोऽधिशत्रु-
राशौ तदा पूर्वोक्तेन “यः स्वाधीष्टेत्यादिना” गृहगुणकः =
गृहांक
३६ तथा “नगांशका रुद्रमिता अधीष्टराशौ.” इत्यादिना अधि-

शत्रुराशौ प्रयोनगांशाः (३) त्रिगुणितसप्तमांशो वास्तवगुणः =
गृहांक × ३ = गृहांक × (१—३) = गृहांक - गृहांक × ४ = गृहांक
३६ ३६ ३६ × ७ = ३६

— गृहांक
६३ । एतेन अच्यरिभे गृहांकात् त्रिपटलभ्योन इत्युपपन्नम् ।

तथा “नगांशका रुद्रमिता अधीष्टराशौ” इति वचनेनाधिमित्र-
राशौ वास्तवगुणः = गृहांक × ११ = गृहांक (१+३) = गृहांक +

गृहांक × ४ = गृहांक + गृहांक
३६ × ७ = ३६ + ६३ ∴ अधिसुहृद्भे “गृहांकात्त्रिपटल-

भ्या युक्” इत्युपपद्यते । तथा “सुहृद्वेशमनि मूर्च्छनांशा नवाभिनः
११” इति वचनेन मित्रभे वास्तवगुणः = गृहांक × ११ = गृहांक
३६

(१+०१) = गृहांक + गृहांक = गृहांक + गृहांक × २ =
३६ ३६ × २१ = ३६ १८६

गृहांक + गृहांक = गृहांक + गृहांक
३६ ६४१ = ३६ ६४ स्वल्पान्तरात् । “कुद्वयशका

विश्वमिता द्विपद्मे” इत्यनेन शत्रुराशौ अधिनचक्राभ्योन इत्युपपद्यते ।

यस्तुतोऽत्राधिनचक्राभ्याने सार्धचतुर्नवतिर्भवेत्यतो “द्विगुणगृहांका-

ज्ञराष्टैकाप्तोनयुगाधयगुणः कार्यः” इति पञ्चक्राधःस्यगर्घ्यपृच्छ-

शर्मणाप्युक्तं युक्तमेव । समभे स्वराशौ च रूपगुणत्वात् “केवलः” यथा

गत एवाधयगुणः कार्य इत्यपि साधु समुदितम् । घातमूलस्य-
स्फुटता प्रागेव प्रदर्शिता । अथ दायंशोपपत्तिः—चराहमिहिरादि-

वचनेन “ग्रहभुक्तनवांशराशितुल्यं” आयुर्वर्षप्रमाणं भवेत्यतो भुक्तन-
वांशशान्तार्धप्रत्युपातो यदि त्रिशदशैर्न नवांशसंख्या तदा ग्रहलग्न-
भुक्तांशैः किमिति ग्रहलग्नभुक्तनवांशसंख्या सा च राशीनां द्वादश-

त्याद् द्वादशतष्टा $\frac{\text{भुकांश} \times ६}{३० \times १२} = \frac{\text{भुकांश}}{४०}$ शेषराश्यादितुल्या अंशा-
युगे (दार्यांशाः) भवन्त्येवेत्युपपन्नम् ॥१८॥

भा०—यदि ग्रह वर्गोत्तमनवांश, स्वनवांश वा स्वद्वैष्णव में स्थित होकर अधिघात के गृह में हो तो गृहांक को ६३ से भाग लेकर लब्धि को आश्रय गुणक में घटाने से, यदि अधिमित्र के घरमें हो तो उसी लब्धि को आश्रय गुणक में जोड़ने से वास्तव (संस्कृत) आश्रय गुणक होता है । यदि घात की राशि में हो तो गृहांक को ९४ से भाग देकर लब्धि को आश्रय गुणक में घटाने से, मित्र के घर में हो तो जोड़ने से वास्तव (संस्कृत) आश्रय गुणक होता है । यदि स्वम की राशि में वा स्वगृह में हो तो केवल पूर्वसाधित आश्रय गुणक ग्रहण करना । इस आश्रय गुणक और पूर्वोक्तस्फुट गुणक का घात (गुणा) करके मूल लेना तो कर्मयोग्य गुणक होता है । ग्रह अथवा स्वम को अंशात्मक बनाकर उसको ४० से भाग देकर शेष आयुर्भाग (दार्यांश) होता है ॥१८॥

उ० दी—अथ चन्द्रकुजयोः स्वांशत्र्यंशगतत्यादाश्रयगुणके पुन-
रन्योऽपि संस्कारः । यथा शत्रुगृहगतस्य चन्द्रस्य गृहाङ्का १० वस्मा-
दधिघनवकासेना ००।०६।२३ नेन पूर्वानीतोऽय २।१६।४० माश्रय-
गुणको गृहितो वास्तवाश्रयगुणको जातः २।१०।१७। वस्तुतस्तु "शत्रो-
र्गृहे पूर्णपक्षा नवाष्टेन्दुहता ऋण" मित्यनेन चन्द्रस्य संस्कृताश्रय-
गुणकः २।१०।१६ अयमेव भावः । घतदर्थं ८५ चकाधःस्वितगद्यम-
वल्लोक्ष्यम् । अथ कुजस्याधिमित्रगृहगतत्याद्गृहाङ्कस्या ३० स्य त्रिप-
ष्ट्यंशेना ००।२८।३४ नेन पूर्वानीतोऽ २।३५।०० यमाश्रयगुणको युक्तो
जातः संस्कृताश्रयगुणकः ३।०३।३४। अन्येषां वर्गोत्तमादिस्थानराहि-
त्यारपूर्वानीत एवेति (द्र० ८५ चक्रम्) ।

अथ रवेः स्फुटगुणकः १।२८।३६। आश्रयगुणकः ००।२६।३५
अनयोयुतिः ००।४३।४१ अस्या मूलम् ००।५१।१६ अयं कर्मयोग्यगुणः ।
एवं सर्वेषाम् (द्र० ८८ चक्रम्) ।

अथ राश्यादिस्पष्टो रविः १०।१२।५७।३८ अस्यांशाः ३१२।५७।३८
चत्वारिंशद्भक्ताः शेषमिदं ३२।५७।३८ मंशायुरशात्मकम् । यद्यस्यैव
फलाः क्रियन्ते तदा तु अंशायुःकलाः १६७७।३८ एवं सर्वेषाम्
(द्र० ८६—६० चक्रे) ॥१८॥

अथात्रांशास्त्रिशता सङ्ख्यस्य यदि फलास्थाने प्रक्षिप्यन्ते तदा ६३
तमञ्चकं सिद्धयति (द्र० ६३ चक्रम्) ॥१६॥

अथ वर्षांशायुरानयनमाह—

दायांशोत्थकलाः स्वयोग्यगुणकमाः खाग्रनेत्रोद्घृता
अंशायुर्द्युसदां समादि तु तनोर्दायांशकाख्याहताः ।
दिग्भक्ता हि समादि चेत्तु बलवत्तमं तदा लग्नभै-
स्तुल्यार्धैः सहितं द्विनिघ्नशरहद्गागादितो मासयुक् ॥२०॥

व्या०—युसदां प्रहाणां दायांशोत्थकलाः चकार्धहानिसंस्थितः
दायांशानां फलाः स्वयोग्यगुणकमाः स्वकीयकर्मयोग्यगुणकेन
गुणिताः खाग्रनेत्रोद्घृता द्विशत्या भक्ता लग्नं समादि वर्षाद्यमंशायु-
भयति । तु पुनः तनोलम्बस्य दायांशकाः व्याहताः त्रिभिर्गुणिता दिग्-
भक्ताः फलं लग्नस्य समादि वर्षाद्यमंशायुर्भयति । चेत्तु यदि तु बल-
वत्तमं पङ्कुराधिकबलं लग्नं तदा लग्नभैस्तुल्यार्धैः सहितं मासयुक् ।
तथा द्विनिघ्नशरहद्गागादितो मासयुक् (द्विगुणिताह
लग्नवर्तमानराश्यंशादितः पञ्चमकाह्मन्धमासायं मासादौ युक्तं कार्य-
मित्यर्थः) एवं लग्नायुः स्फुटं भयति । लग्नबलं यदि पङ्कुराल्पं तदा
“दायांशकाख्याहता दिग्भक्ताः” एवं लग्नायुः स्यादिति ॥२०॥

अत्रोपपत्तिः—“ग्रहमुक्तनवांशराशितुल्यम्” इति वचनेन यद्येक-
नवांशकलाभिः खाग्रनेत्रमिताभिः (२००) रेकं वर्षं तदा स्वयोग्य-
गुणकगुणितदायांशकलाभिः किमिति प्रहाणामंशायुर्वर्षाद्यम्

= $\frac{\text{दायांश.} \times \text{यो. गु.}}{२००}$ । अथ लग्नायुरानयनार्थमनुपातो यदि त्रिश-

दंशेनैव वर्षाणि तदा लग्नदायांशैः किमिति लग्नांशायुः = $\frac{६ \times ११. \text{दा. अं.}}{३०}$

= $\frac{३ \times \text{ल. दा. अं.}}{१०}$ । तथा “वीर्यान्विता राशिसमं च होरा” इति

पराहमिहिरोक्तेन “लग्नभैस्तुल्यार्धैः सहितं” मित्यपि समुचिनमेव ।
अंशादिफलमनुपातेन — यदि त्रिशदंशैर्द्वादशमासा लभ्यन्ते तदा
लग्नांशैः किमिति मासादिफलेन $\frac{१२ \times \text{ल. अं.}}{३०} = \frac{२ \times \text{ल. अं.}}{५}$ अनेन युक्तं

स्फुटं लग्नार्थुर्धर्माद्यं स्यात् । लग्नस्य चकार्धहान्यादिसंस्काराभावात् ।
अतः सवमुपपन्नम् ॥२०॥

भा०—चकार्धहानि संस्कृत दायांश को कलात्मक करके अपने अपने कर्म योग्य गुणक से गुना कर उसमें २०० का भाग देने से धर्मादिक ग्रहों की अंशांश होती है । और लग्न के दायांश को ३ तीन से गुना करके १० दश का भाग देने से एन्धि वर्षादिक लग्न की अंशांश होती है । यदि लग्न का बल ६ से अधिक हो तो लग्न की भुक्तराशितुल्य वर्ष और जोड़ना तथा लग्न के अंशों को २ से गुना कर उसमें ५ का भाग देने से एन्धि मासादिक ५८ मासादिक में जोड़ना तो लग्न की स्पष्ट आयु होती है ॥२०॥

उ० धी—अथ रवेर्धकार्धहानिसंस्कृतदायांशकलाः १६७७ । ३८
स्वकर्मयोग्यगुणरेना ०० । ५१ । ०६ नेन गोमूर्धिकाया गुणिताः
१६८४ । १७ द्विशत्या भक्ताः सन्धिवर्षाणि ८, शेष ८४।१७ मिदं द्वादश-
मिगुणितम् १०११ । २४ द्विशत्याऽऽप्तं मासाः ५ शेषं ११ । २४ त्रिशता
गुणितम् ३४२ । ०० द्विशत्या भक्तं लग्नं विनं १ शेषम् १४२ पष्ट्या
गुणितं ८५२० द्विशत्या लग्नम् घट्यः ४२ शेषं १२० पष्ट्या गुणितं
७२०० द्विशत्याप्तं पलानि ३६ । अथ वर्षादीनां क्रमान्यासेन रवे-
रंशार्थुर्धर्माद्यम् ८ । ५ । ०१ । ४२ । ३६ पञ्चमन्येषां ग्रहाणाम् । अथैवं
लग्नस्य दायांशाः ३८ । ३४ । ४६ व्याहृताः ११५ । ४४ । १८ दशमकाः
सन्धं वर्षाद्यम् ११ । ०६ । २६ । ३४ । ३८ अथ पट्टपात्रिकं लग्नफलमतः
लग्नराशितुल्येन धर्मेना ६ नेन युक्तम् १७ । ०६ । २६ । ३४ । ४८ पुन-
रलग्नस्य भागादिकं १८ । ३४ । ४६ द्विनिघ्नं ३७ । ०६ । ३२ पञ्चभिर्भक्तं
लग्नेन मासाद्येना ७ । १२ । ५७ । १२ नेन युक्तं जातं लग्नस्यांशार्थु-
र्धर्माद्यम् १८ । ०२ । ०६ । ३२ । ०० (३० ६५ धनम्) ३२०॥

अथ विण्डनिसर्गजीवशर्मायुर्वायोपयोगिनो दायांशानाह—
स्वोद्योनो युचरोऽङ्गभात्समधिको ग्राह्योत्पन्नोनाकंभ
तद्भागा युचरोऽरिभे यदि गुणांशोना विना चक्रगम् ।
यथाहा अस्तमिते विना शनिसितौ हानिद्वयेऽत्राधिकै-
काथो विण्डनिसर्गजीवगदिते चकार्धहानिर्भवेत् ॥ २१ ॥

ध्या०—स्वोद्योनो युचरः स्वकीयोद्येन विहीनो ग्रहोऽङ्गभात्
यद्वाशिभ्यः समधिको ग्राह्यः । राशिपट्ट्यादत्पञ्चेत् तदा अल्पकोना-

कर्म (रसमालपं द्वादशराशिभ्यो विशोध्य शेषं) ग्राह्याम् । तद्भागा-
स्तदीयांशाः कार्याः । ते पिएडनिसर्गजीवायुर्भागा ज्ञेयाः । यदि चक्रं
(चक्रगतिग्रहं) विना युचरो (मार्गगतिग्रहः) अरिभे शत्रुराशौ
स्थितस्तदा तद्भागा गुणांशोनाः स्वतृतीयांशेन हीनाः कार्याः । चक्रगति-
ग्रहः स्वज्यंशं नैवापहरतीत्यर्थः । तथाऽस्तमितेऽस्तं गते ग्रहे शनिसितौ
विना तद्भागा द्वधाप्ता अर्धिताः कार्याः । शनिशुक्रावस्तं प्राप्तावपि
स्वार्धं नापहरत इत्यर्थः । अत्र हानिद्वये प्राप्तेऽधिका महत्तरैकैवार्ध-
हानिरेव कार्या । नैव हानिद्वयं कार्यम् । अथानन्तरं पिएडनिसर्गजीव-
गदितेऽपि चक्रार्धहानिर्भवेत् । अत्र शत्रुनंसर्गिको ग्राह्यो न तु तत्कालिक
इति ॥ विशोषार्थमुदाहरणे (१००) चक्रार्धः स्वार्धं विशोष्यम् ॥२१॥

अथोपपत्तिः—“नीचेऽतोर्ध्वं हसति हि ततश्चान्तरस्थेऽनुपातः”
इति पृष्ठजातकवचनेन स्रोत्रस्थे पठितायुःप्रमाणं, नीचे तद्वर्धम् ।
अतो नीचात् पङ्मान्तरिते (उच्चस्थे) ग्रहे आयुरर्धतुल्य उपचर्यो
भवति । अतोऽनुपातो—यदि पङ्गाशितुल्येन नीचग्रहान्तरेणायुर्ध-
तुल्य उपचयस्तदैष्टनीचग्रहान्तरेण किमिति = $\frac{\text{आ०} \times (\text{प्र}-\text{नी})}{२ \times ६}$

= इष्टोपचयः, अनेन युतं नीचस्थानमवमायुरधमिष्टायुः =
 $\frac{\text{आ.}}{२} + \frac{\text{आ.}(\text{प्र}-\text{नी})}{२} = \frac{६ \times \text{आ.} + \text{आ.}(\text{प्र}-\text{नी})}{१२} = \frac{\text{आ०} \times (६ + \text{प्र}-\text{नी})}{१२}$

= $\frac{\text{आ०} \times (\text{प्र}-३)}{१२}$, एवमत्र “यदि द्वादशराशिभिः पठितायुस्तदो-
द्योनग्रहराशिभिः किम्” इति त्रैराशिकमव फलं दृश्यते । तत्राचार्यणां-
शानुपातं एव कृतो यथा—यदि द्वादशराश्यंशैरे (३६०) मिः पठि-
तायुः (आ०) इति लभ्यते तदोद्योनग्रहान्शैः किमिति अत एव
“दायांशाः संगुणैर्हता हि भगणांशात्ता” इत्यग्रे वदति । तथा चात्र
“६ < ६ + प्र-नी = प्र-३, अतः पङ्गाशयधिकेनोद्यग्रहान्तरेण अचित्तव्य-
मतः “अङ्गमातृसमधिको प्राप्ताऽल्पकोनार्कमम्” इत्युपपन्नम् । “हित्वा
यत्कं रिपुगृहगतैर्हीयते स्वप्रिभागः सूर्योच्छिन्नद्युतिषु च दलं प्रोज्ज्वल्य
शुक्रार्कपुत्रौ ।” इत्यादिहोरागमप्रमाणेन व्यंशाधहानिरूपयते । तथा
“चक्रोद्ययोस्त्रिगुणितम्” इति चक्रगतिग्रहस्य सबलत्याग्न व्यंग्रहानि-
रिति समुचितमेव । सूर्यः शनिशुक्राः शत्रुरतस्तेनास्तमितयोरपि तयो-
र्नायुर्हानिरिति । तथा—“यद्गृहनायामेकं तु यद्गृहं तदेष कार्यम्”

इति वचनादिना “अधिकैका हानिः कार्या” इति, तथा “पूर्वोक्तं चिन्तयेत् सर्वम्” इति सारावलीवाक्येन “चक्रार्धहानिर्भवेदिति” च साधु समुदितम् ॥२१॥

भा०—ग्रहमें अपने उच्चको घटाकर शेष ६ राशिसे अधिक हो तो, उसका अंश बनाना, ६ राशिसे अल्प हो तो उसको १२ में घटाकर शेषका अंश करना तो पिण्डादित्रिकायुर्भाग होता है । यदि ग्रह शत्रु गृहमें हो तो आयुर्भागमें तृतीयांश घटा देना । यदि ग्रह वक्र गति हो तो शत्रु गृहमें भी व्यंश हानि नहीं करना । तथा यदि ग्रह अस्त हो तो आयुर्भागमें आधा कम करना । यदि शुक्र और शनि अस्त भी हो तो अर्ध हानि नहीं होती है । जिस ग्रहकी अर्धहानि और व्यंश हानि दोनों की सम्भाषना हो तो वहाँ केवल अर्ध हानि करना । और पिण्डादित्रिकायु (पिण्ड-नसर्ग-जीवायु) में भी चक्रार्ध हानि करना । यहाँ शत्रु नैसर्गिक विचार करे तात्कालिक नहीं ॥२१॥

उ० दी०—अथ रविः १० । १२ । ५७ । ३८ स्वोद्येना ०० । १० नेन रहितः १०।०२।५७।३८ अस्यांशा ३०२।५७।३८ एते पिण्डादित्रिकायुरंशा जाताः । एवं सर्वेषां सिद्धयन्ति (द्र० १०० चक्रम्) ।

अथोद्योतरवेर्यदि कलाः क्रियन्ते तर्हि पिण्डादित्रिकायुष्कलाः १२।७७ । ३८ इति ६६ चक्रावलोकनेनैव स्पष्टम् ।

अथानोदाहरणे—रविगुरु शत्रुगृहे वसन्ते तेन तयोः व्यंशहानिः स्यादेव । परं शत्रुगृहगतस्यापि शनेर्धनगतित्वाच्च व्यंशहानिर्जाता । बुधः सूर्येन सहस्तं गतस्तेनार्द्धहानिः स्यात् । गुरुशन्योस्तु चक्रार्धहानिरप्यादावंशापुर्दावयवेध कार्या ।

तद्यथा—रवेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः ३०२ । ५७ । ३८ स्वोद्येना १००।५६।१२।४० नेन हीनिताः २०१।५८।२५।२० एतद्वयेः संस्कृत-पिण्डादित्रिकायुः । एवं बुधस्याप्यर्धहानिः कार्या । गुरोस्तु प्रथमं व्यंशहानिः ततः चक्रार्धहानिः कार्या । तद्यथा नीचोनगुरोरंशाः ३१४।५७।३० स्वव्यंशेना १०४।५६।१० नेन रहिताः २०६।५८।२० एते गुरोश्चक्रार्धहानिगुणकेना ५३।५६।३६ नेन गोमूत्रिकया-गुणिता जाता गुरोश्चक्रार्धहानिहताः पिण्डादित्रिकायुरंशाः १८८।४६।४८।४० एवं नीचोनशनेरंशाः स्वचक्रार्धहानिगुणकेन गुणिताः शनेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः सिद्धयन्ति इति (द्र० १०१ चक्रम्) ॥२१॥

अथ लग्ने पापग्रहे हानिमाह—

दायांशा द्युसदां पृथक् तनुलवादिघ्नाः खपट्त्र्युद्धृता
 आप्त्योनास्तनुगे खले च यदि सदृष्टेऽर्धयाथापरे ।
 निघ्न्योम्रोदयभावजेन तनुगोग्रौ चेद्वलिष्ठस्य तत्-
 साम्ये पुष्टफलेन नेति तनुपेऽस्मिन्नांशजेऽसौ क्रिया ॥२२॥

ध्या० - खले पापग्रहे तनुगे लग्नस्ये सति द्युसदां ग्रहाणां दायां
 शाः (अन्तराानीता) पृथक् स्थाप्याः । ते तनुलगादिघ्ना लग्नस्य-
 राशीन्विहायांशादिना गुणिताः खपट्त्र्युद्धृताः पष्ट्यधिकशतत्रयेण
 भाज्या आप्त्या लघ्वेनांशादिना पृथक्सा ऊनाः कार्याः । तनुगे खले
 सदृष्टे शुभग्रहेक्षिते सति अर्धयाऽऽप्तफलाघेन । पृथक्सा हीनाः
 कार्याः । अथानन्तरमपरे आचार्याः (ह्यालुगिरामकृष्णादयः) उग्रो-
 दयभावजेन लग्नस्पापग्रहस्य भावजेन फलेन निघ्न्याऽऽप्त्या दायांशा
 ऊनाः कार्याः । तनुगोग्रौ लग्ने द्वौ पापौ चेत् तदा वलिष्ठस्य भावजफ-
 लेन । तत्साम्ये धलसाम्ये पुष्टफलेनाधिकफलेन निघ्न्याऽऽप्त्या दायांशा
 ऊनाः कार्या एव वदन्ति । इति न (इदं तन्मतं न रमणीयमित्यर्थः) ।
 अथ लग्नस्थकूरे लग्नेशे इयं हानिः कार्या न वेत्याशंजयां कथयति
 'तनुपेस्मिन्निति' अस्मिन् लग्नस्थकूरे तनुपे लग्नेशे सति तथांशजंशा-
 द्युदायेऽसौ क्रिया न कार्या ॥२२॥

अशोषपक्षिः - 'साधोदितोदितनवांशहतात्समस्ताह् भागोष्टयुक्-
 शतसंख्य उपैति नाशम् । कूरे विलग्नसहिते विधिना त्यजेन सौम्येक्षिते
 दलमतः प्रलयं प्रयाति ॥' इति बृहज्जातकवचनेन कूरे लग्ने हानि-
 भागः = $\frac{\text{दायांश} \times \text{लग्नांश}}{१०८}$ । अथ लग्ननवांशं "यदि त्रिंशदशैर्नैव न-

वांशा लभ्यन्ते तदेष्टलग्नांशादिभिः किमिति = $\frac{६ \times \text{लग्नांशादि}}{३०}$ अने-

नोत्थाप्य जातो हानिभागः = $\frac{\text{दायांश}}{१०८} \times \frac{६ \times \text{लग्नांशादि}}{३०}$

= $\frac{\text{दायांश} \times \text{लग्नांशादि}}{३६०}$ । अनेन हीना दायांशाः स्फुटा भवितुमर्हन्ति ।

अन्ये आचार्यास्तु 'यदि रूपमितेन १ पूर्णतद्भावफलेनेयं हानिस्त-

देष्टमावफलेन किमि” त्यनुपातोद्भवेन फलेन दायंशा ऊनाः कृताः, स्तद्य बहुसम्मतम् । शेषयासनायां स्वागम एव प्रमाणमित्यलं पक्ष-
वितेन ॥२१॥

भा०—यदि लग्न में पापग्रह हो तो ग्रह के पिण्डादि आयुर्भाग को पृथक् रखकर लग्न के अंशादि से गुना करके ३६० से भाग देकर लब्धि को पृथक् स्थित-
आयुर्भाग में घटावे । यदि शुभ ग्रह की दृष्टि लग्नगत पाप पर हो तो लब्धि के
आधा आयुर्भाग (दायंश) में घटावे तो पिण्डायु होती है । दूसरे आधार्यों की
सम्मति यह है कि, उपरोक्त लब्धि को लग्नगत पापग्रह के भावफल से गुनाकर
दायंश में घटावे । शुभग्रह की दृष्टि रहे तो उसका आधा घटावे । लग्न में दो पाप
ग्रह हो तो अधिक बल वाले के भावफल से गुना करे । बल में समता हो तो
जिसका भावज फल अधिक हो उससे गुना करे । पर यह मतान्तर प्राद्य नहीं है ।
* और लग्नगत क्रूर यदि लग्नेश हो तथा अंशायुर्द्वय में यह संस्कार नहीं होता है ॥२२॥

उ० वी—अथात्रोहरणे लग्ने क्रामायात् तज्जनित्वा हानिर्ना-
शयेय । अन्यद् व्याख्यायलोचनेनैव सुगममिति ॥२२॥

अथ पिएडनिशर्गजीवशर्मायुर्धर्पाद्यानयनमाह—

गोब्जास्तत्त्वनिधिप्रभाकरतिथिस्वर्गा नखाः पैण्डजे
नैसर्गे नखभूद्विगोधृतिनखाः पञ्चाशदर्काद् गुणाः ।
दायांशाः स्वगुणैर्हता हि भगणांशासाः समाद्यायुपो
स्वर्गासाश्च समादि जैवमिभहृत्स्वांशैर्घटीष्वन्वितम् ॥२३॥

व्या०—अर्कात् (अर्कमारभ्य सप्तानां ग्रहाणां) क्रमात् गोब्जा
स्तत्त्वतिथिप्रभाकरतिथिस्वर्गा नखा पैण्डजे पिएडायुषि गुणाः
स्युः । नैसर्गे निसर्गायुषि नखभूद्विगोधृतिनखाः पञ्चाशत् क्रमेण-
कर्कादिग्रहाणां गुणाः स्युः । पैण्डजे नैसर्गे च दयांशाः स्वगुणैर्हता
भगणांशासाः लब्धतुल्ये समाद्यायुपी भवतः । तथा दयांशाः स्वर्गासा
एकविंशतिभक्ता लब्धं जैवं जीवशर्मांशं समाद्यायुर्भवति । तदिमह-
त्स्वांशैरष्टभक्तदायांशैर्घटीष्वन्वितं कार्यं तदा चास्त्वयं स्यात् ॥२३॥

अत्रोपपत्तिः—पिएडायुषि “नवतिथिविषयाग्विभूतरद्रदंश सहिता
दशभिः स्वतुंगभेषु” तथा नैसर्गे “एकं द्वी नव विंशतिधृति-

कृती पञ्चाशदेषां क्रमाच्चन्द्रारेन्दुजशुकजीवदिनकृत्प्राभाकरीणां समाः ।" इति बृहज्जातकोक्तान्येवायुर्वर्षाणि गृहीतानि । 'दायांशा स्वगुणैर्हता हि भगणांशात्ताः समाद्यायुषी' इत्यन्तस्योपपत्तिः २१) एकविंशतितमश्लोकोपपत्तौ प्रदर्शिता । अथ जैवे युक्तिः—'स्वम तेन किलाहजीवशर्मां ग्रहदायं परमायुषः स्वरांशम्' इति बृहज्जातक ध्वनेनेनोच्चस्थे ग्रहे परमायुषः सप्तमांशतुल्यमायुः (१२०/०/५/०/०)

७

भवति, तत्र (उच्चे) दायांशाः भगणांशतुल्या अत इष्टस्थानेऽनुपातो यदि भगणांशतुल्यदायांशैः परमायुस्सप्तमांशतुल्यमायुस्तदेष्टदायांशैः

$$\begin{array}{ccc} \text{व. मा. दि.} & & \text{व. दि.} \\ \text{किमिति } \frac{(120 \ 0 | 5)}{7} \text{ दा अं. } & = & \frac{120 \times \text{दा अं.}}{7 \times 360} + \frac{5 \times \text{दा अं.}}{7 \times 360} = \end{array}$$

$$\begin{array}{ccccc} \text{व.} & & \text{व.} & & \text{व.} \\ \frac{\text{दा अं.}}{21} + \frac{60 \times 5 \times \text{दा अं.}}{7 \times 360} & = & \frac{\text{दा अं.}}{21} + \frac{5 \times \text{दा अं.}}{42} & = & \frac{\text{दा अं.}}{21} + \end{array}$$

$\frac{\text{दा अं.}}{21}$ स्थलपान्तरात् । अत उपपन्नं जीवनयनम् । वस्तुतो "लघतः

शरमाह द्विवेदभागात्तद्यद्विभिरन्यितम्" इति सुन्दरमिश्रोक्तमेव सुष्ठुतरमित्युपपन्नं सर्वम् ॥२३॥

भा०—(१९ । २५ । १९ । १२ । १५ । २१ । २०) ये क्रम से सूर्यादि सात ग्रहों के पिण्डायु में गुणक होते हैं । और निसर्गायु में २०, १, २, ९, १८, २०, ५०, ये क्रम से सूर्यादि ग्रहों के गुणक हैं । ग्रहों के दायाश को अपने अपने गुणक से गुणाकर ३६० के भाग देने से वर्षादिक पिण्डायु, और निसर्गायु होती है । जीवशर्मायु के लिये दायाश को २१ से भाग देकर लब्धि वर्षादि जीवायु होती है । उस में दायांश को ८ से भाग देकर लब्धि घट्यादि को जोड़ देने से वास्तव आयु प्रमाण होता है ॥ २३ ॥

उ० दी—अथ रवेः पिण्डादित्रिकायुरक्षाः ३०२।५७।३८ गोच्चैः १६ गुणिताः ५७५६।१५।०२ भगणांशैः ३६० रेभिर्मक्ताः लब्ध वर्षांशं पिण्डायुः १५।११।२६।१५।०२ एवं सर्वेषां पिण्डायुः साध्यम् । परं शनिगुरुशुक्रार्धहानिः पूर्ववदेव कार्या (द्र० ६७ चक्रम्) । परं रवेः पिण्डादित्रिकायुरक्षाः ३०२।५७।३८ नैसर्गजेन गुणेना २० नेन गुणिताः

६०५६।१२।४० एते पण्यधिकशतत्रयेण भक्ताः लब्ध वर्षाद्यं १६।०६।
२६।१२।४० निसर्गायुरिति (३० ६८ चक्रम्) ।

अथ रवेः पिरडादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८ स्वर्गोना २१ नेन
भक्ताः १४।०५।०३।३६।३४ अष्टमकपिरडादित्रिकायुरंशोना ३७।५२
नेन घट्यादौ युक्ता १४।०५।०४।१४।२६ जाता वर्षाद्यं जीवायुः । पर-
मिदमानयनं स्थूलम् । वास्तविकन्तु “लवतः शरणाद् द्विवेदभागात्त-
घटोभिराह्वयम्” इति मिश्रोक्त्या, पिरडादित्रिकायुरंशः ३०२।५७।
३८ पञ्चगुणिता १५१४।४८ १० द्विचत्वारिंशद्भुक्तः ३६।०४ एभि-
र्घटीपलैः स्वर्गास्तदायांशवर्षादिकं १४।०५।०३।३६।३४ युक्तम् १४।५।४।
१२।३८ जातं जीवायुः (३० ६६ चक्रम्) । एवं हानिन्नयकृतदायां-
शेभ्यः (१०२-१०३-१०४) चक्राणि सिद्धयन्तीत्यलं पल्लयितेन ॥२३॥

अथ सिद्धेषु पिरडादित्रिषु लग्नायुरानयनमाह—

स्याल्लिप्ताः खनखोदधृता विभतनोर्वर्षादि पैण्डत्रिके
लग्नायुर्निखिलैस्तदंशकममं कैश्चिद्भुतुल्यं स्मृतम्
यस्येशोऽधिबलस्तदंश हि परैस्तेनाह्वयमन्यैर्यद-

शायुर्वन्वथ चांशतुल्यमखिलोक्तं ग्राह्यमेवादिमम् ॥ २४ ॥

व्या०— विभतनो राशीन् विहाय लग्नस्य लिप्ताः खनखोदधृताः
शतद्वयभक्ताः लब्ध पैण्डत्रिके पिरडादित्रिके लग्नायुः स्यात् । तदंश
कसमं निखिलैः सार्वाचार्यैः स्मृतम् । कैश्चित् भुतुल्यं लग्नभुक्तराशि-
तुल्यं स्मृतम् । परैर्यस्येशो बली तदेव (यद्यंशेशो बली तदांशतुल्यं,
राशीशा बली चेद्राशितुल्यं) स्मृतम् । अन्यैरंशायुर्वत् यदायुस्तत्तेन
(राशिपतौ बलिनि राशितुल्यायुषा, अंशेशे बलिनि अशतुल्यायुषा)
आह्वयं युक्तं कार्यमिति स्मृतम् । अथ चांशतुल्यमिदमखिलोक्तमादि-
ममेव ग्राह्यम् ॥२४॥

अत्रोपपत्तिः—“होरात्वंशप्रतिमम्” आयुर्ददातीति बृहज्जातकोत्तया
लग्नभुक्तनवांशतुल्यमायुः सिद्धयति । अतोऽनुपातो—यदि शतद्वय-
कलाभिरैको नवांशस्तदेष्टलग्नांशकलाभिः कतीति लग्ननवांशसंख्या =
लग्नकला × १, पुनरनुपातो—यदि एकनवांशेनैकं वर्षं तदा लग्ननवांशैः

किमिति लग्नायुः = $\frac{१ \times \text{लग्नकला}}{१ \times २००} = \frac{\text{लग्नकला}}{२००}$ । अन्यत् स्पष्टमेवा
गममूलत्वात् ॥२४॥

भा०—राशिरहित लग्न के अंशादि की कला बनाकर उसको २०० से भाग
देकर लब्धि पिण्डादि विक्र में लग्न की आयु होती है । इस अंशायु में सब भाचार्यों
की सम्मति है । कोई लग्नभुक्तराशि मुख्य लग्नायु कहते हैं । कोई राशीश और अंशेश
में जो अधिक बली हो तत्तुल्य कहते हैं । कोई अंशायुवत् आयुर्दाय साधन करके
उसमें राशीश बली हो तो राशि तुल्य यदि अंशेश बली हो तो नवांश तुल्य वर्ष
और जोड़ने से लग्नायु कहते हैं । इसमें प्रथमोक्त अंशायुतुल्य सर्वाचार्यों का
सम्मत है इसलिये वही ग्रहण करना चाहिये ॥ २४ ॥

उ० दी—अथ राशिरहितलग्नं लयाद्यम् । १=३४।४६ अस्य
लिताः १११४।४६ द्विशत्या भक्ताः सूर्यं पैण्डत्रिके लग्नायुः ५।६।२६।
३४।४६ (द्र० १०२—१०४ चक्राणि) ॥२४॥

अथ चतुर्णामायुषां कतमं कदा ग्राह्यमित्याह—

अंशायुश्च तनाविनेऽधिक्यले पैण्डं निसर्गं विधौ
स्याच्चैत्तुल्यबलं द्रयोर्युतिदलं तज्जायुषोश्चेत् त्रयः
त्र्यायुं पि त्रिबलैर्निहत्य च युतिर्वीर्यक्यहृद्वा त्रिजा-
युर्युत्पास्त्रिलवोऽथ जैवमुदितं चेद्दधीनवीर्यास्त्रयः ॥२५॥

व्या०—तनौ अधिक्यलायां ("स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः" इत्यमर-
कोस्तनुशब्दस्य नित्यस्त्रीलिंगत्वादधिक्यलेऽत्र लिंगविपरिणामेनाधि-
क्यलयामिति तनुविशेषणं श्रेयम्) लग्नेऽधिक्यबलेऽशायुः साध्यं, इने
सूर्येऽधिक्यले पैण्डं पिण्डायुस्तथा विधौ चन्द्रेऽधिक्यले निसर्गं नैस-
र्गिकं साध्यम् । चेद्द्रव्योः (लग्नार्कचन्द्राणामन्यतमयोः) तुल्यबलं तदा
तज्जायुषोर्युतिदलं ग्राह्यम् । चेत्त्रयः समबलास्तदा त्र्यायुं पि त्रिबलै-
र्निहत्य (लग्नबलेनांशायुः, सूर्यबलेन पिण्डायुः, चन्द्रबलेन निसर्गायुः
संगुण्य (युतिः (तेषांयोगः) वीर्यक्यहृद् तदायुर्भवति । वा त्रिजा-
युर्युत्पास्त्रिलवस्त्वृतीयांश आयुर्भवति । अथ चेत्त्रयो हीनवीर्यास्तदा
जैवं जीवशर्मायुर्मुदितं कथितम् ॥२५॥

अथ युक्तिः—'अंशोद्भवं विलग्नात् पैण्डं मानोर्निसर्गं चन्द्रात् ।
एतेषां यो बलवानेकतमं तस्य चिन्तयेदायुः ॥ लग्नदिवाकरचन्द्रा-

अथोऽपि बलरिक्तां यदा यान्ति । परमायुषं स्वरांशं ददति क्षणा जीवशर्मोकम् ॥” इति सारावलीवचनेन बलवशादायुर्ग्रहणं यदुक्तं तद्युक्तम् । यदि द्वौ तुल्यबलौ तदा बलद्वयवशादायुर्द्वये प्राप्ते सत्येक-तरायुर्बलम्वनं न समुचितमित्येवायुर्द्वययोगार्थं प्राह्यमिति पर्यव-सितम् । परमत्र तत्तद्वलवशात्प्राप्तेर्द्वयोर्बलयोरेकाकारतायां तत्तदा-युषोऽर्धमयुक्तं बिलक्षणयोर्द्वयोर्बलयोरेकाकारता योगार्थं विभ्रान्ता । अतस्तत्स्फुटतार्थमनुपातः—यदि बलद्वययोगार्थेनैतदायुर्ध्रं लभ्यते

तदायुःप्रापकैतद्वलेन किमिति = $\frac{\text{आ} \times \text{इव}}{२} \times \frac{\text{वयो}}{२} = \frac{\text{आ} \times \text{इव}}{\text{वयो}}$ । एवं

द्वितीयस्य $\frac{\text{आ} \times \text{इव}}{\text{वयो}}$ । अतयोर्योगः = $\frac{\text{आ} \times \text{इव} + \text{आ} \times \text{इव}}{\text{वयो}} =$

यास्तयायुः । एवं त्रिषु तुल्यबलेषु तत्तदायुस्तत्तद्वलेन संगुण्य तद्योगं बलत्रययोगेन भजेत्तद्वयं मिथ्यायुः स्यादित्युपपन्नम् । अत्र बलतुल्यता हीनत्वं मध्यममधिकत्वमादाय मन्तव्या । न च विपट्ट्यंशपर्यन्तबल-समत्वं प्राह्यम् । विशेषार्थं (१०६) चक्राद्यस्त्वगद्यं विलोक्यम् ॥२५॥

भाः—एत, सूर्य और चन्द्रमा इन तीनों में यदि एत अधिकबल हो तो अंशायु, यदि सूर्य अधिक बल हो तो पिण्डायु, यदि चन्द्रमा अधिक बल हो तो निसर्गायु ग्रहण करना चाहिये । यदि इनमें किसी दो का बल तुल्य हो तो दोनों की आयु के योगार्थ आयु ग्रहण करना चाहिये (अर्थात् एत रवि तुल्य बल हो तो अंशायु पिण्डायु के योगार्थ, यदि एत चन्द्र तुल्य बल हो तो अंशायु निसर्गायु के योगार्थ, और रवि चन्द्र तुल्य बल हो तो पिण्डायु निसर्गायु के योगार्थ करना) । यदि एत, रवि, चन्द्र, ये तीनों तुल्य बल हो तो तीनों आयु को अपने २ बल से गुना कर सबका योग कर उसमें तीनों के बल के योग से भाग देकर जो लब्धि हो अथवा तीनों आयु के योग का तृतीयांश आयु ग्रहण करना चाहिये । यदि तीनों हीन बल हो तो जीवशर्मोक आयु ग्रहण करना । यहाँ बल की तुल्यता में यदि दोनों अधिकबल हो अथवा दोनों मध्य बल हो तो तुल्य बल समझे जाते हैं ॥२५॥

उ० दी—अथात्रोदाहरणे लग्नचन्द्रयोर्बलं पट्टपाधिकमतो लग्न-बलघ्नदिनीकृतांशायुपञ्चन्द्रबलघ्नदिनीकृतनिसर्गायुपञ्च योगः तयो-र्बलयोगेन भक्तः तदा मिथ्यायुः स्यादिति । तथा रवेर्दिनीकृतांशायुः ३०३१४२१३६ इदं लग्नबलेना ८०११३७ मेन गुणितम् २४३३५१२१०४ एवं सर्वेषां (द्र० १०५ चक्रम्) । एवं रवेर्दिनीकृतनिसर्गायुः

४०३६।२८।२७ चन्द्रबलेना ७।४८।१८ नेन गुणितम् ३१५२८।०५।४५
 एवं सर्वेषाम् (द्र० १०६ चक्रम्) । अथ लग्नबलघ्नदिनीकृतांशायुप-
 चन्द्रबलघ्नदिनीकृतनिसर्गायुषश्च योगः ५५८६३।२७।४६ सवर्णितः
 २०११०८४६६ एवं सर्वेषाम् (द्र० १०७ चक्रम्) । अयं लग्नचन्द्र-
 योगबलयोगेना १५।४६।५५ नेन सवर्णितेन ५६६६५ भक्तः ३५।२८।३१।
 ४२ इदं दिनान्दिमिधायुः (द्र० १०६ चक्रम्) ॥२५॥

अथ हीनबलत्वादिलक्षणं तथांशायुषो बहुसंमतत्वं तथा केषा-
 मिदमायुघटत इत्याह—

अल्पे हीनबलो बली पडधिके वीर्ये ग्रहश्चोदयो
 भिन्नं स्वस्वमते स्मृतायुरिति घटप्राज्ञैर्व्यवस्थापितम् ।
 अंशायुर्बहुसंमतं भवति यत्सत्यं च सत्योदितं
 स्याद्धर्मिष्ठसुशीलपथ्यसुभुजां न स्यादिदं पापिनाम् ॥२६॥

ध्या०—अल्पे रूपत्रयाल्पे वीर्ये सति ग्रह उदयो लग्नं च हीन-
 बलः स्यात् । पडधिके पडरूपाधिके वीर्ये बली । अधिके पडल्पे च
 बले मध्यबल इत्यर्थत एव सिद्ध्यति । इति स्मृतायुः प्राज्ञैः स्वस्वमते
 भिन्नं बहु व्यवस्थापितं तत्र सत्योदितं सत्याचार्योक्तमंशायुर्बहुसंमतं
 स्यात् । इदमायुः धर्मिष्ठसुशीलपथ्यसुभुजां जनानां सत्यं स्यात् । न
 पापिनाम् । पापिनां न घटते इत्यर्थः ॥२६॥

अत्र युक्तिः—बलानि पडेव सन्ति तत्र प्रत्येकं यदि पूर्णात्मकं
 रूपतुल्यं गृह्यते तदा पडरूपाणि भवन्त्यतः पडरूपबलवान् सम्पूर्ण-
 बलोपपन्नो बली स्यादिति समुचितमेव । तथा पडरूपाधःसंनिहितं
 मध्यबलः पडरूपाणामधः सांनिध्यं तदर्धात्मकरूपत्रयपर्यन्तम् । मध्य-
 बलाधःसंनिहिते रूपत्रयाल्पे हीनबलत्वमित्यपि युक्तमेवेत्यलं पल्लवि-
 तेन । तथा च पापकर्मणाऽऽयुःक्षयत्वात्स्वस्वधर्मनिष्ठेष्वेव तत्सत्यता
 भवितुमर्हतीति ॥२६॥

भा०—ग्रह अथवा लग्न का पडबल रूपत्रय ३ से अल्प हो तो हीन बली
 यदि ६ से अधिक हो तो बली होता है । यहाँ ३ से अधिक, और ६ से अल्प
 जिसका पडबल हो वह मध्य बली अर्थ से ही सिद्ध होता है । पूर्वोक्त चतुर्विध आयु
 आचार्यों ने अपने अपने मत से भिन्न भिन्न कही है उनमें सत्याचार्योक्त अंशायु
 बहुत आचार्यों से स्वीकृत और सत्य होती है । यह आयु धर्मिष्ठ, सुशील और

पथ्य भोजनादि करने वालों को सम्पूर्ण मिलती है । पापियों को पूरी आयु नहीं होती है ॥२६॥

उ० दी—स्पष्टम् ॥ २६ ॥

अथ शिष्यसन्देहनिराकरणार्थमाह—

हानिर्यास्तमितेऽरिभेऽप्यनुमताऽशोत्येऽल्पबुद्ध्या न तद्
यस्माच्चैष्टिक आश्रयेऽस्ति निखिलैः पिण्डादिपूक्ता ततः ।
आयुः सौरमिदं यतोऽब्दगणना सौरात्ततः सूरिभिः
प्रोक्तं सत्यमस्य दत्तपकथितं नाज्ञन्नकं साधनम् ॥२७॥

व्या०—अस्तमेतिऽरिभे ग्रहे या हानि 'स्वोद्योनो पुच्छर' इत्या-
दिनाऽर्धत्र्यंशतुल्या कथिता सा केनचिदाचार्यैर्णाशोत्ये अंशायुर्द्वि-
एषबुद्ध्याऽनुमता स्वीकृता, तत्र, तन्मतं न समीचीनमित्यर्थः ।
यस्मात् सा हानिश्चैष्टिके, आश्रये गुणकेऽस्ति, ततो निखिलैः सर्वैः
पिण्डादिपूक्ता न अंशायुपीत्यर्थः । इदमायुः (वर्षादि) सौरं स्यात्
यतोऽब्दगणना सौराद् भवति । यथोक्तं भास्करेण—“वर्षायनतुंग-
पूर्वकमथ सौरात्” इति । ततः सूरिभिः प्रोक्तं सौरं सत् । अल्प-
कथितं तुच्छजनेन कथितं यद्वाज्ञन्नं साधनं वा तदसत् ॥२७॥

अन युक्तिः सुगमागममूलैव ॥ २७ ॥

भा०—अस्तमे, अर्धहानि और शत्रुगृह में न्यशहानि जो बही गई है उसको
कोई २ अक्ष बुद्धि वाले अज्ञायु में भी मान लिये हैं किन्तु यह ठीक नहीं है ।
क्योंकि अर्ध-यशहानि चेष्टा गुणक और आश्रय गुणक में है इसलिये सब आचार्य
पिण्डादित्रिकायु में बहे है अंशायु में नहीं । और यह आयु वर्षादि सौर होता है ।
क्योंकि वर्ष की गणना सौर से ही होती है । इसलिये जो आचार्य सौर मानसे
आयु कहे हैं वह सत्य (माननीय) है । और जो अल्पज्ञ गाक्षत्र अथवा साधन
मानसे कहे हैं वह असत् (मानने योग्य नहीं) है ॥ २७ ॥

उ० दी—स्पष्टम् ॥ २७ ॥

अथ प्राणिनां परमापुरस्सरं मनुष्येतरायुरानयनमाह—

पञ्चाहं नखभूसमा नृकरिणां व्याघ्राद्यजादेर्नृपा
गोकाव्योश्च जिनास्तथोष्ट्रखरयोस्तत्त्वानि सूर्याः शुनाम् ।

अश्वायुः परमं रदा नृवदिहानीयायुरेपां परा-
युनिघ्नं नृपरायुषा च विहृतं तेषां स्फुटायुर्भवेत् ॥ २८ ॥

व्या०—पञ्चाहं नक्षत्रमूसमाः (पञ्चदिनाधिकविंशत्यधिकशत-
वर्षाणि) नृकरिणां (मनुष्याणां गजानां च) परममायुः स्मृतम् ।
व्याघ्राद्यजादेनृपाः षोडश वर्षाणि, गोफाल्योगोमहिष्योर्जिनाश्चतु-
र्विंशतिः, तथोष्ट्रसंख्योः तत्त्वानि पञ्चविंशतिः, शुनां कुङ्कुराणां सूर्या
द्वादश, परमं अश्वायू रदा द्वात्रिंशत् समा वर्षाणि परमायुः स्मृतम् ।
अथैषां स्फुटायुःसाधनम्—नृवदिति । इहैषां व्याघ्रादीनां नृवत्
मनुष्यायुर्वदायुरानीय तेषां परायुनिघ्नं नृपरायुषा विहृतं तेषां
स्फुटायुर्भवेत् ॥ २८ ॥

अत्रोपपत्तिः—परमायुषि तु प्रत्यक्षमुपलब्धिरेव प्रमाणम् ।
मनुष्यपरमायुषा मनुष्यवदानीतमश्व्यादीनामायुर्लभ्यते तदा स्वस्य
परमायुषा किमिति तत्तत्स्फुटायुःस्यादेवेत्युपपन्नम् ॥ २८ ॥

भा०—एक सौ बीस १२० वर्ष पंच दिन मनुष्य और हस्ती की परमायु,
तथा व्याघ्र मेंढा आदि की १६ वर्ष, गाय और भैंस की २४ वर्ष, ऊँट और गवड़े
की २५ वर्ष, तथा कुत्ते की १२ वर्ष, घोड़े की ३२ वर्ष परमायु होती है ।
घोड़े आदि की भी मनुष्यवत् आयु साधन करके उसको अपनी अपनी परमायु से
शुना कर मनुष्य की परमायु से भाग देकर लब्ध वर्षादि अपनी अपनी स्फुटायु
होती है ॥ २८ ॥

उ० दी०—व्याख्यायलोकनेनैव सुगममप्ययम् ॥ २८ ॥

अथ दशाध्यायः ।

तत्रादौ दशास्वरूपं तच्छ्रुभाशुभफलं चाह—

यस्यायुर्यदसौ दशास्य च शुभेष्टोचस्वभांशे तथाऽऽ-
रोहा नीचपरिच्युतस्य यदि सा कष्टारिनीचांशमे ।
त्यक्तोद्ये त्ववरोहिणी भवति सा मध्योद्यमित्रस्वभां-
शे सदृष्टयुतस्फुरत्करबलिष्ठेष्टाधिके स्थाच्छ्रुभा ॥ २९ ॥

व्या०—यस्य ग्रहस्य यदायुरसौ अस्य ग्रहस्य दशा भवति ।

इष्टोच्चस्वभांशे (मित्रस्योच्चस्य, स्वस्य वा भांशे राशौ नवांशे वा) स्थितस्य ग्रहस्य दशा शुभा भवति । तथा नीचपरिच्युतस्य ग्रहस्य दशा आरोहा शुभफला भवति । यदि नीचपरिच्युतो ग्रहोऽरिनीचांशमे स्थितस्तदा साऽऽरोहा दंशापि कष्टा स्यात् (मित्रफलदा भवतीत्यर्थः) । त्यक्तोच्चे (उच्चं त्यक्त्वाऽग्रस्थे) ग्रहे त्यवरोहिणी अशुभफलदा दशा स्यात् त्यक्तोच्चे ग्रहे मित्रस्वभांशे स्थिते सावरोहादशापि मध्या मित्रफलदा भवति । सद्दृष्टेष्टयुतस्फुरत्करवलिष्टेष्टाधिके, त्यक्तोच्चे ग्रहे सति सावरोहिणी दशापि शुभा स्यादिति ॥२६॥

अथ युक्तिः शुभमाऽऽगममूला च ॥२६॥

भा० - जिस ग्रह की जितनी आयु है उसनी ही उसकी दशा होती है । यदि ग्रह मित्र की राशि वा नवांश में हो अथवा अपनी राशि वा नवांश में हो किंवा अपनी उच्च राशि में वा उच्चराशि के नवांश में हो तो दशा शुभफल देने वाली होती है । यदि ग्रह अपनी नीच राशि को छोड़कर आगे हो तो (उच्चाभिमुख होने के कारण) उसकी दशा आरोहिणी (शुभफलदात्री) होती है । यदि नीचच्युत ग्रह वाटु नीच राशि वा नवांश में हो तो आरोहा दशा भी अशुभ फल देती है । यदि ग्रह उच्च राशि को छोड़ कर नीचाभिमुख हो तो उसकी अवरोहिणी (अशुभफला) दशा होती है । यदि त्यक्तोच्चग्रह उच्च, मित्र राशि नवांश में वा अपनी राशि वा नवांश में हो तो मित्र फल देती है । यदि त्यक्तोच्चग्रह शुभ ग्रह से दृष्ट, युत हो वा वेदीप्यमान क्रिण तथा दृष्ट अधिक हो तो अवरोहिणी दशा भी शुभ होती है ॥२९॥

उ० धी—अथात्र यस्य ग्रहस्य यदायुर्यर्पायं तदेव दशावर्पायं भवति (द्र० ११३ चक्रम्) । अत्र दशाक्रमो वक्ष्यमाणप्रकारेणैव क्षेय इति ॥२६॥

अथ दशाक्रममाह—

स्वादाया हि दशाधिकौजस इहाद्वार्काञ्जकानां ततस्तत्केन्द्रादियुजामथ द्विचहवो वीर्यक्रमेणैव हि ।

चेदोजःसमतायुपोधिकतपायुस्तुव्यता चेदशा

मौल्यात् स्यादुदितक्रमात्क्रमविधौ वीर्यं हि तत्रोच्यते ॥३०॥

व्या०—इहात्र अर्काञ्जकानां लग्नरविचन्द्राणां मध्येऽधिकौजसोऽधिकतपायुः स्यात् प्रथमा दशा स्यात् । लग्नाकचन्द्राणां द्वयोस्त्र-

याणां वा चेद्रोजःसमता बलमाय्यं तदाऽऽयुषोधिकतया (यस्यायु-
 र्धर्पाण्यधिकानि तस्य) प्रथमा दशा ज्ञेया आयुस्तुल्यताऽपि चेत्तदा
 पूर्वपठितानां प्रथमा दशा भवितुमर्हति । यथा—लग्नार्कयोर्वलायुषोः
 साम्ये पूर्वपठितत्वात् प्रथमा लग्नस्य, एव लग्नचन्द्रयोरप्याद्या
 लग्नस्यैव । तथार्कचन्द्रयोर्वलायुषोः सम्ये प्रथम पठितत्वात् सूर्य-
 स्यैवाद्या दशा स्यात् । कुत्रचित् पुस्तके 'इहार्कचन्द्रयोरानाम्' इति
 पाठो दृश्यते तदसङ्गतम् । सर्वेषु जातकग्रन्थेषु "लग्नार्कचन्द्राणा-
 मिति" क्रमस्यैव पठितत्वात् । ततोऽनन्तरं तत्केन्द्रादियुजां लग्नार्क-
 चन्द्राणां यस्याद्या दशा तस्मात् केन्द्रफलफरापोक्लिमस्थितानां
 ग्रहाणां दशा भवन्ति । पूर्वं केन्द्रस्वस्थानन्तरं पणफरस्य तत्
 आपोक्लिमस्वस्य दशा भवतोत्यर्थः । इहास्मिन् केन्द्रादौ चेद् द्विबहवो
 द्वित्र्यादयो ग्रहा भवेयुस्तदा वीर्यक्रमेणैव दशा ज्ञेया । यस्य वक्ष्यमाण
 धोयमधिकं तस्य प्रथमा दशा तत्तदल्पपलस्य ततोऽपि तदल्प-
 लस्येत्यर्थः । चेद्रोजःसमता तदा आयुषोऽधिकतया (यस्य ग्रहस्या-
 युर्धर्पिकं तस्याद्या दशा ततो तदल्पायुष इति) चेदायुस्तुल्यतापि
 स्यात् तदा मौट्यात् सूर्यसांनिध्येनास्तमयात् उदितनमात् दशा ज्ञेया
 तत्र क्रमविधौ धीर्यं बलमुच्यते ॥३०॥

अत्रापि युक्तावागम एव प्रमाणम् ॥३०॥

॥३॥

भा०—एग्न, रवि और चन्द्रमा इनमें जो अधिक बली हो उसकी प्रथम दशा
 होती है । यदि एग्न रवि चन्द्र इन तीनों के या दो के बल तुल्य हो तो जिसका
 दशान्तर् अधिक हो उसकी प्रथम दशा होती है । दशा वर्ष में भी समता हो तो
 श्लोक पाठक्रम में जो पूर्व पठित है उसकी दशा प्रथम होती है । इस प्रकार
 जिसकी प्रथम दशा सिद्ध हो अनन्तर उस ग्रह से केन्द्रस्थित ग्रह की, तदनन्तर
 पणफरस्य ग्रह की, बाद आपोक्लिमस्य ग्रह की दशा होती है । यदि केन्द्रादि
 स्थान में दो अथवा दो से अधिक ग्रह हों तो उनमें जो अधिक बली हो उसकी
 प्रथम दशा, यदि बल में तुल्यता हो तो अधिक वर्ष वाले की, यदि वर्ष में भी
 तुल्यता हो तो सूर्य सांनिध्य से अस्त होकर जिसका प्रथम उदय हुआ हो उसकी
 प्रथम दशा होती है । अब आगे श्लोक में दशान्तम में बल को कहते हैं ॥३०॥

उ० दी—अथात्र दशाक्रमज्ञानं ११२ — ११३ चक्रसम्बन्धिगद्यप-
 थावलोकनेनैव स्फुटं भवति किं वृथाविस्तरेणेति ॥३०॥

अथ दशाक्रमवल तथा रिष्टकरिष्टहरवलं चाह—

चेलग्राद्यदशा स्वभावजफलप्रौजांसि पाकक्रमे-

ऽर्कैन्द्रोश्चेत्प्रथमा खगोदयवलांघ्रिर्मेऽन्यघर्गेऽर्धितः ।

स्वैर्वर्गेशयलैर्हेता चलमिहैक्यं मूलितैक्य परे-

ऽथैवं रिष्टदभंक्तृजे बहुवली भङ्क्ता तदा रिष्टहत् ॥३१॥

व्या०—चेद् यदि लग्नाद्यदशा स्यात् तदा स्वभावजफलप्रौजांसि पूर्वसाधितस्वभावफलेन गुणितानि पङ्क्त्यलैक्यानि पाकक्रमे दशाक्रमे चलानि भवन्ति । चेद्वर्कैन्द्रोः प्रथमा दशा स्यात् तदा खगोदयवलांघ्रिर्ग्रहाणां लग्नस्य च पङ्क्त्यलैक्यचतुर्थांशः भे गृहे स्यात् । अन्यघर्गे होरादी स चतुर्थांशोऽधित स्यात् । ते स्यातांकाः स्वैर्वर्गेशयलैर्हेतास्तेषां एक्य इह पापक्रमे चल भवति । परेऽन्ये मूलितैक्यं मूलितं च तद्वैक्यमिति चल वदन्ति । अथैवं रिष्टदभंक्तृजे रिष्टकरिष्टहरयोर्वले साध्ये तत्र भंक्ता रिष्टभंक्ता चेद्व्यवृत्तस्तदा रिष्टहत् रिष्टनाशको भवति ॥३१॥

अत्रोपपत्तिः—तत्र घलेन दशाक्रमविचारे समभावफलेषु सर्वेषु ग्रहेषु यस्याधिकं चलं तस्य पूर्वं ततस्तद्व्यवृत्तस्य ग्रहस्य दशेति यथास्थितघलेन निष्कर्षः । तत्र रूपतुल्यं समभावफल प्रकल्प्यानुपातः—यदि सकलग्रहाणां रूपतुल्ये समभावफले ग्रहस्थे तद्व्यवृत्ततुल्यं चलं लभ्यते तदेष्टभावफले किमिति लब्धं दशाक्रमवलम्

$$= \frac{\text{प्रव} \times \text{दभाफ}}{१}$$

अथ रविचन्द्रयोश्चेदाद्या दशा तदा तत्र 'होरादिवर्गाद् द्विगुणं गृहं यत्' इति यवनवाक्येन राशेर्द्विवर्गात्मकत्वादष्टौ तुल्यवर्गास्तत्र रिष्टकरिष्टहरयोर्ग्रहयोर्वलं अष्टसु स्थानेषु स्थान्यत्र स्थानद्वयं गृहसम्यन्धि, स्थानपट्क च होरादिसम्यन्धिकम् । अत्रापि सुगमार्थं मेकक्रमलाभार्थमष्टतुल्यं समवलं प्रकल्प्यानुपातो यदि राशीशस्याष्टतुल्ये समवले राशिस्वग्रहोदयवलतुल्यवलं लभ्यते तदेष्टराशेशवले किमिति दशाक्रमवलम् = $\frac{\text{ग्रहोदय व०} \times \text{राशीश व०}}{८}$ ।

इदं द्विगुणितं राशिस्थानीयबलम् = $\frac{\text{ग्रहोदयब०} \times \text{राशीशब०}}{४}$ ।

गृहाद् होरादेरधेमितत्वा "दन्यवर्गेऽर्धित" इत्युक्तम् । ततश्चैषामेक्यं सघर्षलमित्यपि समुचितम् । तथा च यद्बलमधिकं तन्मूलमप्यधिरु-
मेवेति सूर्यबलस्य मूलग्रहणेऽपि न कापि हानिः । यस्तु मूलितानमेक्यं
(प्रत्येकं मूलमादाय तदैष्य) बलमिति कैश्चिद् व्याख्यातं तन्निर्मूल-
त्वादसङ्गतमिति सुधीर्भविभाव्यम् । अन्यत्स्पष्टमेव ॥३१॥

भा०—यदि लग्न की प्रथम दशा हो तो स्व स्व भावफल से ग्रहके पङ्क्तिक्य
को गुना करने से दशाक्रम में बल होता है । यदि रवि अथवा चन्द्रमा की प्रथम
दशा हो तो ग्रह तथा लग्नके पङ्क्तिक्य का चतुर्थांश करना उसको गृहस्थान में
लिखना, तथा उसीका आधा होरादि पङ्क्तिक्य में लिखना फिर उन सबको अपने
वर्गेश के बलसे गुना करके सबका योग करना तो दशाक्रम में बल होता है ।
कोई भाचार्य योग के मूल लेकर दशाक्रम में बल मानते हैं । कोई प्रत्येक का
अलग अलग मूल लेकर उनके योगको दशाक्रम में बल मानते हैं किन्तु वह पुच्छि-
शून्य मालुम होता है । इसलिये सबका योग अथवा सर्वयोग का मूल ही वास्तव
बल है । इस प्रकार रिष्टर, रिष्टर दोनों ग्रहके बल साधन करे । यदि रिष्टर
अधिक बली हो तो रिष्टमंग करता है ॥३१॥

उ० वी—अथाग्रोदाहरणे लग्नबलाधिकत्वाल्लग्नस्येव प्रथमा दशा
तेनात्र स्वस्वग्रहभावजफलेन (१० चक्रस्येन) ग्रहस्य स्वानि
स्वानि पङ्क्तिक्यानि गुणितानि दशाक्रमबलानि भवन्ति । तद्यथा—
रवेर्भावफलेना ००।२८।३३ नेन रवेः पङ्क्तिक्यं ५।४६।२५
गुणितं जात रवेर्दशाक्रमबलम् २।४४।५० एवं सघर्षां ग्रहाणां
साध्यम् (द्र० ११२ चक्रम्) ।

अथ रिष्टकरहरस्पोदाहरणम्—रवेः पङ्क्तिक्यम् ५।४६।२५
एतदग्निः १।२६।३६ रविः शनिगृहे वर्तते तेन शनिपङ्क्तिक्येना
६।१२।५२ नेन गुणित (१।२६।३६) × (६।१२।५२) =
८।५८।१० इदं रवेर्गृहसम्बधिरिष्टकरहरबलम् । एवञ्च होरायां
रविवलांग्रघर्षम् ००।४३।१८ रवि स्वहोरायां वर्ततेऽतः स्व-
बलेना ५।४६।२५ नेन गुणितम् (००।४३।१८) × (५।४६।२५)
= ४।१०।०० इदं होरासम्बधिरिष्टकरहरबलम् । एवं द्रेष्काणादौ
बलांग्रघर्षं द्रेष्काणादिस्वामिबलेन निघ्नं स्वस्वबलं श्रेयम् । तत्र

गृहादिवलानी योगः योगमूलं भवति (द्र० १११ चक्रम्) 'मूलितैय
परे' एतदर्थमेतच्चक्राधो मध्यपद्यमवलोक्यमिति ॥ ३१ ॥ ७

अथ रिष्टकरहरग्रहयोर्बलसाम्ये निर्णयमाह—

भङ्क्तू रिष्टकृतो हिताहितशुभासत्त्वं च नीचोच्चभा-
स्तायस्याश्रयतां विचार्य मतिमान् रिष्टस्य भङ्गं वदेत् ।
श्रेष्ठं रिष्टहतौ दशाक्रम इहौजः श्रीधराद्योदितं
कष्टेष्टमवलान्तरात्क च कृतं तद्युक्तिशून्यं त्वसत् ॥ ३२ ॥

व्या०— भङ्क्तू रिष्टभगकरस्य, रिष्टहतौ रिष्टकरस्य चेति ग्रहद्वय-
स्यापि हिताहितशुभासत्त्वं (हितमिष्टमहित कष्टं शुभत्वमशुभत्वं) च
पुनर्नीचोच्चभास्तायस्य सफलस्याप्याश्रयतां विचार्य मतिमान् रिष्टस्य
भङ्गं वदेत् । इहात्र रिष्टहतौ दशाक्रमे श्रीधराद्योदितमौजो बलं श्रेष्ठम् ।
क च कुत्रापि (श्रीपत्यादिपञ्चतौ) कष्टेष्टमवलान्तरात् दशाक्रमफल
कृतं तद् युक्तिशून्यमसत्त्वं ज्ञेयमिति ॥ ३२ ॥

अत्र श्रीधराद्योदितफलस्य श्रेष्ठत्वं, श्रीपत्याद्योदितफलस्य युक्ति-
शून्यत्वमसत्त्वं चोदाहरणदीपिकार्या स्फुटं प्रदर्शितमहमन लेख-
प्रपञ्चेनेति ॥ ३२ ॥

* अत्र मसङ्गाच्छ्रीपतीयरिष्टकरहरचरस्योदाहरणम् । तत्र तावत्तयानयनवयम् ।

'वपुष्पुभाशुभवलान्तरादल रिष्टभगकरलेख्यो पुन ।

सैवर्वदलद्वन्द्वसङ्गक सङ्ग भवति शेषवर्गकम् ॥ १ ॥

मादिर्गतिधीर्बलसगुण जायते बलमरिष्टकारिण ।

रिष्टमक्षरि सप्तभग्न तद्धि सर्वबलसयुतिस्त्वौ ॥ २ ॥

अथश्रेष्ठगुणित १२ पञ्चलैख्यम् ०२ । ४६ । ५० तथा वष्टगुणित २ । ३७ ।

०३ अनयोन्तरम् ०० । १२ । ४७ चतुर्भक्त ०० । ०२ । १२ इद गृहकोष्ठके मसङ्गक
जातम् । एतदर्थम् ०० । ०१ । ३६ होरादिष्वलङ्घ्ये मसङ्गक ज्ञेयम् । अथ गृहकोष्ठस्य
मसङ्गक ०० । ३ । १२ गृहस्वागिष्वलङ्घ्येना ६ । १२ । ५२ नेन गुणित जात
०० । १६ । ५३ एव होराकोष्ठरथमसङ्गक ०० । १ । ३६ होरास्वागिष्वलङ्घ्येना ५ । ४६ ।
२५ नेन गुणित ०० । ०६ । १४ एव स्वस्वमसङ्गक स्वस्वस्य भिन्नेन गुणित स्वस्व
कोष्ठके लेख्यम् । तेषां गृहादिकोष्ठरथानां योग १ । २४ । ५६ इद रथे रिष्टकरहरवलम् ।
एवं सर्वेषां (द० ११० चक्रम्) ।

भा०—रिष्टकर और रिष्टहर दोनों ग्रहों के इष्ट, कष्ट, शुभत्व, अशुभत्व तथा नीच, उच्चराशि, भस्त, आदि शब्द से मूल त्रिकोण, अधिमित्र, मित्र, सम, राहु, अधिशत्रु की राशि और जय, पराजय के आश्रयत्व विचार करके मतिमान् रिष्टभंग कहे । यहाँ रिष्टभंग में और दशाष्टम में श्रीघर आदि से कथित ग्रहादिकों का बल श्रेष्ठ है । श्रीपति आदि किसी किसी आचार्यों के ग्रन्थ में कष्ट इष्ट से गुणित पद्वयलैक्य के अन्तर पर से बल साधन किया है वह युक्तिशून्य और असत् है ॥ ३२ ॥

उ०दी — अत्र श्रीपत्याद्युक्तबलस्यासङ्गतत्वमुक्तं तद्यथा — रिष्ट-
फतुर्घा रिष्टहर्तुर्ग्रहस्य बलपरिपूर्णस्य यदि उच्चबलं क्पाधं ०० । ३०
घेष्टाबलञ्च क्पाधं ०० । ३० तदा इष्टं कष्टं सममेव ० । ३० तदेष्टकष्टब-
लसाम्यात्तदन्तरबलं शून्यं स्यात् । तदा पद्वयलपूर्णोपि ग्रहः शुभाशुभ-
बलान्तरात्साधितयलेन शून्यबलः श्रीपतिमते रिष्टकर्त्ता रिष्टहर्त्ता वा न
भवति । न चैतद्युक्तम् । तथान्या युक्तिः—यत्रोच्चबलं शून्यं घेष्टाबलञ्च
शून्यं तदेष्टं शून्यं कष्टं क्पाधं स्यात् । तदा इष्टबलं शून्यं कष्टबलं यथाय-
त्स्यात् । तदा शुभाशुभबलान्तराद्बलमिति कष्टबलशेषाद्बलमुत्पद्यते ।
तदा तद्बललाधिकोरिष्टहर्त्ता अस्तं गतो नीचगतश्च कथमरिष्टं हरति ।
अतश्च यच्चुभाशुभबलान्तराद्बलमिति कृतं तत्सर्वथैवायुक्तमुक्तमिति
सुधीभिर्भूतं विचिन्त्यम् ॥ ३२ ॥

अथान्तर्दशाक्रममाह—

अर्धस्यैकभगत्रिकोणगृहगर्भ्यंशस्य चास्ते नगां—
शस्पांग्रेष्वतुरस्त्रगो निजगुणैः पक्तैकमे स्याद्बली ।
अंशादौ कुरु रूपमत्र समतां कृत्वा च नाशं द्विदा-
मंशानाः स्वदशाः पृथक् खलु लवैक्यासाः स्युरन्तर्दशाः ॥ ३३ ॥

प्या०—मूलदशापतेरेकभग एकराशितो ग्रहो लग्नं याऽर्धस्य
दशापतिदत्तदशार्धस्य निजगुणैरागोहावरोहोदनीचादिभिः पक्ता
पाचको भवति । त्रिकोणगृहगः पञ्चमनयमस्मानगतो ग्रहर्भ्यंशस्य,
अस्ते सप्तमस्मान्स्थितो ग्रहो नगांशस्य सप्तमंशस्य, चतुरस्त्रगश्चतुर्घा-
ष्टमस्मान्स्थोऽष्टमंशस्य पाचको भवति । एकमे एकराशी ह्ये,
बहवो वा ग्रहाश्चेत्तदा तन्मध्ये यो बली भवतो बलाधिकः स (निज-
गुणैरर्धेभ्यंशादिकर्परागोहावरोहादिभिश्च) एक एव ग्रहः पक्ता

७० दी—अथ लग्नदशायांमन्तर्दशाविचारस्तत्र प्रथमान्तर्दशा लग्नस्यैवातः रूपांशतले रूपहरो देयः १ । अथ दशापतेनंधमस्थानस्थितानां मध्ये बुधो बलाधिकस्तेन स त्र्यंशापहारकोतः रूपांशतले हरत्रयं देयम् १ । अत्र सप्तमस्थाने ग्रहाभावत्वान्न नगांश इति । चतुरस्रगो गुरस्तेन चतुर्थांशापहारकः १ । अथैषां लग्न बुधगुरुणामंशयोगार्थं न्यासः १ । १ । १ । अन "अन्त्योन्त्यहाराभिहतौ हरांशौ राश्योः समच्छेदविधानमेवम्" इत्यनेन समच्छेदिता अंशाः १३ । १३ । १३ एते समच्छेदीभूताश्चेदविहीनाश्च १२ ॥ ४ ॥ ३ एते गुणकाराः एकीकृता १६ एष भागहारः । अथ दशापतिदायः । ११ ११ । १६ । ५४ । ०० द्वादशगुणितः १४३ । ७ । २८ । ४८ । ०० अयं भागहारेणा १६ नेन भक्तः ७ । ६ । २२ । २ । ३२ इयं मूलदशापते लग्नस्यान्तर्दशा । पुनरपि मूलदशापतिदायस्यास्य ११ । ११ । १६ । ५४ । ०० चतुर्गुणितस्य एकोनविंशत्याभागमपहृत्याप्तम् । २ । ६ । ७ । २० । ५० इयं त्र्यंशापाचकस्य बुधस्यान्तर्दशा । पुनरपि मूलदशापतिदायस्यास्य ११ । ११ । १६ । ५४ । ०० त्रिगुणितस्य ३५ । १० । २६ । ४२ । ०० एकोनविंशत्या भागमपहृत्याप्तम् १ । १० । २० । ३० । ३८ इयं चतुर्थांशापाचकस्य गुरोरेतर्दशा (द्र० ११४ चक्रम्) । एव ११५ १२१ चक्राणि श्रेयानि) ॥ ३३ ॥

अथ विदशादिकमाह—

इत्ताभ्यो विदशास्ततोऽप्युपदशास्ताभ्यश्च सूक्ष्मं फलं पञ्चांशोनदिनद्वयं तु कलयेत्पायुः कृतं दृश्यते ।

पक्षैः खेटलवान्तरेण च भवेन्मासान्तरं चायुषः

प्रोक्तं यैस्तु दशादिलग्नजफलं तेभ्योऽतिदृग्भ्यो नमः ॥ ३४ ॥

व्या०—इत्यनेन विधिना आभ्योन्तर्दशाभ्यो विदशाः साध्याः । यथा—अन्तर्दशा एव दशा कल्प्या अन्तर्दशापतिरेव दशापतिः कल्प्यः ततोऽर्धस्येभ्यः इत्यादिनाऽन्तर्दशामध्ये विदशा भवन्तीति । ततस्ताभ्यो विदशाभ्य उक्तप्रकारेणोपदशाः साध्याः । ताभ्यः सूक्ष्मं फलं भवति । शिष्यावधानार्थं ग्रहाणां स्पष्टतरं साधनं कार्यमित्याह पञ्चांशोनदिनद्वयमिति । कलया एव कलया कृतं साधितमायुः पञ्चांशोनदिनद्वयं (अष्टचत्वारिंशद्विधिकाधिकैकदिनमित्यर्थः) दृश्यते । पक्षैर्ग्राह्यसौरार्थादिभिश्च खेटलग्नान्तरेण ग्रहाणामंशाद्यन्तरेण आयुषो मासान्तरं भवेत् । तथा सत्यपि यैः धीपत्यादिभिर्देशदिल-

मजफलम्प्रोक्तं तेभ्योऽतिदृग्भ्यो दूरदृष्टिभ्यो नमो नमस्कारोऽस्तु ।
इत्युपद्वासयचनम् ॥३४॥

एककलातुल्येन ग्रहान्तरेणायुः पञ्चांशोऽन्यदिनद्वयमन्तरं भवति
तद्यथा—यदि नवांशकलाभिरेकं घण्टं लभ्यते तदैककलाया किमिति =
 $\frac{1 \times 1}{200} = \text{घण्टात्मकमायुः पञ्चविकशतत्रयेण संगुण्य दिनात्मकमा-}$

युः $= \frac{360}{200} = 2 - \frac{1}{5}$ । तथाऽंशाद्यन्तरेण मासाद्यन्तरं भवति यथा—यदि
नवांशकलाभिः २०० द्वादशमासा लभ्यन्ते तदैकांशकलाभिः किमिति =
 $\frac{12 \times 60}{200} = \frac{1}{5} = 3 + \frac{3}{5} = \text{मासाद्यायुः । अत आचार्योक्तं सुष्ठुतरम् ।}$

भा०—जैसे अन्तरांश साधन किया है इसी प्रकार अन्तरांश से विदशा का
साधन करें और विदशा से उपदशा साधन करें उस से सूक्ष्म (स्पष्ट) पल होता
है । ग्रह में एक कलातुल्य अन्तर होने से आयुर्दार्थों में एक दिन ४८ घटी अन्तर
होता है क्योंकि एक कला पर से आयुर्दार्थ बनाते हैं तो १ दिन, ४८ घटी होती
है । और मिल मिल पक्ष (ग्राह्य सौर आदि से) ग्रह साधन करने से भंशादिक
अन्तर होता है । इसलिये आयुर्दार्थ में मासादि अन्तर हो सकता है । तब भी
उसी रीति से बनाये हुये ग्राहादिक से जो क्षीपति आदि भाषाय दशा फल मग्न
फल आदि करें हैं उन दूर दृष्टियों की भेदा भ्रमकार है ॥ ३५ ॥

उ० धी—अथात्रान्तरांशार्थद्वय एव दशाः कल्प्याः । अन्तरां
शाधीनो दशाधीनः कल्प्यः । तंताऽस्तस्यैकभग इत्याद्युक्तीति तद्वेग-
मध्ये विदशा क्षेयाः । तद्यथा—गुणोद्देशान्तरांशमध्ये प्रथमा गुणोर्धि-
दशा । तेन गुरोर्दशस्य १ स्य । तथा सप्तमस्थाननस्तिचन्द्रः पूर्वा
शस्य । तथा चतुरस्रगतशुक्रस्या १ स्य च । पूर्वोक्तरीत्या समच्छेदि-
तांशाश्छेदविहीनास्त २८ ॥ ४ ॥ ७ एते गुणकाराः, एकीकृताः ३६
एव भागहारी । अथ दशापतिदायः ४ । ५ । ८ । २६ । २८ अष्टा-
विंशतिगुणितः १२४ । ०३ । २७ । ४५ । ०४ भागहारेण, ३६ मेन
भक्ता ३ । २ । ७ । ३८ । ४ इयं गुरोर्दशान्तरांशमध्ये गुणोर्धि-
दशा । अथ दशापतिदायस्या ४ । ५ । ८ । २६ । २८ स्य चतुर्गुणि-
तस्य १७ । ६ । ३ । ५७ । ५२ कोनचत्वारिंशद्भागमपहृत्या ०० । ५ ।
१३ । ५६ । ५२ इयं चन्द्रस्य विदशा । अथ दशापतिदायस्या ४ । ५ ।
८ । २६ । २८ स्य सप्तगुणितस्य ३१ । ०० । २६ । २६ । १६ कोनचत्वारिंश-

आगमपद्धत्याप्तं ०० । ६ । १६ । ५४ । ३१ इयं शुक्रस्य विदशा (द्र० १२२ चक्रम्) । एवं विदशा एव दशाः कल्प्याः । विदशापतिर्दशापतिः कल्प्यः । ततोऽर्द्धस्यैकमग इत्याद्युक्तप्रकारेण विदशामध्ये उपदशाः साध्याः किमत्र लेखनपञ्चेन (द्र० १२३ चक्रम्) ॥३४॥

अतः सूक्ष्मदशाफलार्थं दशाप्रवेशमालिकलग्रसाधनमाह—
शाकोऽन्दा जनिमध्यमार्कभमुखं मासादि तद्युग्दशा-
न्दाद्यं तत्र शके स भादितरणिर्मध्यो दशादौ भवेत् ।
घन्त्रीभूतदशा पृथक् त्रिकुहता खण्डाष्टहस्तद्युता
सा स्यात्सावनिका दशान्दपलयुक्तद्युगजनिद्युव्रजः ॥३५॥
तस्मात् सावयवाद्गणात्स्वकरणात् साध्या दशादौ खगाः
क्षेपान् जन्मखगान् प्रकल्प्य यदि वा साध्या दशा सावनात् ।
ते स्पष्टाश्च तिथिरथ संक्रमवशान्मासो दशादौ तनुः
पूर्वोक्तं जडकर्म चात्र तु मया तल्लाघवं दर्शितम् ॥ ३६ ॥

व्या०—शाको जन्मकालिकं शाकोऽप्याः कल्प्याः, जनिमध्यमार्क-
भमुखं जन्मकालीनार्कराश्यादिकं मासादिकं कल्प्यम्, तद्युग्दशा-
न्दाद्यं (तेनान्दादिना युक्तं दशान्दाद्यं) कार्यम् । एवं यः शाको
यद्य राश्यादिकमुत्पद्यते तत्र तस्मिन् शके दशादौ अग्रिमदशाप्रवे-
शमाले स मध्यो भादितरणिर्मध्यमः सूर्यो भवेत् । तत्र शाके तत्तुल्यो
मध्यमसूर्यो यदा भवति तदैवाग्रिमदशाप्रवेशो भवतीत्यर्थः । अथ
तात्कालिकमासाधनयनमाह—घन्त्रीभूतदशेति । घन्त्रीभूतदशा दि-
नीकृतदशा पृथक् स्थानान्तरे साध्या सा त्रिकुहता त्रयोदशगुणा
प्राङ्काष्टहत् तद्युता (तेन लब्धेन दिनाद्येन युक्ता) पृथक्सा कार्या
(तथा) दशान्दपलयुक् (दशान्दतुल्यैः पलैर्युक्ता कार्या) एवं सा
सावनिका सावनदिनात्मिका दशा भवति । तद्युगजनिद्युव्रजः
(तथा सावनादिमन्त्र्या दशया युक्तो जन्मकालिकोऽहर्गणः) कार्यः
स दशाप्रवेशमालिकोऽहर्गणो भवति । जन्मदिनीयसूर्योदयमालिकोऽ-
हर्गणस्सूर्योदयाद्गतेष्टघटीपलयुतो जन्मकालिकोऽहर्गणः सावयवो
भवतीति श्रेयम् । तस्मात् सावयवाद् गणादहर्गणात्, स्वकरणात्
(जन्मकाले यस्मात् करणात् साधिता ग्रहास्तसादेव करणग्रन्थात्)

दशादौ खगाः साध्याः । यदि घा जन्मखगान् जन्मकालिकचरदेशा-
न्तरादिसंस्कृतमध्यग्रहान् क्षेपान् प्रकल्प्य दशासावनात् (दशासा-
वनदिनाद्यमेव सावयवाहर्गणं प्रकल्प्येत्यर्थः) स्वरणाद्ग्रहाः
साध्याः । (अत्र दशासावन जन्मकालमारभ्य व्यतीतदशासावन-
युक्तं ग्राह्यमिति ध्येयम्) । यद्वा केवलदशासावनात्पूर्वदशाप्रवेशकालि-
कग्रहान् क्षेपान् प्रकल्प्य ग्रहाः साध्याः ।) ते च साधिता ग्रहाः
स्पष्टाः कार्याः । तथा स्पष्टाकेचन्द्राभ्यां तिथिश्च साध्या । तथा
संक्रमवेशाग्मासो ज्ञेयः दशादौ तनुः साध्या । ततः फल वाच्यमिति
ज्ञेयः । पूर्वोक्तं (पूर्वाचार्यैः धीपत्यादिभिरुक्तं) जडकमे अस्ति ।
अत्रास्मिन् ग्रन्थे तु मया तन्नायघं दर्शितम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

अत्रोपपत्तिः—सौरवर्षादावेव शाकारम्भो भवति, तथा रपरेक-
राशिभोगकालश्चैकः सौरा मासो भवतीति “शाकोब्दा इत्यादि स
भादित्तराशिमध्यो दशादौ भवेदित्यन्तं “सयुक्तिकमेव । परञ्चैवं दशा-
वियसा. सौरा पय । अतस्तेषां सावनीकरणायानुपातो—यदि
युगसौरदिनैर्युगसौरसाधनयोरन्तरं लभ्यते तदेष्टदशाविनायैः किमि-

$$\text{तीष्ठान्तरम्} = \frac{\text{दशादि} \times २२७१७८२८}{१५५५२०००००} = \frac{\text{दशादि} \times १३}{८८६ + १६५०२७४} = \frac{\text{दशादि} \times १३}{१७४७५२४}$$

$\frac{\text{दशादि} \times १३}{८८६}$ । स्वल्पान्तरात् । एतेन पृथक्सा युक्ता सावनिका

दशा भवितुमर्हति । किञ्चात्र हरः किञ्चिदधिको गृह्यतोऽतः फलेऽ-
दरत्वं जातम् । अतो युगसौरास्त्रयोदशगुणिताः खाङ्गाष्टभक्ता लघ्व-
युता युगसौरा युगसावनभ्योऽल्पा भवन्ति तेषां युगसावनानां
चान्तरं = १४२३ । अतोऽनुपातो—यदि युगसौरवर्षरिद १४२३ दिना-
त्मकमन्तरं लभ्यते तदेष्टदशावर्षः किमिति दिनात्मकमन्तरं =

$$\frac{१४२३ \times \text{दशाव}}{४३२००००} । पण्डितगुणितमंलात्मकमिष्टान्तरम्$$

$$= \frac{\text{दशाव} \times ५१२२८००}{४३२००००} = \text{दशाव} । स्वल्पान्तरात् । पूर्वसाधितसावने-$$

धेतावती न्यूनताऽऽसीदतो दशाब्दतुल्यं पलं योज्यमेवेत्युपपन्नम् ।
स्पष्टाकस्य प्रतिक्षणं विलक्षणत्वान्मध्यमार्गे पय दशमासादि योजनं
समुचितम् । शेषवासना सुबोधा ॥ ३५-३६ ॥

भा०—जन्मकालिक शाके को वर्ष, और मध्यम सूर्य के राश्यादि को मासादि मानकर पूर्वदशा वर्षादि में जोड़ने से वर्ष स्थान में जो संख्या हो उस शाकान्द में अग्रिम दशा प्रवेश समय में मासादि तुल्य राश्यादिक मध्यम सूर्य होते हैं । तथा दशा को दिनात्मक बनाकर दो जगह रखे एक स्थान में दिनात्मक को १३ से गुना कर ८९० का भाग देकर एन्धि दिनादि को पृथक् स्थित दिनात्मक दशा में जोड़ें और उसमें दशावर्ष संख्या तुल्य पल जोड़ने से सावनात्मक दशा होती है । उसको जन्मकालिक अहर्गण में जोड़े तो अग्रिमदशा प्रवेशकालिक सावयव अहर्गण होता है ॥ ३५ ॥

जन्मदिन के सूर्योदयकालिक अहर्गण में इष्ट घटीपल जोड़ने से जन्मकालिक सावयव अहर्गण होता है । उस दशाप्रदेशकालिक सावयव अहर्गण से जन्मकाल में जिस करण ग्रन्थ से ग्रहा दक साधन किया हो उसी करण ग्रन्थ से दशारम्भ काल में ग्रह साधन करें । अथवा सावन दशा को अहर्गण मानकर जन्मकालिक ग्रह को क्षेपक मान कर स्वकीय करण ग्रन्थ से ग्रह साधन करें । फिर उस ग्रह को स्पष्ट किया से स्पष्ट करें । और स्पष्ट सूर्य चन्द्रमा पर से तिथि साधन करें । और सक्रान्ति के वश से मास का ज्ञान करें । फिर दशारम्भ काल से हरा साधन करें । पुराचार्य (श्रीवृत्ति भादि) इस सावनीकरण को विस्तरता पूर्वक कहें हैं । परन्तु मैं यहाँ उससे लाभ से किया हूँ ॥ ३६ ॥

उ० दी अथ जन्मकालिकशकाब्दे १७०० स्मिन् जनिमध्य मार्गमसुप्त १० । ११ । ११ । ४३ मासादितुल्यं युक्तं १७०० । १० । ११ । ११ । ४३ इदं लग्नदशाब्दाद्येना ११ । ११ । १६ । ५४ । ०० नेन च युतं जातः शनिदशारम्भकालिकशकाब्दः १७६२ मध्यमार्गश्च १० । १ । ५ । ४३ अथ शकोनवादीन्दुशालुयुक्तं इत्यादिना कलिगताब्दा ४६७१ । लग्नदशारम्भकाले जन्मकालिकः शकाब्दा एव प्रसिद्धाः । अथ गुरुदशारम्भकाले शनिसप्तयोर्दशद्वयोर्नेन २६ । ११ । २ । ५२ । १६ नेन जन्मकालिकशकाब्दादयः १७०० १० । ११ । ११ । ४३ युक्ता जाताः शकाब्दाः १८०७ मध्यमार्गश्च ६ । १४ । ३ । ५६ अप्रापि पूर्ववत्कलिगताब्दा ४६८६ एव सर्वेषाम् (द्र० १२४ चक्रम्) ।

अथ गुरुदशारम्भकाले लग्नशनैश्चरयोर्दशा व्यतीताऽतस्तपो-
योगः (११ । ११ । १६ । ५०) + (१४ । ३ । ५६ । १६)
= २६ । ११ । २ । ५२ ।

पृथक् स्थाप्यः । एकत्र त्रयोदशगुणः १२६००७ । १६ । २८ खाङ्गाष्ट
 ८६० भिर्भक्तः १४१ । ३४ । ५३ अनेन द्वितीयस्यो युतः ६८३४ । २७ ।
 ५६ अयं दशान्दुत्तुल्यै २६ रेमि पलैर्युतो जाता साविनरा दश
 ६८३४ । २७ । ३५ । अथात्र जन्मकालिकाहर्गणज्ञानार्थं (१२४) चकाघः
 स्थितम् 'देशान्तरेष्टमिभाष्ये' त्यादि पद्यमवलोक्यम् । तत्र मिथिला-
 देशान्तरं १ । ३५ चालनघटिका च ३ । ३१ प्रगुणात्मकयोरनयोयोगः
 ५ । ६ पूर्वाणीताहर्गणेभ्यः १८११६३४ शेष्यो जातो जन्मकालिका
 हर्गणः १८११६३३ । ५४ । ५४ । अथ सावन्तिका दशा जन्मकालिका
 हर्गणयोयोगे कृते दशारम्भकालिकाहर्गणो जातः (६८३४ । २७ । ३५)
 + (१८११६३३ । ५४ । ५४) = १८२१४६८ । २२ । २६ । अस्मात्-
 (सावयवाहर्गणात्) पूर्ववद्ग्रहादयः साध्याः तत्र १२४ १२५—
 १२६—१२७ चक्रसम्यग्धिगच्छे विशेषो द्रष्टव्यश्चक्राणि च द्रष्टव्यानी-
 त्यर्त्तं पल्लवितेन ॥ ३५—३६ ॥

अथ दशाशुभाशुभफलमाह—

चन्द्रः प्रासदशेश्वरस्य सुहृदुचस्वर्त्तसंस्थो दशा-

नाथाद् धीनवसप्तमोपचयगो दशाब्जुभानीति च ।

यस्मिन्भेऽत्र विधुः स जन्मनि तनुस्वायादिभावो यदा*

तत्तद्वृद्धिकरोऽर्थं तत्तद्वृद्धिकरः प्रोक्तेतरस्थानगः ॥ ३७ ॥

व्या०—प्रासदशेश्वरस्य सुहृदुचस्वर्त्तसंस्थो वर्त्तमानदशास्वामिनः
 सुहृद्भे वा तस्याभेऽपि वा स्वर्त्तं ककटे स्थितश्चन्द्रः शुभानि शुभ-
 फलानि दद्यात् । वा दशानाथात् धीनवसप्तमोपचयगश्चन्द्रः शुभानि
 दद्यात् । इत्येवं शुभफलप्रदे सति अत्र दशाकाले विधुश्चन्द्रो यस्मिन्प्राशौ
 स्थितः स राशिजन्मनि तनुस्वायादिभावा (तनुघनसहजसुहृदित्या-
 दिकः) यो भवति तत्तद्वृद्धिकरो भवति । यथा यदि चन्द्राफान्तराशि-
 स्तनुभावे तदा जनस्य देहसौख्यं, यदि घनभावे तदा धनवृद्धि-
 रित्यादि ज्ञेयम् । किन्त्यत्र "कथयति विपरीतं रिण्फण्ठाष्टमेपु" इति
 यराहवाक्येन यदि शत्रुमृत्युव्ययभावेपु स्थितस्तदा तद्भावनस्य नाश एव
 भवति । अथ यदि प्रोक्तेतरस्थानगश्चन्द्रो भवति तदा तत्तद्भावनश-

स्यात् । अत्रापि शत्रुमृत्युव्ययेषु चन्द्राक्रान्तराशिस्तदा तत्तद्भाववृद्धिः
रेवेत्यनुक्तमपि युद्धिमता श्रेयम् ॥३७॥

अत्र युक्तिः सुगमागममूलैव ॥३७॥

भा०—चन्द्रमा यदि वर्तमान दशापति के मित्र की राशि में वा उच्चराशि में
वा अपनी राशि (कर्क) में हो अथवा दशानाथ ॥ ५१॥७॥३॥६॥१०॥११ इन
स्थान में हो तो शुभफल देते हैं । ऐसे शुभफल देने पर चन्द्रमा वर्तमान दशा-
काल में जिस राशि में हो वह राशि जन्म समय में तन्वादिक जिस भाव में हो
उन उन भावों को पुष्ट करता है । जैसे तनुभाव में हो तो शरीर सुख की वृद्धि
इत्यादि समझना । परन्तु शत्रुमृत्यु व्यय भाव में हो तो उस भाव फलका नाश
समझना । जैसे—शत्रुभाव में हो तो शत्रु का नाश इत्यादि । यदि उक्तस्थान से
भिन्नस्थान में चन्द्रमा हो तो चन्द्राक्रान्तराशि जन्म समय में जिस भाव में हो
उसका नाश होता है । यहाँ भी शत्रु मृत्यु और व्यय इन तीनों भाव में विपरीत
फल समझना ॥३७॥

उ० वी - स्पष्टम् ॥३७॥

अथान्यविशेषमाह—

यद्द्रव्यं खचरस्य भावगृहद्वयोर्गोपादि सर्वं फलं
योज्यं वृत्तिकृतिर्वलादिह दशायां चाथ यो वैरयुक् ।

पापः पापदर्शा विशेत्त च विपत्कर्त्ताऽथ तद्गद्गदः

स्तत्काले बलवान् खगः शुभसुहृद्दृष्टेष्टपद्वर्गगः ॥३८॥

व्या०—खचरस्य ग्रहस्य यद्द्रव्यं “ताम्रं स्यान्मणिहेमेत्यादि” ।
ग्रन्थान्तरोक्तं तथा भावगृहद्वयोर्गोपादि (भावफलराशिफलदृष्टि-
फलयोगादिकं) सर्वं फलं यत्नाद् (यत्नमयत्नम्येति ह्यन्वयोपे पञ्चमी)
दशायां योज्यम् । पूर्णबले ग्रहे यथोक्तं फलं पूर्णं, मध्यबले मर्त्यं,
हीनबलेऽल्पमित्यर्थः । तथा वृत्तिकृतिराजीविका च दशायां मनुष्यजी-
वीया । अथात्र यो ग्रहो वैरयुक् वैरेण शत्रुतया युक्तः (पापस्य मूल-
दशापतेः शत्रुः) वा पापः पापग्रहो यदि पापदर्शा विशेत् (पापदर्शा-
मध्ये तच्छत्रुः, पापग्रहो वा यद्यन्तर्दर्शां कुर्वात्तदा) च विपत्कर्त्ता
स्यात् । अथ तत्कालेन्तर्दशाकाले कश्चित् बलवान् खगः शुभसुहृद्-
दृष्टेष्टपद्वर्गगस्तदा स तद्गद्गदो रिष्टभङ्गकारको भवति ॥ ३८ ॥

अत्रापि युक्तिरागममूलैव ॥३८॥

भा०—जिस ग्रह का जो द्रव्य (बृहज्जातक आदि में कहा) है और भाव फल राशिफल-दृष्टिफल, योग (राजयोग आदि) तथा भाजीविका इत्यादि सब फल ग्रह के परानुसार दशा में विचार करें। जैसे यदि ग्रह पूर्ण बली हो तो उक्त फल पूर्ण, मध्यफल हो तो मध्यम, हीन बल हो तो अल्प फल कहना। तथा पापग्रह की दशा में यदि पाप ग्रह की शत्रु की वा पाप ग्रह की अन्तर्दशा हो तो उसमें विपत्ति होती है। यदि दशा काल में कोई ग्रह बलवान् होकर शुभग्रह मित्र से दृष्ट हो वा शुभग्रह के वा मित्र के पङ्क्त्य में हो तो विपत्ति का नाशकरक होता है ॥३४॥

उ० वी—सुगमम् ॥ ३८ ॥

अथाष्टवर्गफलस्याल्पव्याधिकस्य कल्पनामाह—

खेटस्तस्य यदष्टवर्गजफलं पूर्णं शुभं जन्मत-
न्विन्द्रोर्बुद्धिपु च स्वभोचभसुहृद्भस्वत्रिकोणेऽस्ति यः ।

दुष्टं मध्यफलं विपर्ययगतस्यानिष्टमत्युत्कटं

शस्तं स्वल्पतरं खगस्य च चदेज्ज्ञात्वा फलं तत्त्वतः ॥३६॥

व्या०—यः खेटो, जन्मतन्विन्द्रोर्जन्मकालिकलप्रचन्द्रयोर्बुद्धिपूप-
चयभयनेषु च (तथा) स्वभोचभसुहृद्भस्वत्रिकोणे (स्वराशी स्वोचराशी
मित्रराशी, स्वमूलत्रिकोणे पृथ्व्यतमे) अस्ति वर्तते तस्य ग्रहस्य यत्
शुभमष्टवर्गजफलं तत् पूर्णं भवति। यद् दुष्टमशुभं तन्मध्यफलं (उक्त-
ग्रहस्याशुभाष्टवर्गजफलं मध्य, भवतीत्यर्थः) तथा विपर्ययगतस्य
जन्मलप्रचन्द्रयोरुपचयमित्रस्थानेषु शत्रुनीचराशिषु च स्थितस्य ग्रहस्य
यदनिष्टमष्टवर्गजफलं तदुत्कटं पूर्णं, यच्च शस्तं शुभमष्टवर्गजफलं
तत्स्वल्पतरं भवति। अतः खगस्य फलं तत्त्वतो ज्ञात्वा फलं यदेत्।
गणक इति शेषः। अन्यदपि स्यबुद्ध्या विचारयेत् ॥ ३६ ॥

अत्रापि युक्ति—स्फुटाऽऽगममूलैवेति ॥ ३६ ॥

भा०—जो ग्रह जन्मलग्न तथा जन्मकालिक चन्द्रमा से उपचय
(३।६।१०।११) स्थान में होकर अपनी राशि, स्वोचराशि, मित्रराशि वा
अपने मूलत्रिकोण इनमें किसी स्थान में हो तो उस ग्रह के शुभ अष्टवर्गज फल
पूर्ण, और अशुभाष्टवर्गजफल मध्यम होता है। तथा जो ग्रह जन्मलग्न और
जन्मकालिक चन्द्रमा से उपचयभिन्न (३।१।१।५।७।१५।१२) स्थान में हो और
शत्रु, नीच राशि में हो तो उस ग्रह का अशुभाष्टवर्गज फल पूर्ण, तथा शुभाष्टवर्गज
फल अल्प होता है। अतएव ग्रहों के बल की सम्बन्ध प्रकार से जानकर अष्टवर्गज
फल कहना चाहिये। इसमें विशेष विषय भी अपनी बुद्धि से विचार करना चाहिये ॥

उ० दी—स्पष्टम् ॥ ३६ ॥

अथ क्वचित् फलस्य व्यभिचारे किं करणीयमित्याह—
जीवेत्कापि विभङ्गरिष्टजशिशू रिष्टं विना भीयतेऽ-
थाद्योऽब्दः शिशुदुस्तरोऽपि च परौ कार्येषु नो पत्रिका ।
कार्या प्ररननिमित्तपूर्वशकुनैर्मानं धिया रक्षता- *

होराज्ञेन सुयुद्धिनाऽत्र बहुघोदर्कश्च कालो बली ॥४०॥

व्या०—एषां पुत्रचित् विभङ्गरिष्टजशिशुः विगतो भङ्गो यस्य
तद्य तद्विष्ट चेति विभङ्गरिष्टं तत्र जातः शिशुः (प्रवलरिष्टजातोऽपी-
त्यर्थः) जीवेत् । तथा कापि रिष्टं विनाऽपि भीयते (म्रियते इत्यर्थः)
अथाद्यः प्रथमोऽब्दः शिशुदुस्तरः परौ द्वितीयोऽतीयावप्यब्दौ शिशोर्दु-
स्तरौ दुर्लभ्यौ । अत एवेषु प्रथमादित्रिषु वर्षेषु पत्रिका जन्मपत्रिका
नो कार्या । अथ यदि कश्चिदाग्रहशीलोऽपेक्ष्यमभ्य एव पत्रिका क्रिय-
तामिति घटेत्, तदा तत्र सुयुद्धिना होराज्ञेन प्ररननिमित्तपूर्वशकुनै-
र्धिया स्वयुद्ध्या स्वमानं रक्षता (स्वमतजन्मशालादिकं प्ररननिमित्तं
शुभशकुनाद्य ह्यात्वा) पत्रिका कार्या । यत उदको भाविकलं बहुधा,
कालश्च बली स्यात् । “उदकः फलश्रुतरम्” इत्यमरः । अथवा बहुघो-
दको यत्र स बहुघोदर्क इति कालस्य विशेषणं श्रेयम् ॥ ४० ॥

अत्र युक्ति — ज्योतिःशास्त्रविद्यान्वयानन्त्यात्कुत्रचित् ज्योतिर्वि-
दापि भङ्गो नोपलब्धुं शक्यते । कुत्र चिद् रिष्टाभगेऽपि भङ्गमोभवि-
तुमर्हति । अत एव रिष्टं विना प्ररणं रिष्टसर्वेऽपि जीवनं भवितुम-
र्हति । तथा सर्वेषु होराग्रहेषु प्रथमादिवर्षेभ्यः बहुघोरिष्टान्युक्तान्यत
एव तत्र पत्रिकाकरणनिषेध इति समुचितमेवेति ॥ ४० ॥

भा०—कहीं प्रवलरिष्ट रहने पर भी बालक जीता है । और कहीं विना रिष्ट के
भी मर जाता है । बालकों के लिए पहिला दूसरा तीसरा ये वर्ष दुस्तर (कठिन)
होते हैं इसलिए जन्म से तीन वर्ष पर्यन्त पत्रिका नहीं बनाना चाहिए । यदि
आग्रह वश कोई बनाने को कहे तो अपनी बुद्धि से अपनी अर्थादा की रक्षा करते
हुए होरा शास्त्र को जाननेवाले सूक्ष्म जन्मशाल से स्पष्ट ग्रहादिक तथा प्रभ से
शुभाशुभ और पूर्णकलश आदि शुभ शकुन देखकर पत्रिका बनावे । क्योंकि
भाविकल बहुत प्रकार के हैं और काल यह बली है ॥ ४० ॥

३० दी—व्याख्यावलोकनेनैव स्पष्टमलं प्रपञ्चेनेति ॥ ४० ॥

इति घौघयानिवासि—ज्यौ० तो० पं० ठकुरोपाह्वयश्रीरामधीनशर्म—

मैथिलकृता जातकपद्धतेरुदाहरणदीपिका ॥

मिथिलादेशमध्यस्थ—घौघयाग्रामयासिनः ।

ठकुरोपाभिधानश्री—भाइजीशर्मणः सुतः ॥

रामाधीनः सुधीरेतां स्फुटां जातकपद्धते ।

कृतयान्धातुशोधार्थ—मुदाहरणदीपिकाम् ॥

अथ ग्रन्थालङ्करणमाह—

नन्दिग्रामे केशवो विप्रवर्यो

योऽभूद्धोराशास्त्रसङ्घं विलोक्य ।

तेनोक्तं पद्धतिर्जातकीया

षात्वारिंशद्वृत्तपद्धा सुबोधा ॥४१॥

व्या०—नन्दिग्रामे विप्रवर्यो यः केशवोऽभूत् तेन होराशास्त्रसंघं विलोक्य चत्वारिंशद्वृत्तपद्धा सुबोधा जातकीया पद्धतिरुक्ता ॥४१॥

भा०—नन्दिग्राम मे प्राङ्गणों मे थोछ जो केशवचार्य हुये । उन्होंने अनेक होराशास्त्र ग्रन्थों को देखकर यह पारिस खोंकों से यह अतिसरल जातक-पद्धति बनाई है ॥४१॥

अथ ग्रन्थप्रशंसामाह—

ये सुबोधां पठन्तीमामग्र्यां जातकपद्धतिम् ।

होरावित्पद्वीं यान्ति लोके मानं यशश्च ते ॥४२॥

इति श्री केशवदैवज्ञविरचिता जातकपद्धति समाप्ता ॥ शुभम् ॥

व्या०—ये जना इमां अग्र्यां श्रेष्ठं सुबोधां जातकपद्धतिं पठन्ति ते होरावित्पद्वीं यान्ति । तथा लोके मानं यशश्च यान्ति प्राप्नुवन्ति ॥४२॥

भा०—जो इस परम श्रेष्ठ और सुबोध जातकपद्धति को पढ़ता है वह गणकों की प्रतिष्ठा और लोक में मान तथा यश को पाता है ॥४२॥

इति श्रीवत्सरनशर्मात्मजज्यौतिषाचार्य-मैथिल-परिहित श्रीसीताराम—

शर्मकृता सर्वमनोरमाख्या श्रीकेशवदैवज्ञकृतजातकपद्धते

सोपपत्तिरसंस्कृतभाषाज्याख्या सम्पूर्णा ॥ सिद्धिरस्तु ॥

अथ टीकाकारस्य संचितपरिचयः ।

मिथिलादेशमध्यस्थो विप्रमण्डलमण्डितः ।
 पूर्णस्यां दरिद्रात्तः सप्तकोशान्तरे शुभः ॥
 ग्रामोऽस्ति चौगमा-नाम तत्र मत्प्रपितामहः ।
 भरद्वाजकुले श्रीमानभूत्सर्वगुणान्वितः ॥
 गुणाढ्यो भोपसंशोऽस्य पुत्रः सर्वजनप्रियः ।
 मोहनो नाम धर्मदत्तस्तत्सुतः सर्ववित्तसुधीः ॥
 विशो यक्षरनो नाम सर्वलोकहिते रतः ।
 तस्य पञ्चाभवन् पुत्रास्तेषु सर्वानुजोत्पधीः ॥
 सोतारामोऽहमुत्पन्नो ह्येकपौत्रकर्मिते १=१२ शके ।
 माघकृष्णतृतीयायां शुभे मे भगदैवते ॥
 शुभे फर्गोदये लक्षात् चन्द्रसंस्थे गृहस्पती ।
 ततो बुद्धवसंयोगादपूर्णं पञ्चमेऽब्दके ॥
 मद्ग्रजाय विधाय गृहभारं पिता मम ।
 रामप्रसादसंशय इत्या क्षानपुरस्सरम् ॥
 पीत्वा गंगाजलं ध्यात्वा श्रीपतिं तत्पदं गतः ।
 अयोध्याप्रजेनाहं पालितो लालितस्तथा ॥
 जनन्या जानकीदेव्या पठने च निशोभितः ।
 निजग्रामसमीपे — अरिसोममयासिन ॥
 गुरोर्ज्योतिर्विदः प्र — श्री — कपिलेश्वरशमणः ।
 संनिधौ ज्योतिषग्रन्थान् कांक्षित् सम्यगधीत्य च ॥
 प्रथमायां परीक्षायां समुत्तीर्णस्ततः परम् ।
 'ज्योतिषाचार्यवर्येण श्रीधोनन्दनशमणे ॥
 कन्हौलीसंशके स्वीये ग्रामे पाठालयः कृतः ।
 छात्राश्चासंख्यकास्तत्र पाठ्यन्ते यत्नतोऽनिशम् ॥
 तथा च च्छात्रवर्गभ्यो दीयते भोजनादिभ्यम् ।
 तत्रत्यैः सद्गुणोपेतैः सुजनैरेव सादरम् ॥"
 श्रुत्येति तत्र गत्वा च मया दृष्टं यथाश्रुतम् ।
 कन्हौली नगरी तेन गुरुणा समलङ्कृता ॥
 सहिता छात्रवृन्देन दृष्टा देवपुरीव सा ।
 तत्रोक्तगुरुपादान्त्रमुलेऽहं पठितुं स्थितः ॥

मञ्जोजनादिभारश्च पत्न्या ऋगुरश्मणः ।
 सहर्षं स्वीकृत सर्वः सुमत्या शुभशीलया ॥
 पटंस्तत्र विचिन्तोऽहं तथा मात्रेव लालितः ।
 अन्येऽपि देशदेशेभ्यः श्रुत्वा श्रीमद्गुरोगुणम् ॥
 आगतास्तदाहं पद्मं घनेभ्यो मधुना इव ।
 घर्दयन्ती म्रियः प्रीतिं छात्राश्च सहजा इव ॥
 पात्रिता गुरुणा तेन गुरुणा त्रिदशा इव ।
 फः समर्थो जगत्सस्मिन् प्रयक्तुं भद्गुरोगुणम् ॥
 मयाप्यल्पधियाऽज्ञेन यत्पदाब्जलपयत्नात् ।
 लब्ध्वा योधलघं दत्त्वा मध्यमां च तपोत्तमाम् ॥
 राजकीयपरीक्षां च लब्ध्वा तीथपदं ततः ।
 फाट्ये स्वमातृभाषाया मिथिलेश्वरतिताम् ॥
 परोक्षां हि समुत्तीर्य तत्प्रतिष्ठाप्रवाप्य च ।
 तेनैव गुरुणागतो नत्वाहं तत्पदाम्बुजम् ॥
 आचार्यायपरीक्षां च दातुं कार्शीं समागतः ।
 राजकीये प्रधानेऽत्र स्याते विद्यालये शुभे ॥
 माधानाभ्यापकस्य श्री—मुरलीधरश्मणः ।
 महादिकमहोपाध्यायप्रगत्यस्य सम्मतेः ॥
 भूपालजनमान्यस्य सधैरस्य जगद्गुरोः ।
 चरणं शरणं लब्ध्वा पठित्वा तत एव हि ॥
 सत्यनिमीप्सितप्रस्थानं तत्पदाम्बुजानुकम्पया ।
 लब्धवान् ज्योतिषे शास्त्रे 'आचार्यपदवीं' ततः ॥
 गोविन्दानन्द संज्ञैश्च स्वामिनिर्मण्डलेभ्यर्चैः ।
 ज्योतिषाध्यापकस्थाने काश्यामेव नियोजितः ॥
 तत्रैव पाठयश्छात्रानङ्गवेदाष्टम् १८४६ मिते ।
 शकान्दे कृतवानेतां टीकां सर्वमनोरमाम् ॥
 यत्पदाम्बुजानुकम्पातष्टोत्रेयं पूर्णतां गता ।
 तानेव गुरुवर्याश्च प्रणमामि पुनः पुनः ॥

देशान्तरसारणी ।

	अक्षांशः	पलभाः	पलकर्णाः	मध्यरेखा तांदेशांतर मादिकाः	धीवासीतश्च देशान्तरमादिकाः	
नगरनामानि	अं. क.	अं. ध्यं.	अं. द्यं.	घ. प.	घ. प.	मिनिट
अजमेर	२६।२७	५।५८	१३।२४	०।१४प.	१।२३प.	२३ प.
अमरावती	२०।५६	४।३५	१२।५१	०।१७प.	०।५२प.	२१ प.
अमृतसर	३१।३७	७।१३	१४।५	०।१२प.	१।२१प.	३२ प.
अमेठी	२६।७	५।५३	१३।२३	०।५७प.	०।१२प.	५ प.
अयोध्या	२६।४८	६।४	१३।२७	१।१ प.	०।८ प.	३ प.
अलवर	२७।३४	६।१६	१३।३२	०।४ प.	१।५ प.	२६ प.
अलीगंज, दधुवा	२६।१२	५।२४	१३।२२	१।२३प.	०।१४प.	६ प.
अलीगढ़	२७।१४	६।२१	१३।३५	०।२०प.	०।४९प.	२० प.
अहमदाबाद	२३।१	५।६	१३।२	०।३५प.	१।४४प.	४२ प.
आगरा	२७।१२	६।१०	१३।३०	०।२०प.	०।४९प.	२० प.
आजमगढ़	२६।४	५।५२	१३।२२	१।११प.	०।२ प.	१ प.
इन्दौर	२२।४४	५।२	१३।१	०।३ प.	१।१२प.	२९ प.
उज्जयिनी	२३।१०	५।८	१३।३	०।०	१।९ प.	२८ प.
उदयपुर	२४।३५	२।२९	१३।१२	०।२४प.	१।३३प.	३७ प.
औरंगाबाद	१९।५३	४।२०	१२।४६	०।७ प.	१।१६प.	३० प.
कटक	२०।२८	४।२९	१२।४९	१।३८प.	०।२९प.	१२ प.
कपूरथला	३१।२३	७।१९	१४।३	०।७ प.	१।१६प.	३० प.
कलकत्ता	२२।३२	४।५९	१३।०	२।२ प.	०।५३प.	२१ प.
कांची	९।२९	२।०	१२।१०	०।१७प.	०।५२प.	२१ प.
काठमांडू, नेपाल	२७।४५	६।१९	१३।३४	१।३१प.	०।२२प.	९ प.
कानपुर	२६।२८	५।५८	१३।२४	०।४२प.	०।२७प.	११ प.
काशी	२५।१८	५।४०	१३।१६	१।९ प.	०।०	०
काश्मीर	३४।६	८।७	१४।२९	१।३३प.	१।२२प.	३३ प.
कुल्लेख	२९।५५	६।५४	१३।५१	०।०	१।९ प.	२८ प.
कोचीन	९।५८	२।७	१२।११	०।२ प.	१।७ प.	२७ प.
कोटा	२५।१०	४।३८	१३।१६	०।२ प.	१।११प.	२८ प.
कोलापुर	१६।४२	३।३६	१२।३२	०।१८प.	१।२७प.	३१ प.
गया	२४।४९	५।३३	१३।१३	१।२९प.	०।२०प.	८ प.
गाजीपुर	२५।३५	५।४५	१३।१८	१।१५प.	०।६ प.	२ प.
गिदौर	२४।२१	५।३३	१३।१३	१।४२प.	०।३३प.	१३ प.
गोरखपुर	२६।४५	६।३	१३।२६	१।१२प.	०।३ प.	१ प.
ग्वालियर	२६।१२	५।५४	१३।२२	०।२१प.	०।४८प.	१९ प.

	अक्षांशः	पलमाः	पलकर्णा	मध्यरेखा तो देशांतर नाडिका	श्रीकाशीतक्ष देशान्तरनाडिकाः	
नगरनामानि	अं. क.	अं. व्यं.	अं. व्यं.	घ. प.	घ. प.	मिनिट
चित्रकूट	२६।१२	५।३९	१३।१६	०।४८ पू.	०।२१ प.	८ प.
छपरा	२५।४७	६।४८	१३।२०	१।२६ पू.	०।१७ पू.	७ पू.
जगन्नाथपुरी	१९।४८	४।१९	१२।४५	१।३० पू.	०।२८ पू.	११ पू.
जन्मलपुर	२३।१०	५।८	१३।३	०।३९ पू.	०।३० प.	१२ प.
जम्बू	३२।४४	७।४३	१४।१६	०।१२ प.	१।१८ प.	३२ प.
जयपुर	२६।५५	६।६	१३।२७	०।२ प.	१।११ प.	२८ प.
जामनगर	२२।२७	४।५७	१२।५९	१।० प.	२।९ प.	५२ प.
जूनागढ़ सौरा	२६।३१	४।४४	१२।५४	०।५६ प.	१।५ प.	५० प.
जोधपुर	२६।३८	५।५६	१३।२३	०।३० प.	१।३९ प.	४० प.
जौनपुर	२६।४५	६।४७	१३।१९	१।६ पू.	०।३ प.	१ प.
झालरापाटन	२४।३२	५।२९	१३।११	०।१ पू.	१।८ प.	२७ प.
झासी	२५।२७	५।४३	१३।१७	०।२९ पू.	०।४४ प.	१८ प.
डेकारी	२४।०८	६।३५	१३।१४	१।२६ पू.	०।१७ पू.	७ पू.
डुमरांव	२५।३२	५।४४	१३।१८	१।२१ पू.	०।२२ पू.	५ पू.
दांका	२३।४३	५।१६	१३।६	२।२३ पू.	१।१४ पू.	३० पू.
तलावर	१०।४८	७।१७	१२।१३	०।३८ पू.	०।३१ प.	१२ प.
दरभंगा	२६।१०	८।५४	१३।२२	१।३८ पू.	०।२९ पू.	१२ पू.
दिही	२८।३९	६।३३	१३।४१	०।१२ पू.	०।१७ प.	१३ प.
द्वारका	२३।१४	४।५४	१२।१८	१।११ प.	२।२० प.	६६ प.
धनसपुर	२६।५३	६।२	१३।२६	८।८ पू.	०।५१ प.	२० प.
भागपुर	११।९	४।३९	१२।५२	०।३१ पू.	०।३८ प.	१५ प.
भापदारा	२४।५२	५।३४	१३।१४	०।२२ प.	१।३१ प.	३६ प.
नाभा	३०।३३	७।२	१३।५४	०।१ पू.	१।८ प.	२७ प.
मिनीताल	२९।२३	६।४५	१३।४६	०।३५ पू.	०।३४ प.	१४ प.
पटना	२५।३७	५।४५	१३।१८	१।३१ पू.	०।२९ पू.	९ पू.
पटियाला	३०।२०	७।१	१३।१४	०।४ पू.	१।१ प.	२१ प.
पुरनिया	२६।४६	५।४८	१३।२०	१।५४ पू.	०।४५ पू.	१८ प.
पूना	१८।३०	४।१	१२।३९	०।२२ प.	१।३१ प.	३६ प.
पेशावर	३४।३	८।३	१४।२९	०।४५ प.	१।५४ पू.	४६ प.
पोरबन्दर	२१।३८	४।४६	१२।५५	१।५ प.	२।१४ प.	५४ प.
प्रतापगढ़	२४।२	५।२३	१३।८	०।१३ प.	१।२२ प.	३३ प.
प्रयाग	२५।२८	५।४३	१३।१७	०।५७ पू.	०।१२ प.	५ प.
करंदावाड	२७।२४	६।१३	१३।३१	०।३५ पू.	०।३४ प.	१४ प.

	अक्षांश	पलभा	पलकर्णा	मध्यरेखा तो देशांतर नाडिका	ध्रीकाशीतश्च देशान्तरनाडिका	
नगरनामानि	अ. क.	अं. व्यं.	अ. व्यं.	घ. प	घ. प	मिनिट
बडोदा	२२।३८	४।५५	१२।५८	०।२५	१।१७५	३९ प.
बम्बई	१८।५८	४।७	१।१४१	०।३२५	१।४१५	४० प.
घरेंली	२८।२२	६।२९	१३।३८	०।५५	०।२५	१४ प.
महंदाव	२३।१६	५।१०	१३।४	१९/५	०।४९५	२० प.
पलरामपुर	२०।२७	६।१४	१३।३१	१।१५	०।८५	३ प.
घादा	२५।२८	५।४३	१३।१७	०।४२५	०।२३५	११ प.
वासवाडा	२३।३०	५।१३	१३।०	०।१०५	१।२१५	३४ प.
वीकातेर	२८।१	६।२३	१३।३६	०।२७५	१।३६५	३८ प.
हुन्नी	२५।२७	५।४३	१३।१७	०।४५	१।१३५	२९ प.
बेतिया	२०।४२	६।२	१३।२६	१।२४५	०।१५५	६ प.
भरतपुर	२०।१३	६।१०	१३।३०	०।१५५	०।५०५	२१ प.
भागलपुर	२५।१५	५।४०	१३।१०	१।१९५	०।४०५	१६ प.
भूपाळ	२३।१६	५।१०	१३।४	०।१५५	०।५४५	२२ प.
मकुसुदाबाद	२४।११	५।२३	१३।९	२।०५	०।५१५	११ प.
मथुरा	२०।३०	६।१५	१३।३२	०।१६५	०।१३५	२१ प.
मदरास	१३।४	७।३०	१२।१०	०।४१५	०।२८५	११ प.
मिरजापुर	२५।९	५।३८	१३।१५	१।५५	०।४५	२ प.
मुंगेर	२५।२३	५।४२	१३।१७	१।१४५	०।३५५	१४ प.
मुल्तान	३०।१२	६।५९	१३।५३	०।४६५	१।५५	४६ प.
मेसूर	१२।१८	२।३०	१३।१७	०।६५	१।३५	२५ प.
रामेश्वर	९।१०	१।५०	१२।१०	०।३१५	०।७५	१५ प.
रायपुर	२१।१५	४।४०	१२।५३	०।५५	०।१३५	१ प.
रावलपिण्डी	३३।३७	७।५९	१४।२५	०।३१५	१।२०५	४० प.
रीवा	२४।३१	५।२०	१३।११	०।५२५	०।१७५	७ प.
रायनऊ	२०।५५	६।६	१३।२७	०।४५	०।२०५	८ प.
रायन, विजयत	५।३३३	१।५६	१९।१०	१२।०२५	१।३१५	३३२ प.
राहीर	३।१३५	७।२३	१०।५	०।१७५	१।२१५	३४ प.
रायपुर	२६।५८	६।४	१३।२७	०।२३५	०।४५५	१८ प.
सिमला	३१।५	७।१४	१४।१	०।११५	०।०५	२३ प.
सूरत	२१।१०	४।३९	१२।५०	०।३२५	१।४१५	४० प.
हरिद्वार	२९।५८	६।५५	१३।५१	०।२१५	०।४८५	१९ प.
हैदराबाद, दक्षिण	१७।०३	३।४५	१०।३४	०।२४५	०।४५	१८ प.
हैदराबाद सिन्ध	२५।५५	५।४०	१३।१०	१।१०५	२।२६५	५८ प.
श्रीनगर मद्रास	२९।००	६।०६	१३।४८			

श्रीगणेशाय नमः ।

अथ जातकपद्धतेः

श्रीमदपूज्यशर्मकृतोदाहरणम्

धीपतिवेश्यपद्धतिसिद्धां लाघवरोतिविशेषमेताम् ।

सविलिप्यामि निजां जनिपत्नीं साङ्गशिवांघ्रियुगं प्रणिपत्य ॥ १ ॥

शालिजाहनशके १७०० फाल्गुनकृष्णचतुर्थ्यां बुधे घट्यः ६ पले

२ परतः सप्तमौ विद्यावानक्षत्रघट्यः ५० पलानि ४८ ध्रुवयोगघट्यः

२२ पलानि ३३ परतो व्याघातयोगः । इह दियसे सूर्योदयादिघटि-

फाल्गु ४० पलेषु ३६ मम जनिर्भूत् तत्र कल्याणहगणः १८११३४

अयनांशः—२०।२३।५३ मिथिलाक्षमा ६ चरणलङ्घानि ६०।४८।२०

तात्कालिकचरणलानि ५३ मिथ्रमानम् ४४।७ दिनार्धम् १४।७ रात्र्य-

धेम् १५।५३ दिनमानम् २८।१४ रात्रिमानम् ३१।४६ देशान्तरयोजनानि

१२७ ऋणानि । चालनमृण घट्यादि ००।०३।३१ ॥ ८ ॥

(१)

अथ मध्यमग्रहास्तगतिकाः

(२)

शीघ्रोच्चानि च ।

र.	च.	सं.	बु.	घृ	शु	दा	रा	के	म.	उ	द	शु	रा
१०	५	००	१०	१	३०	३	१०	४	१०	१०	१०	१०	१०
११	२६	११	११	२	११	१४	१०	९	११	८	११	२७	११
१२	२५	१६	११	१०	११	४४	१५	१५	११	४६	११	४७	११
४३	२३	४३	४३	४	४३	३९	४९	४९	४३	२२	४३	१०	४३
५९	७९०	३१	५९	५	१९	१	३	३	५९	२४	५९	२६	५९
८	३५	२६	८	००	८	००	१३	१३	८	३२	८	८	८

(३)

मन्दोद्यानि च

र	वं	मं.	वु	वृ	शु.	श.
२	०	४	७	६	२	७
१७	३	१०	१०	२१	३०	२६
१७	२४	२	२८	२२	५२	३४
२३	१७	४०	१५	१६	७६	३५
००	६	००	००	००	००	००
००	४१	००	००	००	००	००

(୫)

स्पष्टग्रहाः सगतिः

र.	चं.	मं	धु.	वृ	शु	न.
१०	७	१३	१०	'१	'८	'३
१२	'१	२४	'७	१९	२५	१८
२७	'४	२७	१७	२७	२३	'८
३८	३६	१८	१९	३०	१८	१६
४०	७४२	४३	१०८	३	३१	'४
४४	४२	५०	५०	२०	१९	२९

यद्यपि दृग्गणितैश्चक्रप्रकारेण साधितग्रहेभ्य एवादेशः कर्तव्य इति सकलाचार्यमतं तथापि केवलमकरन्दप्रकाराभिहितशिष्योपयोग्युदाहरण-
प्रदर्शनार्थं मकरन्दोक्तैरेव साधिताः ।

(4)

लगायः	मे	वृ.	मि	क	सि	क
२०८	२०८	२०८	२०८	२०८	२०८	२०८
मो	कु	म	थ	वृ.	तु	

(३)

मौ.क.	२१८	मौ.	२५९	लव	३०३	मि.क.	३४३	ति.क.	३५७	३२८	मं.दो.र्याः
-------	-----	-----	-----	----	-----	-------	-----	-------	-----	-----	-------------

राश्री पश्चिमनतम् २६।२६ उन्नतञ्च ३।३१

(७)

श्रीपतिः						संनयम					
त	घ.	स	मु	मु	रि	आ	मृ	ध	क	भा.	व्य.
५	०	२	१	३	३	०	०	१	२	३	४
१८	१९	२०	२१	२२	१९	१८	१९	२०	२१	२२	२३
३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१
४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६
	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२

अत्र भावद्वययोगार्द्धे प्रथमभावस्य विरामसन्धिरग्रिमस्यारम्भ सन्धिरतथा भावद्वययोगकरणे चक्राधिकायां चक्रं त्याज्यम् । यदा प्रथमभावे दशैकादश राशयोऽग्रिमभावे शून्यमेको वा राशिस्तदा शून्य-
फलाने द्वादश राशयोऽधिका ग्राह्याः, उत्तरभावेन सह सन्धिकरणे तु शून्यमेको वा राशिर्व्यथास्थित एव इत्यभिसन्धिः । अथ धनर्णप्रानयने विशेषो ह्यननरत्ने—

सूर्योदयाद्यातघटीषु भोग्यैर्दिवावशेषे सरसार्कभुक्तैः ।

निशागते त्वह्नयुतार्कभाग्यैर्निशावशेषे रविभुक्तभागैः । इति ॥ १ ॥

अथ प्रथमभावचतुष्टये सन्धिष्वेव च सिद्धे सुगमोपायेनान्यभावा-
सन्धिसाधनमुक्तं सुन्दरमिधपद्धतौ—

त्रिविभावो क्रमाद्युक्तो द्वाभ्यां वेदैः सुतद्विधौ ।

लगादिभावाः षड् षड्भयुक्ताः सप्तमकादयः ॥

त्रिद्वयेकसन्धयस्त्वेकत्रीषु राशियुताः क्रमात् ।

संघयः स्युश्चतुर्थाद्याः सपङ्माः षडमी परे ॥

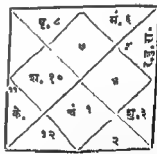
(८)

ग्रहकुण्डली

(६)

भावकुण्डली

अथ भावकुण्डलीनिर्णयः । आरम्भसन्धेरधिको विरामसन्धे-
रूपो ग्रहः स्वाधिष्ठितभाव एव स्थाप्यः । आरम्भसन्धेरुक्तो गतभाव
एव स्थाप्यः, विरामसन्धेरधिकोऽग्रिमभावे स्थाप्यः, सन्धिराश्यादि-
तुल्यो ग्रहः पूर्वापरभावसन्धिस्थरेखापामेव स्थाप्यः । अथ च भाव-
कुण्डली केवलं फलार्थमेवान्यः सर्वोपि जातकविचारो ग्रहकुण्डल्यैव
विधेयः—इति प्रामाणिकप्राचीनाः ।

(१०) रूपात्मकभावफलानि । (११) विशोषकात्मकभावफलानि ।

र.	चं.	मं.	बु.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००
१०	११	३२	५६	४०	४४
१३	३०	००	५०	३०	०५
ब	श	म	ब	श	ब

र.	चं.	मं.	बु.	शु.	श.
००	३१	३३	११	११	१५
१३	५२	१५	४०	२०	३५
३३	४०	५५	३३	२०	२५
ब	श	म	ब	श	ब

अथाल्लरकरं विनोप उक्तः पद्धतिचिन्तामणौ—“आद्यसन्धिप्रहो भावाब्दोध्यो भावो-
नके मणे । भावसन्धिनिघनशोध्यो प्रहो भावस्तथाधिकः ॥” रूपात्मकफलादिशोपकात्मकमा-
वकलानपनमुक्तं मुक्तापल्याम्—“प्रहसन्धिप्रहो भावसन्धिप्रहो विभाजितम् । सन्धिभावफलं
देयं तत्तिन्तामणौ विनोपकाः ॥

(१२)

प्रहोपरि प्रहृष्टिचक्रम् ।

म	र.	चं.	मं.	बु.	शु.	श.
र.	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००
च.	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००
म.	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००
बु.	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००
शु.	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००
श.	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००
ब	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००

(१४)

ग्रहाणामुच्चयलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	सा
००	००	००	००	००	००	००
४०	००	४१	१२	४४	२९	२९
५९	१९	११	३४	५९	३४	२३

अत्र केशवोक्ताचयमभिसन्धिः—यदि नीचोन्नग्रहस्य सम्पूर्णाः पङ्का-
शयः स्युस्तदा रूपमितं यत्नं स्यात् । यदि पङ्कलास्तदा प्रथमं रूपस्थाने
शून्यं ग्राह्यं पष्ट्या तद्ग्राह्याद्यं संगुण्यम् ततो विकलास्थानात्प्रतीपं
स्वस्वहारेण लब्धमुपर्युपरि संयोज्य 'यदूर्ध्वस्थानं भवति तत्पुनः
पङ्कमिर्भाज्यं लब्धं शक्याधः पष्ट्यंशा शेषाः । शेषं राश्यादिस्थानीयम्,
पुनः पष्ट्या संगुण्य प्राग्वत्कृते यदूर्ध्वस्थाने निष्पद्यते तदपि पङ्कमि-
र्भाज्यं लब्धं तदधो विपष्ट्यंशाः पञ्च त्रिष्ट रूपाद्युच्चयलं भवति सुगमो-
पायश्च—'नीचखेटान्तरं कार्यं यथा पङ्कमालपकं भवेत् । तदंशा राम-
भक्ताः स्याज्जिज्ञासुं तुंगजं यत्नम्" ॥ १ ॥

(१५)

निसर्गमिश्रसमशुचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	सा.
मिश्र	चं.मं.बृ.	र. बु.	र.चं.बृ.	र.शु.	र.चं.म.	बु.शु.	बु.शु.
सम	बु.	मं.बृ.शु.सा.शु.	श.मं.बृ.सा.	सा.	बृ.मं.	बृ.	
शु.	शु.सा.	०	बु.	चं.	बु.शु.	र.चं.	र.चं.मं.

(१६)

सात्कालिकमिश्रमिश्रचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	सा.
मिश्र	मं.चं.	र.बु.शु.	र.बु.बृ.	मं.चं.बृ.	र.मं.बु.	र.मं.चं.	बृ.
	बृ.शु.	र.बु.शु.	सा.	शु.	सा.	बु.	बृ.
शु.	बु.सा.	मं.बृ.सा.	च.सा.	र.सा.	च.शु.	बृ.सा.	र.चं.मं.
							बु.सा.

यत्तु शिवदासनाम्ना जातकमुक्तावल्याम्—“एवं ग्रहेभ्यस्तनुरूप-
खण्डैः सूर्याद्यथावत्समयं विदित्वा । रविद्युमानेन नतं प्रसाध्य खभं
ततः प्रोक्तवदेव भावाः । यद्वा ग्रहेभ्यस्तनुरूपकेभ्यो निशाद्धमर्कादिव
साधनीयम् ॥ सन्नाडिकाभिर्द्युचराद्विलग्नं सूर्यं ततो भावविधिविधेयः ।
प्रयोजनन्त्वस्य दशाक्रमादौ केन्द्रादिगानामवबोधनञ्च ॥ तत्काल
मैत्र्यादिषु चाथ सम्यग् श्रेयं बुधैर्यौक्तिकसम्मतत्वादिति” ग्रहभाष-
साधनं सप्रयोजनमुक्तं तत्प्रामाणिकैर्नीलकण्ठप्रीधरादिभिरनुकत्वा-
दुपेक्ष्यम् ।

(१७)

अधिमित्रादिचक्रम् ।

म	र.	च.	म	उ	ह.	शु.	श
अधिमित्र	च मं वृ	र. उ.	र. ह.	शु.	र. म	शु	०
मित्र	०	शु.	शु.	मं वृ	श	म	ह
सम	शु.	०	चं वृ	र. च.	च. म.	र. च. श	शु. शु
शत्रु	ह	मं वृ श	श	श.	०	ह	०
अधिशत्रु	श	०	०	०	शु.	०	र. च. म

अत्र चण्डेश्वरः—“तत्कालमित्रञ्च निसर्गमित्रं सदाधिमित्रं कथयं-
ति सन्तः । मित्रं समो मित्रमिति द्रुवन्ति मित्रञ्च शत्रुञ्च समप्रवीणाः ॥
समश्च शत्रुर्भवतीह शत्रुः शत्रुश्च शत्रुर्लोपिशत्रुसंहः । विचार्यमेवं गणि-
तागमैस्तत्कालचक्राश्च निसर्गचक्रात् ।”

(१८)

सप्तमशुखण्डकाः ।

१	२	३	४	५	६	७
४११७	८१३४	१२१५१	३०१९	५११२६	२५१४३	३०

(१९)

नवमशुखण्डकाः ।

०१	०२	०३	०४	०५	०६	०७	०८	०९
३१२०	६१४०	१०१०	३३१२०	३६१४०	२०१००	२३१२०	२६१४०	३०१००

(२०)

द्वादशशिखण्डकाः ।

०१	०२	०३	०४	०५	०६	०७	०८	०९	१०	११	१२
२३०	२३०	२३०	२३०	२३०	२३०	२३०	२३०	२३०	२३०	२३०	२३०

(२१)

चिपमराशौ त्रिंशंशपतयः ।

(२२)

समराशौ त्रिंशंशपतयः ।

मं.	श	वृ	उ.	शु.		शु.	उ	वृ.	श	मं.
५	५	८	७	५		५	७	८	५	५

(२३)

सप्तवर्गेश्वरचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	उ	वृ	शु.	श.
गृ	श अ श	मं श	वृ अमि	श श	शु अ श	वृ श	चं अ श
हो	स्व	स्व	र अमि	र सम	र अमि	चं स	र अ श
मे	वृ श	मं श	स्व	श श	उ सम	र सम	मं अ श
स	शु सम	शु मि	श श	वृ मि	स्व	वृ अमि	शु सम
न	श अ श	स्व	श श	वृ मि	॥ सम	म मि	वृ मि
द्वा	चं अमि	मं श	वृ अमि	मं मि	स्व	स्व	स्व
त्रि	वृ अमि	शु मि	श श	श श	स्व	स्व	वृ मि

अत्र पञ्चवर्गस्तु बृहज्जातमादिप्रसिद्ध एवास्ति सप्तशानाह सारा-
 धल्यां कल्याणधर्मा- मेपालिमिथुनमृगहस्तिमोनतुलावृषभचापधराः ।
 कर्कटघटभृत्कन्या पूर्वाश्च सप्तशानामिति ।

(२४)
सप्तवर्गबलचक्रम् ।

प्र.	र.	चं	मं.	तु	वृ	शु.	श.
गु	०००१५२	०००३१४५	००१२१३०	००००३१६५	००००११५२	०००३१४५	०००१५२
हो	००३०००	००३०००	००१२१३०	००००३१६५	००००११५२	०००३१४५	०००१५२
के	०००३१४५	०००३१४५	००१२१३०	००००३१६५	००००११५२	०००३१४५	०००१५२
स	००००३१६५	०००११५२	००००३१६५	०००३१६५	००००११५२	००००३१६५	००००११५२
व	०००३१६५	०००३१६५	०००३१६५	०००३१६५	०००३१६५	०००३१६५	०००३१६५
शु.	००१२१३०	०००३१६५	००१२१३०	०००३१६५	०००३१६५	००१२१३०	०००३१६५
श.	०००३१६५	०००३१६५	०००३१६५	०००३१६५	०००३१६५	०००३१६५	०००३१६५

यत्तत्र गृहादिपगस्यामी स्वर्गाविपु यद्गृहे तदुक्तं बल प्राह्यमिति केपा-
श्चिन्मतं तदयद्गुसमत्तत्वादुपेक्ष्यम् । अथ स्वोच्चत्रिकोणस्वगृहाणां प्रयाणां
द्वयोर्वासम्भवे सति सारीयस्यां निर्णय उक्तः । “विश्वस्यशाः सिद्धे त्रिकोणमपरे
स्थभयनमकस्य, उच्चभागतोर्यं वृष इत्योः स्यात्त्रिकोणमपरेशाः । द्वादश
भागा मेये त्रिकोणमपरे स्वभन्तु भौमस्य । उद्यमयो कन्यापां युधस्य तिथ्यंशकैः
सदा चित्यम् ॥ परतस्त्रिकोणजातं पञ्चमिंशैः स्वराशित्जं परतः । दशभिर्भागे
जीवस्य त्रिकोणफलं स्वभं परञ्चाये ॥ शुक्रस्य तु तिथ्योशास्त्रिकोणमपरे घटे
स्वराशयः । कुम्भे त्रिकोणान्नजमे रविजस्य रवेर्यथा सिद्धे ।”

(२५) सप्तवर्गजबलम् ।

(२६) शुष्मायुग्मभांशबलम् ।

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
१	१	१	१	१	१
२०	४१	४०	३	४६	१३
५९	१५	४५	४५	२२	१५

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००
१५	३०	१५	३०	१५	१५
००	००	००	००	००	००

यद्येषां राशिनंवांशश्चेति द्वयमपि सममसमं वा भवति तदा चरण-
द्वयं बलमर्थतः सिद्धं प्रति निमित्तं नैमित्तिकस्य युक्तत्वादिति कृष्णोक्ति-
रेवात्र गरीयसी, अन्यमतं प्रौढमनोरमाकारेण दूषितम् ।

(२७)
केन्द्रादिवलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	०१
३०	३०	१५	३०	२०	१५	००
००	००	००	००	००	००	००

अत्र 'केन्द्रादेः खण्डकाश्रेयाः
पट्टिप्रिशुच्युरेन्दवः । खण्डान्तरेण
गुणितात् पूर्वभाषग्रहान्तरात् ॥
भाषान्तरविभक्तासहीनयुक्तक्षया-
वित्तं । यत्तं केन्द्रादिजं तत्स्याल्लिप्ता-
द्यमनुपातत" इति धर्मोभूरोकि-
रप्राष्ट्या प्रामाणिकाचार्यानुक्तेः ।

(२८)
द्वेषकायलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
००	००	००	००	००	००	००
००	००	००	००	००	१५	१५
००	००	००	००	००	००	००

(२९)
स्थानवलम् प्र ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
२	२	२	२	२	३	३
५५	४१	५९	३६	३६	१०	१२
५८	५४	५६	१५	२१	४९	२९

(३०)
दिग्वलम् द्वि ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
०३	३३	२०	२३	१०	५१	३०
०८	१०	५८	४६	२८	२३	९

अत्र विधिः सुगमोपायश्चोच-
यस्तानयने घेद्यः ।

(३१)
नतोन्नतवलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	०१	००	००	००
७	५२	५२	००	७	७	५२
२	५८	५८	००	२	२	५८

अत्र सुगमोपाय उक्तः कृष्णदै-
यज्ञेन—“शशाङ्कमौममन्वानां नत
क्षिप्रं कलादिकम् । पट्टिशुचं तद-
न्येषां सदा रूपं बुधस्य तु” इति ।

(३२)
पक्षवलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२६	३३	२६	२६	३३	३३	२६
०२	५८	०२	०२	५८	५८	०२

पद्धतौ सर्वत्र ग्रहाणां सौम्य-
पापत्वं यवनेश्वरवाक्याद्बोध्यम् ।
तद्वार्क्यं यथा—‘कूरप्रहारकः कुज-
सूर्यजौ तु पापौ शुभाः शुक्रशशांक-
जोधाः । सौम्यस्तु सौम्यो व्यतिमि-
थितोन्यैः पापैश्च तुल्यप्रकृतित्वमे-
तीति” । अथ गतैष्यतिथ्यनपेक्षः
सुगमोपायः कमलनयनमिश्रपद्ध-
तौ — “अर्केन्द्रोरन्तरादंशाद्रामासं
पञ्चजं पद्धम् । शुभानां तद्वत्तं ज्ञेयं
पापानां पट्टितश्च्युतमिति । अथ
गतैष्यतिथ्यानयनं प्रौढमनोरमा-
याम्—“सूर्योन्नचन्द्रस्य लपार्क-

भागो गता तिथिः पष्टिगुणावशे-
पात् । द्विचन्द्रलब्धं घटिकादि
चान्द्रं भवेदिदं पक्षयलस्य सिद्धये ।
कृष्णे तु पक्षे चगुणाच्च्युतासौ गता
तिथिः सावयवा गता स्यात् ।”
इति । भक्ताव्यर्कविधोर्लया इत्या-
दिनानीता घटिका नाप्रोपयुज्यन्ते ।
तासां साधनत्वादिति न साध्याः ।

(३३)

दिनरात्रिभिभागवलम् ।

र.	च.	मं.	सु.	दृ.	शु.	वा.
००	००	००	००	०१	०१	००
००	००	००	००	००	००	००
००	००	००	००	००	००	००

(३४) घपशादियलम् ।

र.	चं.	मं.	सु.	दृ.	शु.	वा.
००	१	००	००	००	००	००
१०	१५	००	१५	००	००	००
००	००	००	००	००	००	००

(३५) कालयलम् । ल०

र.	चं.	मं.	सु.	दृ.	शु.	वा.
०१	२	०१	०२	०१	०१	०१
०२	०१	०१	०१	०१	०१	०१
०२	०१	००	०२	००	००	००

अथ घपशमासेशयोरानयनमुक्तं नीलकण्ठपद्धतौ—“कलिगतदिन-
पुन्दर्यद्विरामेयिहीनो नष्टशरकरतटो द्विःस्थितोभ्रांगरामैः । पश्चि-
मिभिरथ लब्धे त्रिदिनिमे सरूपे तदनु नुरगतष्टे घर्षमासाधिपी स्त. ॥”
इति ॥ एवं सूर्यसिद्धान्तोक्त्याऽऽनीतघपशमासेशावेधो गच्छतः । यस्तु
ग्रहसिद्धान्तमतेनानयनं केशवदेवर्षेण स्पष्टतिट्टीकायामुक्तस्त-
त्प्रदायानुरोधाभाङ्गीकृतमित्यवगन्तव्यम् । यत्र घारे रव्यादिके जन्म
स एव दिनेश इति स्पष्टम् ॥ होरेशानयनमपि नीलकण्ठपद्धतौ—
“इधर्षं कृत्वेष्टफाले चरदलविघट्टीर्याम्यसौम्यार्कगोले रेखायाः प्राक्प-
रस्तादृशमथ च घनं स्पष्टदेशान्तरं हि । शिष्टा घारप्रवृत्तेरिह गतघ-
ट्टिकास्ता दिनिष्ठाः शरास्ता घारेष्वात्कालहोरा रविसितशशिजेन्द्रार्कि-
जीयारनायाः इति” ॥ केचित्तु—“तत्कालार्कन्यूनलमांशपिण्डो भक्ता
पञ्चसोणिभिर्भुक्तहोरा इत्यनेन होरेशमादुस्तथ प्राप्यं सकलशिष्टसम्भ-
वापविरोधात्, इति ।

(३६) मान्यशाः ।

र.	चं.	मं.	सु.	दृ.	शु.	वा.
१०	१८	०५	१९	२२	२२	३१
२०	२८	१६	२९	३६	२१	२०
२६	०२	२८	१५	३४	१६	५८
६	६	३	६	३	६	३

तत्साधनं ग्रहलाघवे—“चत्वा-
रिंशदशीतिरद्रिषु मुपः कलेन्धो
मूढतो पट्ट्यासोणि जिनाभिनोह-
विष्टतो घाभ्यभिनःसायनात् ।
होराहोर्लयादिगल्यप्रमगेतोकोऽसौ-

तदूनागताच्छेषमादशलब्धियुग्म-
शहृत्तोशाद्योपमः स्यात्स्वदिक्" इति

(३७)

श्रायनवलम् ।

र.	चं.	मं.	घु.	वृ.	शु.	ज.
००	००	००	००	००	००	००
१६	५३	३७	४५	२८	०१	०५
५६	०५	२६	३०	०	१५	५५

अत्र सुगमोपायः स्पष्टफान्ते-
र्धलानयननिराशश्च पद्धतिप्रकाशे-
"याम्यात्तरैः स्वांग्रियुतापमांशै-
र्युतायुताः पूर्णगुणाः शनीन्द्रोः ।
व्यस्तं परेषामनिशं घुघस्य युता
भवेदायनधीर्यमेतत् । गणेशदामो-

(३६)

चेष्टायलम् ।

र.	चं.	मं.	घु.	वृ.	शु.	ज.
००	००	००	००	००	००	००
१६	३३	१०	००	३४	३६	५५
५६	५८	१३	०९	४	५३	४५

अत्र मज्जनविधिः सुगमोपायश्चोच्चलानयनवद्वगम्यः ।

(४१)

नैसर्गिकयलम् । पञ्च०

र.	चं.	मं.	घु.	वृ.	शु.	ज.
११	००	००	००	००	००	००
००	५१	१७	२५	३४	४२	८
००	२६	०९	३३	१७	५९	३४

दरसूर्यमुखैः रपष्टापमात्साधित-
मात्मतन्त्रे । उपेक्षितत्वाद् गुरुकेश-
धाधैरयुक्तमेवेति सुधीभिरुह्यम्
॥ २ ॥ इति

(३८)

चेष्टाफेन्द्रम् ।

र.	चं.	मं.	घु.	वृ.	शु.	ज.
००	००	१०	११	०८	०८	०६
००	००	०८	२९	१७	९	२४
००	००	१९	३१	४७	१९	४५
००	००	४४	२६	३३	३९	१५

अत्र केशयोक्तावयमभिसन्धिः
सन्धिसाधनवदेव बोध्यः ॥

(४०)

स्पष्टचेष्टायलम् । चतु०

र.	चं.	मं.	घु.	वृ.	शु.	ज.
००	००	००	००	००	००	००
३३	२७	५४	४५	३२	३८	५१
५२	४	३९	४६	०	१८	४०

अत्र सुगमोपायो मयोच्यते ।
वियन्नागाश्चतुस्त्रिंशद्घना एभिर्यु-
ताः पुनः । पुनरेव भवेद्वीर्यम्म-
न्दारादिक्रमाद्भुतमिति ॥ १ ॥

(४२)

दृग्वलम् पष्ठम्

र	च	म	वु	वृ	गु	श
००	००	००	००	००	००	००
१२	००	००	००	००	००	००
२३	११	००	००	००	००	००
ध	र	म	वु	वृ	गु	श

(४३)

पङ्क्त्यम् ।

र	च	म	वु	वृ	गु	श
५	०	५	६	०	०	६
४	४०	५१	१०	२०	२०	१२
२५	१०	३०	२५	३०	३०	२०

अत्रेदं तत्त्व यस्य दृग्वलमा
नीयते तं प्रति या दृष्टय सन्ति
तन्मध्ये शुभदृष्टीना योगस्य पाप
दृष्टीना योगस्य च चतुर्थांश पृथ
कार्थ्यं तयोरन्तर दृग्वल स्यात्
तच्च शुभदृष्टिचतुर्थांशात्पापदृ
ग्योगचतुर्थांशे शुद्धे धना मकमित
स्थार्थमिति ।

स्थानदिकालनिसर्गचेष्टादृग्व
लानां योगे कृते पङ्क्त्यम् स्यात्
तदेवात्र यत्नशुद्धेन दृष्टव्यं नीयते, अथ
जन्मसमये प्रहयुद्धे विशेषः ॥ आदौ
सर्वेषां पङ्क्त्यम् प्रसाध्य ययो
प्रहयोर्युद्धमभवति तयो पङ्क्त्यम्
ययोरन्तर रूपादिकला मशरयो

रन्तरेण भाज्यम् । दक्षिणदिक्स्वग्रहस्य पङ्क्त्यम् शोधयमपहतं
तयो पङ्क्त्यम् स्फुटं स्त । शरान्तरन्तु समदिशोऽशरान्तरं
भिन्नदिशोऽप्येतेन भवति । यस्योत्तर शर स उत्तरदिक्स्वो ग्रहो
दक्षिणशरो दक्षिणदिक्स्वो, दिक्स्वाम्ये यस्यात्पशर सोऽप्यदिक्स्व
इति, शरानयनप्रकारो ग्रहलाघवे—‘स्वाम्युपय जयमा स्वभुजला
स्वामिता पदश ममश स्यु । पातलया कुतुतादुधभृगोमध्यम
चञ्चलनेत्रविहीना । बुद्धिज्यम्भियुगाश्विनो दक्षचयश्चेपङ्क्त्यम्
चल केन्द्रकत्रिशुद्धमस्यममिताद्वय लयमागतात् । त्रिशस्तभयुतं
कुत्रात् कुपमलाब्धोन्मद्दिमक क्रमात्तद्धोना धृतिरिष्विला गुणमुचो
गोब्जा इना द्राक्धृति ॥ मन्दस्वप्यगास्वपातरदितात्त्रायशरा
केवलान्तरास्त्रियमादता अथ गुरोश्चेक्षोचनात्ता पुन । स्वाद्वधना
अष्टजोगुलादिकशर पातोनदिक्स्यादसौ त्रिघ्न स्यात् पलिफादिक
स्फुटतरस्तसस्फुटभापम ॥ इति ॥ अत्र त्रिज्यकादश । अथ युद्ध
लक्षण समागमास्ताभावकालीनमौमादियशरान्यतमयो स्पष्टग्रहयो
राश्यशरलाताभ्यं युद्धम्, समागमस्तु अशाधिके याम्योत्तरान्तरे
यदा द्वापवि त्रिज्याद्वयका तदा भवतीति शेषम् ।

(४४)

भावानां स्वामिबलम् । प्र.

त	थ	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
००	००	००	०६	०६	००	०५	००	०६	००	०६	०६
११	११	२८	१२	१२	२८	५१	१२	१०	४८	४६	१०
११	३६	०४	५२	५२	०४	३०	०१	१५	१८	२५	२५

(४५)

दृग्वलम् । सि.

त	थ	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
००	०१	००	०१	००	००	००	००	००	००	०१	०१
१०	०१	५३	०५	१६	०८	१६	२६	१५	४६	२९	००
२४	२३	३०	२६	२०	४६	५४	४८	००	१९	५२	३६
क	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ

(४६)

दृग्वलम् । मृ.

त	थ	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
०१	००	००	०१	००	००	००	००	००	००	००	००
००	१०	१०	००	११	००	२६	३९	००	००	१०	५०
००	२०	२०	००	२०	४०	०१	२०	४०	००	२०	२०

मृचतुष्पदादिशानं रत्नकलापे—“नृयुक्कुम्भस्तुलाकन्याचापाघातं
 च मानुषाः । चापान्त्यादं मृगाघातं गोसिंहाजतुष्पदाः । मृगांत्यापं
 कर्किमीनावाप्याः कीटश्च वृश्चिक” इति अत्र कुम्भो जलचरः कर्कः कीट
 इत्ययदुसम्मतत्वात्पादरणीयम् ।

(४७)

भावानां स्फुटवलम् ।

त	थ	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
०८	००	०८	०८	०८	०८	०८	०८	०८	०८	०८	०८
०१	०१	१२	१८	५१	१०	१०	२१	४६	१४	०६	०१
१०	५०	०१	४८	३२	१०	२५	०१	१०	३०	३०	२१

(४८)
चेष्टाकेन्द्रम् ।

र.	०२१०३१२१३१	र.	००२११०७
चं.	० १२८१०६३७	चं.	००१३३१५८

(५०)
उच्चरश्मयः ।

र.	चं.	मं.	सु.	दु.	शु.	श.
५	१	२	३	४	५	६
५	३	७	१५	२९	५०	६६
५५	५१	५५	२६	६५	२७	१६

(५१)
चेष्टारश्मयः ।

र.	चं.	मं.	सु.	दु.	शु.	श.
३	४	३	१	४	४	०६
६	३	४३	००	२४	५१	१०
४३	४७	२१	५६	२५	२१	२९

अत्रोच्चचेष्टायलयोऽङ्कचतुष्टयं प्रगृह्य केशवोक्तोच्चचेष्टारश्मी साध्यौ अन्यथा धीपत्युकानीतरश्मेस्तृतीयाङ्केन विसंवादः स्यात् । अत्र धीपति-प्रकारे सुगमोपाय उक्तः कृष्णदैवज्ञैः—'नीचोनितस्पष्टतरो ग्रहद्वयः पद्माधिको मण्डलतो विशोध्यः । राशौ सरूपे द्विगुणे लघाघे भवेयुः कथा-स्यमरीचयोऽत्र । चेष्टाकेन्द्रेधिके पद्माद्यकाक्षप्रविशोधयेत् । राशौ-सैके लघाघे तु द्विजे चेष्टामरीचयः । पद्धतीया रश्मयश्चेष्टोच्चगुणक-साधनार्थं हेया ॥ तु फलादेशार्थमिति सम्यङ् निरूपितं केशवपद्धति-टीकायां श्रीधर्मेश्वरदैवज्ञेन । इति ।

(५२)
उच्चफलम् ।

र.	चं.	मं.	सु.	दु.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
६०	००	४१	१०	४४	२९	२९
६९	३९	११	३४	१९	३४	२३

(५३)
चेष्टाफलम् ।

र.	चं.	मं.	सु.	दु.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२१	३३	१७	००	३४	३६	५१
७	५८	१३	०९	३४	२३	५५

अत्र रूपोनरश्मयः पदं (गच्छमानं) ततः सैकपदप्रपदार्थमर्थकाद्यं-कयुतिः किल सङ्कलितास्येति स्त्रीलावत्युक्तप्रकारेण साधितसङ्कलितमेव धेदीफलं स्यात् । अत्र सुगमोपायस्तत्र मामकं पद्यम् । व्येकी चेष्टोच्चकि-रणी पद्मभिर्भक्ती तदाह्वये । फले लाघवरीत्यास्तः धीपत्युक्तप्रकारतः ॥ इति वस्तुतस्तु पूर्वसाधितोच्चचेष्टायले पयोच्चचेष्टाफले इति ।

(५४)

चेष्टोच्चवलघातः ।

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००
१४	००	११	००	२५	१८
२१	२१	४९	०२	३२	१०

(५५)

चेष्टोच्चवलोनैकघातः ।

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००
१२	२५	१३	४७	६	११
१६	४५	२९	१९	२९	४४

अत्र गोमूत्रिकागुणनप्रकारो मयोच्यते—“आदौ रूपाद्यवयवात्मकं गुणं विलिख्य तस्य षष्ठ्यंशाद्यवयवाधस्तात्तस्यैव रूपाद्यवयवान् पुनर्लिखेदेवं तदधोपि-विलिख्य गुणकस्य रूपाद्यवयवैः क्रमेण गुणयेत्ततो गुणितां कानामधो रेखां कृत्वा यत्रोद्धर्थाधः क्रमेणां कयो रङ्गानां वा पङ्क्तिर्मवेत् तत्र तद्योगं विधायाम्यत्र यथास्थितं तदधो लिखेत्ततो न्याङ्के षष्ठ्या विभक्तलब्धमुपात्तिमांके योजयेत्तमपि षष्ठ्या विभज्य लब्धिं स्वपृष्ठांके योजयेदेवं प्रथमांके यावदेवं य आवितस्त्रिष्ठांकस्तद्गुणनफलं स्यात् । अत्र मत्पद्यम् । चेष्टोच्चवलयोगोना सरूपा च तयोर्हतिः । चेष्टोच्चवलहीनैकघाततुल्या प्रजायते ॥

(५६)

इष्टम् ।

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००
२९	४२	२६	१३	३३	३९
२५	४२	३८	३०	९	३०

(५७)

कष्टम् ।

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००
२०	३९	२८	२२	१९	१६
१२	१९	२३	१०	४३	३२

अत्र मूलानयनविधिः सिद्धान्ततत्त्वविवेके—“पष्टिवर्गगुणादङ्गान्मूलं प्राप्य यदागतम् । सैरुपेयं पष्टिगुणं द्विगुणितमप्युद्धृतम् । लब्धमागत-मूलस्याद्यवयवश्चेति तत्पद्यम् । इति पष्टिवर्गगुणादङ्गादित्यत्र प्रथमाङ्कः पष्टिगुणो द्वितीयांके युक्तः पुनरप्येवमेवेति सवर्णनं लब्धार्थं फलं व्यम् ॥ निरग्रमूलानयनमपि तत्रैव—“अन्त्यं यावदिहाद्यकादूर्ध्वतिर्य्यङ्गस्ते-रया । सप्ता स्थानां क्वानाञ्च विपमाद्यसमक्रमात् । त्यपत्योन्त्याद्विप-माद्वर्गं द्विघ्नतन्मूलहरसमः लब्धवर्गश्च विपमादाद्याच्छोष्यः पुनः पुनः क्रियेवं सर्वमूलाङ्कं यावत्तत्र पदानि च ॥ अन्त्यस्थानात्क्रमेणैवं मूलं स्वीयमुदाहृतम्” इति अत्र मूलं न प्राप्नोति मतं तथा चेष्टोच्चवलयो-गार्द्धमिष्टं तदूर्ध्वं कष्टमिति च मतं सम्प्रदायविरोधादप्राप्तमेव ॥ इति ॥

(۷۴)

इष्टप्रपञ्चबलैरयम् ।

र.	चं.	मं	वृ.	शु.	श.
२	००	२	००	४	३
४५	३५	३५	५२	५७	२
५७	४३	५	१४	२२	५४

(48)

कष्टघ्नपङ्क्तैक्यम् ।

र	चं	मं.	सु	वृ.	शु.	श
२	५	२	५	२	३	१
१०	६	४६	२८	२७	११	३८
३	५२	२०	५०	१४	३	४९

(५०)

एतदप्रवृत्तिचक्रम् ।

[illegible]

(६१)

फटममहदष्टिचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	सु.	दु.	शु.	श.
र.	००००००	०००९१३०	०००२१३६	००००००	००१८१४६	००००००	०००४१४२
चं.	००१२५१३५	००००००	०००४१२०	००२०२०	००३३१०७	०००८१०५	००१४१०४
मं.	००००००	००१२५१५	००००००	००००००	०००६१०२	०००६१४८	००१४१११
सु.	००००००	००१३१०४	०००४१३७	००००००	००३३१२०	००००००	००१५११६
दु.	०००८१२३	०००७११८	००००००	००११११२	००००००	००१५१४४	०००४११८
शु.	०००३१४६	००००००	००१९१२०	०००२१३३	०००२१३३	००००००	००१११३५
श.	००१२१३७	००१०११३	०००९१३७	००१३१२२	००००००	०००४१०३	०००००००

(23)

—एष्यभाषदृष्टिचक्रम्—

[illegible]

(3)

कष्टप्रभायद्विचक्रम् ।

[illegible]

अत्र दृश्येष्टकष्टाभ्यां स्व प्रति ग्रहदशो गुणनीया इति विश्वनाथ-
प्रभृत्युक्तिः । एतन्मतं दूषितं धीकृष्णदैवज्ञैः । दृश्यानां भावाना-
मिष्टरूपयोरभावात् तदृष्टीनामिष्टकष्टवशेन स्फुटीकरणमशक्यमेव
स्यात्किञ्चिद्व्युत्पत्तिवलादप्ययमेवार्थो लभ्यते तथा हि सर्वग्रहाणाञ्च
दशः फलाभ्यामित्यत्र कस्य पष्ठ्यन्तस्योभयत्र सम्यग्धाद्यस्य दृष्टि-
स्तस्येष्टकष्टाभ्यां गुणिता स्फुटा भवतीत्यर्थः सम्पद्यते तत्र पष्ठ्यन्तस्य
द्रष्टृत्वं दृश्यत्वञ्चेति परं विचारस्तत्र राज्ञो दृष्टिगुरोर्दृष्टिरित्वादी
पष्ठ्यन्तस्य द्रष्टृत्वं च व्युत्पन्नत्वात् राज्ञः कृपादृष्टिरिति वत्सेवकस्य
कृपादृष्टिरिति प्रयोगाभावाच्च-प्रकृतेऽपि सर्वग्रहाणां द्रष्टृणामित्येवार्थो
व्युत्पत्तिवलात्तद्व्यवृत्त इति वलदृग्गुणनं व्यर्थमेवेति सुन्दरमिधमतं
सर्वथा विरुद्धमेव ।

(६४)

॥ शुभचक्रम् ॥

म	र.	चं	मं.	सु	पु	॥ *	रा
ग	००१०१५२	००१००१००	००१२२१३०	००१०३१४५	००११५२१	००१०३१४५	००१०१५२
हो	००१११००	००११५१००	००११११५	००१०३१४५	००११११५	००१०३१४५	००१००५३
मै.	००१०१५२	००१०१५२	००११५१००	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०३१४५	००१००५३
स	००१०३१५	००१००१३००	००११५२	००१०३१४५	००११५१००	००१११५	००१०३१४५
न	००१००१५२	००११५१००	००११५२	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०३१४५
हा	००११११५	००११५२	००११११५	००१०३१४५	००११५१००	००११५१००	००११५१००
प्रि	००११११५	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०३१४५	००११५१००	००११५१००	००१०३१४५
पो	००११५१००	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०३१४५	००११५१००	००१०३१४५	००१०३१४५

(६५)

अशुभचक्रम् ।

म	र.	कं	मं	शु	रु	शु.	रा
मृ.	००१५८१०८	००१००००	००३७३३०	००१५६१३५	००१५८१०८	००१५६१३५	००१५८१०८
मे.	००१५८१०८	००१५८१०८	००३८१३५	००१५६१३५	००१५८१०८	००१५६१३५	००१५८१०८
मि.	००१५८१०८	००१५८१०८	००३८१३५	००१५६१३५	००१५८१०८	००१५६१३५	००१५८१०८
म	००१५८१०८	००१५८१०८	००३८१३५	००१५६१३५	००१५८१०८	००१५६१३५	००१५८१०८
म	००१५८१०८	००१५८१०८	००३८१३५	००१५६१३५	००१५८१०८	००१५६१३५	००१५८१०८
म	००१५८१०८	००१५८१०८	००३८१३५	००१५६१३५	००१५८१०८	००१५६१३५	००१५८१०८
म	००१५८१०८	००१५८१०८	००३८१३५	००१५६१३५	००१५८१०८	००१५६१३५	००१५८१०८
म	००१५८१०८	००१५८१०८	००३८१३५	००१५६१३५	००१५८१०८	००१५६१३५	००१५८१०८

अत्र विशेषः । यत्र स्वोच्चं नीचं मूलत्रिकोणं या सम्भवति तत्र मित्रादिजं शुभं न ग्राह्यमिति । सुगमोपायस्तु शुभैर्त्यं चतुर्भ्यः शोधितमशुभैश्च सम्भवतीति, अत्र वर्गेशः स्वोच्चादिषु यत्र तिष्ठति तत्रत्यं फलं ग्राह्यमिति बहुसम्मतमपि सम्प्रदायानुरोधाच्चाहोतम् । यस्तु "गृह एव स्थापितस्य शुभाशुभस्य चाहं होरादौ सममेव स्थाप्यमिति सुन्दरमिधमत युक्तियुक्तम्"—प्राङ्मनोरमायामुक्तं तदप्य-
ग्राह्यं "होरादौ गृहवदागतशुभशुभयोर्दलं स्थाप्यमिति" केशवोक्तैः सम्प्रदायपरिगृहोक्तत्वात् । यस्तु नीलकण्ठपद्धतौ सुन्दरमिधमताभिः प्रायेण शुभाशुभैश्चमभिधाय शुभाशुभपंक्तौ केशवोक्तवत्स्थापितं तद्वातनाश्रित्य सम्प्रदायविरुद्धं च ॥

(१६) शुभ-वक्तिः ।

प्र.	र.	चं.	मं.	पु.	वृ.	शु.	स.
गृ.	००१११२५	००१२१११	००१६२५	००१८२	००१६२	००१५१०	०००९२२
हो.	०००५१४५	०००६१०५	०००८१२२	०००५१२३	०००८१२२	०००५१२३	०००५१२३
वे.	०००५१४५	०००६१०५	०००८१२२	०००५१२३	०००८१२२	०००५१२३	०००५१२३
स.	०००५१४५	०००६१०५	०००८१२२	०००५१२३	०००८१२२	०००५१२३	०००५१२३
न.	०००५१४५	०००६१०५	०००८१२२	०००५१२३	०००८१२२	०००५१२३	०००५१२३
हो.	०००५१४५	०००६१०५	०००८१२२	०००५१२३	०००८१२२	०००५१२३	०००५१२३
नि.	०००५१४५	०००६१०५	०००८१२२	०००५१२३	०००८१२२	०००५१२३	०००५१२३

(६७) अशुभपंक्तिः ।

प्र.	र.	ख.	मं.	सु.	व.	शु.	श.
गु.	००४८३।११	००४९०।४२	००४९३।३६	००४९६।३४	००४९९।३३	००५०२।०६	००५०५।३८
हो.	००५०८।१५	००५१३।५४	००५१६।४७	००५१९।४७	००५२२।४७	००५२५।३०	००५२८।१५
मे.	००५२८।१५	००५३३।५७	००५३६।४८	००५३९।७०	००५४२।४८	००५४५।३६	००५४८।१९
स.	००५४८।१५	००५५३।५७	००५५६।४८	००५५९।४८	००५६२।४८	००५६५।३०	००५६८।१९
म.	००५६८।१५	००५७३।५७	००५७६।४८	००५७९।४७	००५८२।४८	००५८५।३०	००५८८।१९
दा.	००५८८।१५	००५९३।५७	००५९६।४८	००५९९।४७	००६०२।४८	००६०५।३०	००६०८।१९
त्रि.	००६०८।१५	००६१३।५७	००६१६।४८	००६१९।४७	००६२२।४८	००६२५।३०	००६२८।१९

(६६)

वर्गशुभाशुभयुतियुगिताशुभापंक्तिचक्रम् ।

श.	चं.	म.	ह	व.	शु	रा.
ग.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
घ.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
ङ.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
च.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
म.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
ह.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
व.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
श.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
स.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
य.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
र.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
क.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
ख.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
ग.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
घ.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
ङ.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
च.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
म.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
ह.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
व.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
श.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
स.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
य.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
र.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
क.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५
ख.	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५	०२१११५

अत्र केशवोक्तौ सदा सदसद्युती खोच्ये रूपमियादिना स्यापि-
तयोश्शुभाशुभयोरैक्ये इष्टाशुभे "पक्त्योस्तत्तसु कोष्टयोरि"त्यादिना
स्यापिते ज्ञेये । अत्र सुगमोपायो मयोच्छ्रयते । अत्रत्यप्रथमचक्रोयगृहां-
कस्य चतुर्युतस्य गृहेशतस्यप्रहयोः सद्युतेयुतेश्वान्तरं द्वितीयचक्रोय-
गृहांकः स्यादेवं प्रथमचक्रोयहोरादिषड्वर्गास्य द्वियुतस्य होरादि-
षड्वर्गस्य सद्युत्योयुतेश्वर्गस्य चान्तरं द्वितीयचक्रोयहोरादि-
षड्वर्गास्य स्यादिति । अत्रापि षड्वर्गशुभयोरिष्टसद्युत्योयोगाऽर्धमिष्टम् ।
अशुभासद्युत्योर्म्योगार्धं कष्टमिति सुन्दरमिथोक्तं प्रकारान्तरं त्याज्यम् ॥

अत्रेष्टकपद्धतयोर्घातः श्रीपतिसुन्दरादिविरुद्धः किन्तु केवलयोरेव
बलयोर्घातः कार्य्य इति दिवाकरोक्तिर्हेया ।

(७०)

चर्गेशतस्यग्रहयोरिष्टघ्नपद्धतैकयोर्घातः ।

प्र.	र.	च.	म.	सु.	वृ.	शु.	श.
गु.	११२१०२	०१११५२१	१२४००३४	००३०३२६	१११११३२	१११११३४	००२१११३
हो.	०००००३	०००२२२६	०००२१४८	०००२१४८	०००२१४८	०००२१४८	०००२१४८
म.	००२१११४	००१३५२६	००१४६०२	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६
स.	१११११३५	०००२२२६	१०१३०२६	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६
न.	१११११३५	०००२२२६	१०१३०२६	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६
वृ.	०११११३५	०००२२२६	१०१३०२६	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६
शु.	१११११३५	०००२२२६	१०१३०२६	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६

(७१)

चर्गेशतस्यग्रहयोः कष्टघ्नपद्धतैकयोर्घातः ।

प्र.	र.	च.	म.	सु.	वृ.	शु.	श.
गु.	०११११३५	०००२२२६	०००२१४८	०००२१४८	०००२१४८	०००२१४८	०००२१४८
हो.	०००००३	०००२२२६	०००२१४८	०००२१४८	०००२१४८	०००२१४८	०००२१४८
म.	००२१११४	००१३५२६	००१४६०२	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६
स.	००२१११४	००१३५२६	००१४६०२	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६
न.	००२१११४	००१३५२६	००१४६०२	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६
वृ.	००२१११४	००१३५२६	००१४६०२	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६
शु.	००२१११४	००१३५२६	००१४६०२	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६	००१३५२६

अत्र प्रौढमनोरमाकारेण व्यर्थमित्युक्तं धर्मभ्वरेण तु “वस्तुतस्तु
यत्र ययोर्धातमूलं पूर्वमताभिप्रायेणोक्तं तत्र तयोर्योगार्थमेव ग्राह्यमि”
त्युक्तान्तदुभयमपि ससुप्रदायविरोधात्प्रत्याख्येयम् ।

(७२)
यग्यतत्स्थग्रहयोरिष्टघनपङ्क्त्यलैष्ययोर्धातमूलम् ।

प्र.	र.	च.	मं.	उ.	वृ.	शु.	श.
गु.	०१२२१५३	०११५०१०	०३३३३३३	००१००१२	०४२३३३६	०४२३३३६	०१३३३२८
हो.	०११११५०	००१३३३३	०२३३३३३	००३३३३३	०३३३३३३	०१३३३३३	०३२३३३३
मे.	००३३३३३	०१३३३३३	०२३३३३३	००३३३३३	००३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३
स.	०३३३३३३	०१३३३३३	०३३३३३३	००३३३३३	०३३३३३३	००३३३३३	०३३३३३३
न.	०३३३३३३	००३३३३३	०३३३३३३	००३३३३३	००३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३
दा.	०३३३३३३	०१३३३३३	०३३३३३३	००३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३
नि.	०३३३३३३	०१३३३३३	०३३३३३३	००३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३

(७३)
यग्यतत्स्थग्रहयोः कष्टघनपङ्क्त्यलैष्ययोर्धातमूलम् ।

प्र.	र.	च.	मं.	उ.	वृ.	शु.	श.
गु.	०११११३३	०१३३३३३	०२३३३३३	०३३३३३३	०२३३३३३	०२३३३३३	०२३३३३३
हो.	०२३३३३३	०५०३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३	०२३३३३३	०३३३३३३	०२३३३३३
मे.	०३३३३३३	०३३३३३३	०२३३३३३	०३३३३३३	०२३३३३३	०२३३३३३	०२३३३३३
स.	०२३३३३३	०३३३३३३	०२३३३३३	०३३३३३३	०२३३३३३	०२३३३३३	०२३३३३३
न.	०२३३३३३	०५०३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३	०२३३३३३	०२३३३३३	०२३३३३३
दा.	०३३३३३३	०३३३३३३	०२३३३३३	०३३३३३३	०२३३३३३	०२३३३३३	०२३३३३३
नि.	०२३३३३३	०५०३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३	०२३३३३३	०२३३३३३	०२३३३३३

अथ नीलकण्ठपद्धतौ 'फलद्वययुतिः स्पष्टेष्टकष्टाभिधे' त्युक्तं तच्चिन्त्यं धीपत्यादिमिरनुकत्वात्स्फुटशुभाशुभस्य सप्तवर्गफलनिर्णयोपयोगित्वाच्च तथा चोक्तं प्रौढमनोरमायाम् चेटोच्चलोत्पन्नेष्ट फष्टप्रकरणे—“सप्तवर्गफलादन्यत्सर्वमेतेन चिन्तयेत् । सप्तवर्गफलं घाच्यं घट्टयमाणेन केवलमिति” कृष्णदैवज्ञादिस्वरसोप्येवमेव ।

(५४)
स्फुटशुभम् ।

प्र.	र.	च.	मं.	सु.	धु.	शु.	स.
गु.	००२४।१४	००१४।४८	०१०३।५१	०००४।१०	००११।२०	०११२।३३	००११।५६
दो.	००१२।२४	०००३।०१	०००३।०३	०००३।०८	०००२।२०	०००१।२८	०००१।०५
दे.	०००२।०८	०००८।२३	०००२।२०	०००२।०५	०००१।४०	०००१।१३	०००१।४३
स.	०००१।१३	०००९।२८	०००१।१३	००००।००	००००।४२	००००।१८	०००१।०४
न.	०००१।४०	०००३।०१	०००१।१३	०००३।०८	०००३।००	०००१।२०	०००२।४२
श.	०००३।००	०००८।२३	०००३।१३	०००२।५६	०००३।४२	०००२।४५	०००१।५१
मि.	०००२।१३	०००९।२८	०००१।१३	०००३।०८	०००३।४२	०००१।२०	०००२।४२

(५५)
स्फुटशुभम् ।

प्र.	र.	च.	मं.	सु.	धु.	शु.	स.
गु.	०११०।०१	०८४३।१६	०५१२।०१	०८०३।०१	०६०५।३७	०६०८।३६	०१४८।२५
दो.	०११२।२१	०६१९।३८	०३०९।५८	०५१५।५०	०२१६।४३	०५४९।२५	०२१५।०३
दे.	०५१६।४६	०४११।३८	०३१५।३०	०४१२।३२	०४३३।१४	०३३३।००	०२३७।३३
स.	०३३३।०२	०४४६।२१	०२३७।१३	०४३३।५०	०२३३।३०	०५१२।१०	०२१५।५६
न.	०२४९।५७	०६१२।३८	०२३७।१३	०४३३।५०	०४३३।५७	०३१३।१८	०२२७।१५
श.	०४४२।५०	०४१२।३४	०२३७।१३	०४३३।५०	०४३३।५७	०३३३।५६	०२२७।१५
मि.	०२५८।३८	०४४६।११	०२३७।१३	०४३३।५०	०४३३।५७	०३३३।५६	०२२७।१५

(७६)

चेष्टागुणकः

(७७)

उच्चगुणकः

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
०१	०१	००	००	०१	०१
०३	४१	५५	३०	४२	५०
११	५३	५०	१४	१२	४०

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
०१	००	०२	००	०२	०१
०२	३०	०१	४८	१४	२८
५०	५८	३२	२१	५०	४३

चेष्टोच्चरश्मिज्ञानं विनापि सुगमोपायेन गुणद्वयसाधनमुक्त धर्मै-
श्वरदैवज्ञेन—“त्रिगुणचैष्टिकतुंगवलं गुणो यदि तु खान्तिकलात्प-
वलं बलम् । त्रिगुणमभ्रदुताशकलाग्नितं भवति सोऽत्र गुणः
क्रियतेन्यथा” ॥ इति ॥

(७८)

स्फुटगुणकः ।

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
०१	००	०१	००	००	०१
२८	५६	२३	३८	५७	३९
१६	१९	०२	२६	२६	०२

(७९)

६ प्रहाणां सप्तवर्गगुणकचक्रम् । चन्द्रकुजयोराशिगुणो भर्तृगुणितः ।

प्र.	र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
गृ.	१	३३	१४	१	१	१
हो.	५६	१	१	५६	५६	५६
मे.	११	१	१	११	११	११
स.	५६	१	१	५६	५६	५६
न.	५६	१	१	५६	५६	५६
दा.	५६	१	१	५६	५६	५६
प्रि.	११	१	१	११	११	११

ॐ भक्तोऽग्रे चक्रगुणस्य शीघ्रतिप्रवारेण सिद्धयति तत्प्रकारस्तु (७९) प्रोक्तसम्प्रतिपत्त्या
टिप्पण्यां विनोदय ॥ इति ॥

(८०)

ग्रहाणां सप्तवर्गजानन्तरताङ्कचक्रम् ।

प्र.	र.	खं.	मं.	इ.	पृ.	शु.	त.
शु.	८८	९	८	९	८८	९	८८
हो.	१०	१	८८	१	८८	१	८८
मे.	१५	१	१	१	१	१	८
स.	१	१३	१	१३	१	१३	१
न.	८८	१२	१	१३	१	१३	१५
श.	८८	१	८८	१३	१०	१३	१३
त्रि.	८८	१३	१	१	१३	१३	१३

(८१)

अनन्तरताङ्कजगुणकचक्रम् ।

प्र.	र.	खं.	मं.	इ.	पृ.	शु.	त.
शु.	१	१०८	१३	१	१	१	१
हो.	१	१	१३	१३	१	१३	१३
मे.	१०८	१३	१	१०८	१३	१३	१३
स.	१	१३	१३	१३	१	१३	१३
न.	१	१	१३	१३	१३	१३	१३
श.	१३	१३	१३	१३	१	१	१
त्रि.	१	१३	१३	१३	१	१	१३

भागानुवन्धभागपवाहविधिर्लीलावत्याम्—“छेदघ्नरूपेषु लघा-
घनर्णमेकस्य भागा अधिकोनकाश्चेदिति” यत्र छेदद्वयस्मवति तत्र
तद्घातश्छेदो लेख्यः यत्र भाज्यच्छेदा केनापि समाङ्केन भक्तौ निश्चयो
तत्र तेनापचर्त्यैव लेख्यौ मिश्रङ्कगुणनप्रकारोपि लीलाधर्यां, “अशा-
दतिश्छेदवधेन भक्ता लब्धं विभिन्ने गुणने फलं स्यात् ।”

अत्रानन्तरतादृक्कण्ठगुणानां समच्छेदेन योगेनाप्याधयगुणको
यद्यपि स्यात्तथापि लाघवाय गुणितांशान् स्वस्वहारेण विभज्य
फलानि स्वस्वकोष्ठेषु विलिख्य योगः कृतः ॥

(८२)

प्र	र	खं.	म	ड.	वृ.	शु.	घ.
मृ	०० ०२।१०	००।०११०	०१।१८।१४	००।०५।१३	००।०२।१०	००।०५।३	००।०२।१०
मि	०० ०७।१०	००।१०।००	००।२५।००	००।०७।००	००।०१।१५	००।०५	००।००।११२
मि.	००।०३ ०५	००।०८।१०	००।१० ००	००।०२।१४	००।०३।१२	००।०५।००	००।१।१५
स	००।०३।१५	००।२।१०	००।०८।१०	००।०७।१०	००।०७।१०	००।०८।२	००।०३।१५
न	००।१।१५	००।१।००	००।०८।१०	००।०७।१३	००।०३।१५	००।०७।१३	०० ०५।२५
न	०० ०५।१५	००।०८।१०	००।२५।००	००।०७।१३	००।०७।१३	००।१० ००	००।०७।१०
मि.	०० ०६।१५	०० २।१५	००।०८।१०	००।०३।१४	००।०७।१०	००।१।००	००।५।२५
यो.	००।१५।१५	००।१।०११५	००।०३।१४	००।१।०११५	००।३।१५	००।५।०६	००।३।०५

(८३)

॥ आधयगुणकचक्रम् ॥

प्र.	र.	धं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
गृ.	.६	१०	३०	१०	.६	१०	.६
दो.	१८	१८	१५	.९	१५	.९	.३
दे.	.५	.५	१८	.५	.९	.९	.३
स.	.९	१३	५	१३	१८	१५	.९
म.	.३	१८	.५	१३	.९	१३	१३
घा	१५	.५	१५	१३	१८	१८	१८
त्रि.	१५	१३	.५	.५	१८	१८	१३
पो.	०१	८९	९३	६८	९३	६९	६९
ह.	१४४	३६	३६	१०८	१४४	१०८	१४४

(८४)

॥ आधयगुणकः ॥

र.	धं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	०२	२	००	००	००	००
१९	१६	३५	३७	३८	५१	१७
३५	४०	००	४६	४५	०६	०५

(८५)

॥ संशुक्ताधयगुणकः ॥

र.	धं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	०१	०३	००	००	००	००
१९	१०	०३	३०	३८	५१	२७
३५	१९	३४	४६	४५	०६	०६

अत्रारिष्टमेऽधिनवकाप्येत्यत्र वस्तुतोऽधिनवकस्थाने सादृ-
चतुर्नवतिर्भवेत्यतो द्विगुणगृहाद्वात्रवापैकस्तोनयुगाधयगुणः कार्यः ।
उक्तञ्च कृष्णदेवशैः—“मित्रगृहेकरशरा नवाष्टेन्दुहता धनम् । शत्रोगृहे
पूर्णपक्षा नवाष्टेन्दुहता शून्यमिति” ॥

(म६)
ॐ साधवेनैतत्सिद्ध्यर्थं सारिणी लिख्यते ॐ

गुह	स्व	भूमि	मि	स	श	अ
०	०१००१००	००१०३०	००००२०	००१०००	००००१००	००००२१०
॥	००१०००	००१०२०	००००१०	००१०००	००००१०	००००३०
भूमि	००२०००	००१०३०	००१०३०	००१०३०	००००२०	००००१०
मि	००२०१०	००१०३०	००१०३०	००१०३०	००००२०	००००१०
स	००१०१०	००१०३०	००१०३०	००१०३०	००००२०	००००१०
श	००१०१०	००१०३०	००१०३०	००१०३०	००००२०	००००१०
अ	००१०१०	००१०३०	००१०३०	००१०३०	००००२०	००००१०

(८७)

वर्गोत्तमाद्रितयस्ये तु ।

०	स्व	भा. मि	मि	स.	स.	अ स
गृहे	०१/००/००	०११८/००	००/५६/००	००/३०/००	००/१०/००	००/११/००
दोसादी	००/३०/००	००/२५/००	००/२१/००	००/१६/००	००/०८/००	००/०५/००

ज्ञानयन्त्रलोकौ च मदीयौ—“गृहे गृहवशादङ्का गृहहोरादिय-
गंयोः । वशाहोरादिके रथाप्यास्तघोगो गुण आश्रयः ॥ यदि वर्गो-
त्तमस्यांशश्चस्थो गगनेचरः । गृहे होरादिवर्गे च स्वर्गानास्या-
पयेत्तदा ॥ अत्र गणितं धीपतीयप्रकारनिःपन्नसप्तवर्गांस्वरूप-
मेवेति प्रष्टव्यम् ।

(ㄷ)

कर्मयोग्यगुणः ।

र.	खं.	मं.	उ.	वृ	शु	घ.
००	०१	०२	००	०१	०१	००
५१	२५	०३	३८	०७	११	५२
०६	३४	२८	१६	२८	१०	१७

(五)

अथैश्वर्यः कलाः ।

र.	व.	मं.	पु	पु.	श.	ल.	र.	व.	मं.	पु	पु.	श.	ल.	
१५०॥८							२२	३३	३४	२०	२९	२६	२८	२८
१५१॥८							३०	०४	२७	१७	४७	४३	०८	३४
२१॥८							२८	३६	३८	०२	३०	१८	३६	३९

(६१)

चक्रार्धहानिहरः ।

वृ.	०९।५४।२९।०४
श	०३।००।४३।००

(६२)

चक्रार्धहानिगुणकः ।

वृ	००।५३।५६।३९।३६
श	००।४० ०५।५१।३६

अत्र श्रीपत्युक्तौ शुभग्रहस्य रूपाल्पहरे हरादं रूपाब्जोर्ध्वं गुणो भवतीति विशेषः । एकराशौ द्विवहुषु ग्रहेषु सत्सु किं कर्त्तव्यमित्यपेक्षार्या श्रीपतिप्रदर्शितविधिधर्मेषु सत्याचार्यमतमेव धरं वराहादिभिः स्वीकृतत्वात्, यदा त्येकराशिस्थानां पलसाम्यं स्यात्तदा सर्वेषां गुण कार्य्य इति सुन्दरमिधः, यस्य निसर्गबलमधिकं तस्यैव गुणः साध्य इति प्रौढमनोरमाकारमतम्, कमलनयनमिधस्तु “पलसाम्ये समुत्पन्ने प्राहो भुक्त्यधिको ग्रहः । भुक्तिसाम्ये समायाते यो ग्रहः प्रथमोदितः” इत्याह । अस्माकं प्रौढमनोरमाकारमतमेव प्रियम् । सुगमोपायस्तु नीलकण्ठयक्षतौ—“प्रोक्ता चक्रार्धहानिर्यदि लग्नवियुतं लग्नकं पङ्क्तुहाल्यं भागीभूतं भुज्जं तदनु खरसहरस्याखरो रूपतोदयः । शोध्योसौ रूपतः स्याद्गुणक इह खलानां सतां चेद् द्विनिष्को हारो रूपाल्पकव्याधित इह पतितो रूपतः स्याद्गुणौऽसौ ॥१॥ इति ॥ यत् “नायाताः खण्डकाः स्युर्दंशरपितिययो विंशतिः व्यामिपष्टिः खं प्राग्भायोमखेटो भवन्विषरहत् खण्डविश्लेषनिष्तः । प्राक्खण्डे युग्विहीनः शुभलग्नजनितस्त्यजितः पष्टिशुद्धो ह्यादावेकत्र संस्थे पलिन इह गुणस्तेन गुण्यायुरंशाः ॥” इति भाष्यशास्त्रमर्थम्भरेस्तु चक्रार्धहानिः कृता साऽसती वराहकल्पपाण्यमार्गदिभिः प्रामाणिकै राशिपर्यायपदोपादानात् ॥

(६३)

चक्रार्धहानिसंस्कृता
आयुःकलाः ।

र	चं.	मं.	वृ	शु.	श.	ख.
१९००।२	११।१५।०	२०६।१९	१६३।०९	०१२०।१२	१५४।१६	२१५।१४
२०००।१	११।१५।०	२०६।१९	१६३।०९	०१२०।१२	१५४।१६	२१५।१४

(६४)

चक्रार्धहानिसंस्कृता
आयुरंशाः ।

र	चं.	मं.	वृ	शु.	श.	ख.
३२।१३।३४	२०।०८	२५।१८।३८	५७।०४	२०।१०।४३	४३।४८।३४	३८।१६।०९
३८।१६।०९	२०।१०।४३	४३।४८।३४	५७।०४	२०।१०।४३	४३।४८।३४	३८।१६।०९

(६५)
अंशयुर्नर्पाद्यम् ।

र.	च.	मं.	वृ.	शु.	शु.	शु.	शु.	यो
=	०४	२१	०५	०३	०१	०५	१८	७५
०५	०८	०३	०२	००	०१	०३	०२	०३
०१	२५	०७	११	०७	२४	१५	०९	१३
४२	०८	१७	१५	१७	२७	०८	३२	१५
३६	२४	२४	००	२४	३६	२४	००	४८

अप्रायं विधिः चक्रार्धहानिसंस्कृतदायांशकलाः स्ववर्गगुण-
केन गुणिता द्विशत्या भक्ता लब्धं घर्पाणि स्युः । शेषं सविकलं द्वादश-
भिः संगुण्य विकलास्थानात् पष्ट्याप्तं कलासु संयोज्य द्विशत्या भक्ते
मासाः । पुनः शेषं साधययं त्रिशता गुणयित्वा विकलातः पष्टिलब्ध-
मुपरि प्रक्षिप्य शतद्वयेन भागे गृहीते दिनानि स्युः ॥ पुनः शेषं
पष्ट्या निहत्याघःस्थाङ्कं युतं द्विशत्या भजेत् लब्धं घटिका भवेयुः
पुनः शेषं पष्ट्या संगुण्य द्विशत्या भक्ते पलानि भवन्त्येवं लग्नायुः-
साधने यूहनीयम् । अथ दायांशेभ्य एवायुःसाधनमुक्तं नीलकण्ड-
पद्धतौ—‘दायांश निजकर्मयोग्यगुणकाभ्यस्तास्त्रिणिष्ठा हता दिग्भिः
स्यात्किल घर्षमासदिवसाद्यंशोद्गयायुः स्फुटम् ॥’ इति । अत्र यत्न-
यत्नं पद्धरूपाधिकं यत्नं बोध्यम् ॥ अत्र श्रीपत्युकायनुपातो यथा ऐक-
स्त्रिग्राशावेकं घर्षमिह भवति तत्र राशेरंशास्त्रिशद्वर्षस्य मासा द्वादश
तथा त्रिशन्निर्भागैः द्वादश मासा लभ्यन्ते तदा लग्नस्यांशदिना
किमित्यनुपातः ॥

(६६)

पिएडादित्रिकायुः ।

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	शु.	शु.
१८१००१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०
१८१००१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०
१८१००१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०
१८१००१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०	१००१०१०

(६७)

पिएडायुर्वर्पाद्यम् ।

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	शु.	शु.
१५	१२	१२	००	१२	१५	०९
११	००	००	०३	०९	०८	११
२४	१८	२३	०२	१०	०२	१३
१५	१३	१०	३४	३३	०९	१४
०२	०५	३०	१२	१५	१८	००

(६८)

निसर्गायुर्वर्षायम् ।

र.	चं.	मं.	वृ.	पृ.	शु.	श.
१६	००	०१	०५	१४	१४	२४
०९	०६	०८	०५	०१	११	१०
२९	०१	०७	०९	२७	०४	१९
१२	५५	०५	२५	०३	२६	४५
१०	४५	३४	३९	५४	००	००

(१००)

पिण्डादिभिकायुरंशाः ।

र.	चं.	मं.	वृ.	पृ.	शु.	श.
२५८	०८	१४	२४	०८	१४	२४
२५८	०८	१४	२४	०८	१४	२४
२५८	०८	१४	२४	०८	१४	२४
२५८	०८	१४	२४	०८	१४	२४
२५८	०८	१४	२४	०८	१४	२४

(६९)

जीवायुर्वर्षायम् ।

र.	चं.	मं.	वृ.	पृ.	शु.	श.
१४	०८	१४	०७	१३	१२	०८
०५	०७	०५	०३	०५	०९	०६
०४	२९	१४	०२	२४	१४	१२
१२	०८	१२	३४	५४	११	१६
३८	४८	४९	१२	३४	२५	११

(१०१)

हानिप्रयुक्तपिण्डादिभिकायुः ।

र.	चं.	मं.	वृ.	पृ.	शु.	श.
२०९	१४	२४	०८	१४	२४	२४
२०९	१४	२४	०८	१४	२४	२४
२०९	१४	२४	०८	१४	२४	२४
२०९	१४	२४	०८	१४	२४	२४
२०९	१४	२४	०८	१४	२४	२४

अत्र शुभ इत्यत्र नैसर्गिकशुभयो न तु तात्कालिकः—यत्तु घक्र-
गमिति केशयोक्ती घक्रो भौम इति विश्वनाथेन व्याख्यातं तदसत् ।
भौधरधीपतिदामोदरकेशवादिभिर्वक्रगतिपट्यापपदस्य स्पष्टा-
भिधानात्, यच्च त्र्यंशार्धहानिद्वितये प्राप्ते हानिद्वितयमपि स्यादिति
सुन्दरमिश्रमतं तदप्यग्राह्यम् । “लेचरो जायते योर्द्व्यंशयोरपहारकः ।
आयुषः स हरेदर्थं त्र्यंशं शुक्रशनैश्चरविति” यवनमुनेर्विशेषव्याख्यात् ।
नेति तनुपेक्षित्विति केशयोक्ती प्रौढमनोरमाकार इति उक्तं यत्पर-
मतं तत्र रमणीयमित्यर्थः, अस्मिन्लग्ने कुरे लग्नेशे सत्यसौ हानि-
रूपा क्रिया कार्यति व्याख्यातवान् तदेव युक्तं चराहधीपतिनीलकण्ठा-
दिग्रन्थपट्यालोचनया तथैव पर्यवसानात् । अत्रोदाहरणे रविगुर्वो-
शशत्रुगृहगतत्वात् त्र्यंशहानिः शनिय्येद्यपि शत्रुगृहेस्ति तथा घक्रगति-
रस्तीति न त्र्यंशहानिः, बुधस्यास्तकृतत्वादार्धहानिः, शुक्रान्योस्तु-
घक्रार्धहानिरप्यादावशादुदायवदेव कार्य्यं लग्ने क्रूरभावात्तज्जनिता
हानिर्नास्त्येवेति हानिप्रयसंस्कृतायुरंशेभ्यः केशयोक्तीनीतं पूर्वानीत-
वर्षायायुस्त्र्यंशार्धहानिसंस्कृतं वा जातमायुस्त्रयम् ॥

(१०२)

यथा पिरडायुर्वर्षाद्यम् ।

(१०३)

निसर्गायुर्वर्षाद्यम् ।

(१०४)

जीवायुर्वर्षाद्यम् ।

र.	१०।०७।२७।३०।०१	र.	११।०२।१९।२८।२७	र.	०९।०७।१२।४८।२५
चं.	१२।०७।१८।१३।४५	चं.	००।०६।०१।५०।४५	चं.	०८।०७।२९।०८।४८
मं.	१२।०७।२३।१०।३०	मं.	०१।०८।०७।०५।१४	मं.	१४।०५।१४।१३।५१
सु.	०३।०७।१६।१७।०६	सु.	०२।०८।१९।४२।४९	सु.	०५।०२।०६।२०।१४
बृ.	०७।१०।११।४२।१०	बृ.	०९।०५।०८।०२।३६	बृ.	०८।११।२६।३६।२३
शु.	१५।०८।०३।०९।१८	शु.	१४।११।०४।२६।००	शु.	०२।०९।१७।११।२५
रा.	०९।११।१३।५४।००	रा.	२४।१०।१९।४५।००	रा.	०८।०६।१२।१६।११
ल.	०५।०६।२६।३४।४८	ल.	०५।१२।२६।३४।४८	ल.	०५।१२।२६।३४।४८
यो.	०८।०९।२०।३१।३८	यो.	०७।११।१७।००।४९	यो.	०३।०९।२५।१०।०५

अथ सुगमोपाय उक्तो घर्मभ्वरेण-“गुणधराशयादिकदायभागीः सञ्चालितैर्यन्त्रगणादिकं स्यात् । हेयं तदेवात्र समाधिकायुः सदैव विद्भिः किल वैयविद्भिः” । अयमर्थो राश्यादिरुता दायंशा आयुर्गुणकैः शुचिताः पष्टपादिहारैर्लब्धयः स्वस्वोपरिष्ठाङ्केषु योजिता एव यन्त्रगणाद्यं तदेव वर्षायुः स्यात् ॥ इति ॥

तथा केशवोक्ताविमस्थाने वस्तुतोयं ॥२४॥ हर उत्पद्यते इति निरुधयहरसिद्धयर्थं भाज्यहारी पञ्चभिर्गुण्यौ तथा चोक्तं सुन्दर मिश्रेण-“लघतःशरणाद्द्विवेदभागासद्यटीमिराद्यमिति ॥ आयुःप्यथाप्येषु यत्नाद्यलग्न” इत्यत्रापिशब्दो मिश्रक्रमस्तेन यत्नाद्यलग्नोऽपि अयले यत्नवत्यपि न लग्न इत्यर्थः । यत्नाद्यलग्नोऽपीति कथनमंशायुर्वर्षाद्यने यत्नवत्यपि किञ्चिद्लग्नायुषि न क्षेप्यमित्येतदर्थं लग्नायुर्निर्मितं योज्यं संग्राह्यमित्यर्थ इति सुन्दरोक्त्या धीपतिकेशवचाक्षयोरेकार्थकता सम्पक् सम्पद्यते । अन्येषाम्मतं केशवेनैव प्रदर्श्य भ्रातृमुक्तं किं बहुनोक्तेन ॥ इति ॥

(१०५)

लग्नयलघ्नीदिनीकृतांशायुः ।

र.	व.	मं.	जु.	घ.	गु.	स.	क
४००२१३६४५	४६७००३८९	६३४४१६१०	४५०२००५४५४	८०४०३६॥५०	४६४४८६४०३६	४५४४०३०३॥६	४५४४०३०३॥६

(१०६)

चन्द्रयस्य च्छन्दिनीकृतनिसर्गायुः ।

[illegible]

(३०७)

अनयोर्योगः सपरिहितः ।

र.	चं.	सं.	पु	वृ.	शु	रा.	छ.
१०१	१०२	१०३	१०४	१०५	१०६	१०७	१०८

(१०८)

दिनादिमिश्रायुः ।

७	७०९।३।१००
८	७३८।७।८।७
९	७४०।०।०।९
१०	७४६।२।१।९
११	७४६।३।१।७
१२	७४८।३।३।९
१३	७४९।२।१।७
१४	७५२।३।१।७

(१०६)

मिश्रायुर्वेदप्रथमस्यैवात्र श्रमाश्वमेधवगन्तव्यम् ।

र.	घ.	म	वृ.	इ	शु	ष.	ल.	यो.
०९	०२	११	०३	०६	१२	१४	११	७३
०९	७	०७	११	०२	००	११	११	०१
१८	२४	११	२१	०६	००	१२	१२	२५
३१	१२	३६	४३	२८	००	५८	५४	३२
४२	१४	२७	५१	११	१५	१६	००	२३

अत्र त्रयाणां बलसाम्ये यथा ज्यायुंषि त्रिवलैर्निहत्येत्यादिना मिश्रायुक्तं तथैव द्वयोः समबलत्वेपि ज्ञेयम् ॥ आयुषोर्युतिदलं तु त्रिजायुर्युत्या त्रिलववदेव । प्रकारान्तरमुक्तं च ह्यालुगिपद्धतौ—“यदा त्रयाणामपि वीर्यसाम्यमेषां द्वयोः स्याद्यदि वीर्यसाम्यम् । तदा तदायुः स्वबलेन निघ्नमेकीकृतं तद्वलयोगमक्तम् । पृथक् पृथग्ब्योम-सदां तदायुः श्रीनीलकण्ठादय आदुरेवम् । यद्यायुरेक्यं ग्रहसंख्यया-प्तं तच्छ्रीधराचार्यमतधिरुक्तमिति” किञ्च दामोदरपद्धतौ प्रथमप्रकार एवोक्तः “लघाकेचन्द्रा यदि धीर्ययुक्तास्तदा विलग्नस्य बलेन हन्यात् । अंशायुरेकस्य बलेन पैण्डं नैसर्गिकं चन्द्रमसो बलेन ॥ सर्वार्थयैकत्र विधायतानि बलैक्यमक्तानि समादिकं यत् । फलं विमिश्रायुरिदं द्वयोर्वा बलैक्यतश्चोभयवीर्यसाम्ये । मध्यं बुधैःस्पष्टमिदं जगाद श्रीजीवशर्मा मतिमानथैवम् ।” इति ॥ अस्मात् स एव मुख्यः ॥ अत्र विपष्ट्यंश-पर्यन्तं बलसमत्वं विवक्षितमिति केनचिदुक्तं तदसंगतं यतस्तादृश-तुल्यबलत्वे प्रकारद्वयसाधितमिश्रायुपस्तुत्युपासःमेन लाघवाद्-द्वितीयप्रकार एवोक्तः स्यात् तस्माद्दीनत्वं मध्यमत्वंमुत्तमत्वंमादा-य तुल्याधिकृता मन्तव्या यस्तुतस्तु सर्वार्थवयेन बलसमत्वे लाघ-वात् प्रकारान्तरेण मिश्रायुः साध्यमुत्तमत्वेन मध्यमत्वेन वा सम-तार्या मुख्यप्रकारेणैव साम्यमितिप्रकारद्वयं प्रतिपाद्यतामाचार्याणा-माशयोधगम्प्र इत्यलम्पल्लवितेन ॥ इति ॥

श्रीपतीयरिष्टकरचक्रम् (११०)

०	र.	चं.	म.	कु.	ह.	शु.	श.
गु.	००१९५३	०६३५६२	००१०१०	०८१६३८	०५२११८	०१२८७	०१४००४
हो.	०००२१४	०४१२३३	०००५१२	०३००३२	०१४४५२	००५५४७	००४२३२
दे.	०००२१४	०३१०३३	०००७३३	०४०८१६	०३२११७	००३३२२	००४५०४
स.	००११३३	०४१३०८	०००७१६	०४०११२	०२१५३२	००३६३३	०२०६०७
मं.	०००९०७	०४१२३३	०००७०६	०४१८००	००१८१९	००३४३६	०२१३१५
गु.	००१०२९	०३११०३	०००९३८	०३५३००	००२१५३	००४२१४	००५१२७
नि.	००१०२९	०३०३०८	०००७०५	०३०८१६	००१८१९	००३४३६	०२१३१५
योगफल	०१२४३९	०३००००	००१०३८	०४१३३६	१६३६३८	०५२२१०	१३३७०४

शेखरीयारिष्टकरहरयलचक्रम् । (११९)

०	१.	२.	३.	४.	५.	६.	७.	८.	९.	१०.	११.	१२.	१३.	१४.	१५.	१६.	१७.	१८.	१९.	२०.	२१.	२२.	२३.	२४.	२५.	२६.	२७.	२८.	२९.	३०.	३१.	३२.	३३.	३४.	३५.	३६.	३७.	३८.	३९.	४०.	४१.	४२.	४३.	४४.	४५.	४६.	४७.	४८.	४९.	५०.	५१.	५२.	५३.	५४.	५५.	५६.	५७.	५८.	५९.	६०.	६१.	६२.	६३.	६४.	६५.	६६.	६७.	६८.	६९.	७०.	७१.	७२.	७३.	७४.	७५.	७६.	७७.	७८.	७९.	८०.	८१.	८२.	८३.	८४.	८५.	८६.	८७.	८८.	८९.	९०.	९१.	९२.	९३.	९४.	९५.	९६.	९७.	९८.	९९.	१००.	
०	००	०१	०२	०३	०४	०५	०६	०७	०८	०९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९	१००

यद्यपीदमयुक्तमिति केशव-
दैयद्येन स्पष्टं ततो तद्वैक्याश
सम्बन्धं तथाप्युदाहरणार्थं सा-
धितमित्यवगन्तव्यम् ॥

यत्तु लघुपद्धतौ “मूलमतस्ततोत्र निखिलं चैकत्र सम्पीडयेदिति” मूलितानां सप्तवर्गस्याङ्गानामैक्यं बलमुक्तं तन्नादरणीयं श्रीधराद्यति-
प्राचीनानुक्तेः ॥ तथा च श्रीधराचार्यः “गृहादिका वर्गसंख्या रूप-
युकार्धिता तथा । रिष्टाधिपबलं भक्तं भङ्गनाथबलञ्च यत् । स्याद्वाश्याख्यं
तथान्येषां वर्गाणां तद्वलं बलम् । राश्यादिवर्गनाथानां बलैराहत्य
तद्वम् । सर्ववर्गबलन्तत्स्याद्रिष्टतद्भङ्गनाथयोरिति” अरिष्टकरिष्ट-
हरयोर्यलसाम्ये सति भङ्कू रिष्टकृत इत्यादिना निर्णयः कार्यः । तथा
च यंचनेश्वरः-“उच्चनीचशुभमूरहिताहितविचिन्तमात् । समानबलयोः
कार्यं रिष्टारिष्टादिनिश्चितम्” । इति । यत्र तु यहयो ग्रहा एकमरिष्टं
जनयन्ति रिष्टमङ्गं वा कुर्वन्ति तदा तेषां बलानामैक्यं कृत्वा तद्वसान्नि-
ह्येयः कार्यः । यद्येकग्रहो रिष्टकर्ता रिष्टभङ्का च स्यात्तदा स ग्रह इष्ट-
बलाधिकोरिष्टहर्त्ता कष्टबलाधिकोरिष्टकर्ता स्यादित्यपि चिन्तनीयम् ।

(११२)

(११३)

ग्रहाणां दशाक्रमबलम् ।

वर्णादिदशा ।

र.	च.	मं.	हु.	शु.	श.	ल.	स.	शु.	र.	च.	हु.	शु.	मं.
०२	०१	०१	००	००	०१	०१	११	१४	०१	०२	०३	११	११
४४	१०	५३	३१	१६	४८	५०	११	११	०५	०९	०७	११	०७
५१	४८	१३	२१	५०	११	४०	१२	१२	०६	१८	२४	२१	००
							५४	५८	०८	११	१२	४३	०७
							००	१६	११	४०	४१	११	२७

अत्र लग्नार्कचन्द्राणां मध्ये यस्याद्गतः पदबलमधिकं तस्याद्या
दशा । एषां प्रपाणां द्वयोर्वा पदबलसाम्ये सति चेदोक्तः समतेत्यादि-
वक्ष्यमाणक्रम एवात्र बोध्यः । यथोक्तं रामरुष्णपद्धतौ—“स्वीन्दुलग्नो-
द्भवपदबलानां तोल्यै प्रयाणामयवा द्वयोश्च । पुर्वोक्तमिधायुपि साधिते
स्याद्द्विधायुपः पूर्वदशा तु तत्र । तत्राप्यसाम्ये प्रथमोदितस्य ततः परं पूर्व-
विधेः क्रमात्स्यादिति प्रथमोदितस्येत्यत्रोदयः प्रात्यहिक इति केचित्
घस्तुतस्तु प्रथम उदित उक्तः पठित इति यावत् । अथ केन्द्रादिगानां
सूर्यवसादुदयसाम्ये तु निसर्गबलवशाद्दशाक्रमः स्यात्तदुक्तं ह्यानुगि-
पद्धतौ—“समोदितानामप्येषां निसर्गबलिनो भवेदिति पक्षदुय-
साम्ये पाठ्यमाद्दशा स्यादिति सम्यक् प्रौढमनोरमायामुपपादितं

तत्सम्प्रदायिका नास्ती कुर्वते। अत्र केन्द्रादिविचारो लग्नकुण्डल्याः
शकाशात्र तु भावकुण्डल्या इति विश्वनाथोक्तिः सम्प्रदायानुरोधेन
मयापि स्वीकृता, अत्र श्रीपञ्चदशकमवलसाभ्यामर्थमङ्कवतुष्ट्या-
त्मकभावफलेन पङ्क्त्यैक्यं गुणनीयमिति तत्त्वम्।

अथान्तर्दशा लिख्यते।-

(११४)

-(११५)

(११६)

तथादौ लग्नदशायाम्। शनिदशायाम्।

शुक्रदशायाम्।

ल. ल.	ल. व.	ल. व.	श. श.	श. मं.	श. चं.	श. ल.	श. व.	श. वं.	श. वं.	श. वं.
०७	०२	०१	०६	०२	०२	०१	०१	०४	००	०१
०६	०६	१०	१०	०३	०३	०८	०८	०५	०७	०१
२२	०७	२०	२४	१८	१८	२१	२१	०८	१८	०९
०२	२०	३०	२६	०८	०८	०६	०६	२९	२१	३७
३२	५०	३८	५४	५८	५८	४३	४३	२८	२१	२२

(११७)

रविदशायाम्।

(११८)

चन्द्रदशायाम्।

र. र.	र. व.	र. ल.	र. व.	चं. चं.	चं. श.	चं. मं.	चं. व.	चं. वं.	चं. वं.	चं. वं.
०४	०२	०१	०१	०१	००	००	००	००	००	०२
०८	०४	०६	०२	०३	०५	०५	०२	०३	०३	०७
१३	०६	२४	०३	१३	०४	०४	०६	२५	२५	२४
४१	५०	३३	२५	१८	२६	२६	११	४९	४९	१२
३७	४८	५२	२४	५९	२०	२०	१७	४५	४५	४१

(११९)

शुभदशायाम्।

(१२०)

शुक्रदशायाम्।

(१२१)

शुक्रदशायाम्।

शु. शु.	शु. र.	शु. ल.	शु. व.	शु. वं.	शु. मं.	शु. मं.	शु. मं.	शु. मं.	शु. मं.	शु. मं.
०१	००	००	००	०८	०२	०२	०६	०२	०२	०१
१०	११	०७	०५	००	००	००	००	००	००	०६
२०	१३	१५	२१	००	००	००	२१	००	०३	०५
१३	२६	०४	४८	०४	०१	०१	४३	१४	१४	२५
५१	२५	३७	२८	५०	१२	१२	३०	१०	१०	३०

अत्र "मूलपाकपतिः पूर्ववन्ददात्यन्तदर्शां ततः" इति गगोक्तैः प्रथमं दशापतेरन्तर्दशा ततो दशापतेरेकर्षादिगतानां भवन्ति, तत्रान्तर्दशाक्रमः पाठक्रमेणैवावगम्यः बहुषु ग्रामाणिकग्रन्थेषु तथा रीत्या पाठादन्तर्दशाक्रमस्य प्रकारान्तरानभिधानाच्च । यत्रैकराशौ द्वित्र्यादयो भवन्ति तदा तन्मध्ये पञ्चवलाधिक एवं पक्षा न सर्वे, यत्तु प्रौढमनोरमायां—"पक्षैकमे स्याद्वली" त्यत्र पक्षैकमे तेष्वपिला इति पठितव्यमित्युक्तं तथा "दशाक्रमवशादन्तर्दशाक्रम इत्येव पक्षो ज्यायानिति" गुरुमतमुक्तं, तदुभयमपि सम्प्रदायविरोधात्प्रत्याख्येयम् । ननु "व्यचारिणस्तस्य दशाग्रतः स्यादन्तर्दशा वा विदशाह्वया ये" त्यत्र तथा 'यस्याधिकं वीर्यमिहावशिष्टं वाच्या दशा चान्तरजा हि तस्ये" त्यत्र च दशान्तर्दशादीनां क्रम एक एवोक्तोस्तीति पाठक्रमेणान्तर्दशाक्रममङ्गीकुर्वतां, श्रीपतिविरोधः स्यादिति चेन्न नवमपञ्चमयोस्तथा चतुर्थोऽष्टमस्वितयोर्मध्ये कस्य पूर्वान्तर्दशा कस्य परेति सन्देहे श्रीपर्युक्तो साफल्यत् । अथ "पाचयत्यथ फलैर्निजैर्ग्रह" इत्यथ ग्रह इत्युपलक्षणं तेन लग्नस्याप्यन्तर्दशाभागत्यम् । तथा घृहजातकटीकायां गगः "लग्नेन सहिताः सर्वे ह्यन्योन्यं फलदायका" इति घराहोपि "सहोरास्त्येवं परस्परगताः परिपाचयन्ति" नीलकण्ठपद्धतापि "एकैर्पि गता विलग्नपचरा" इति । अत एव ययनजातकादौ लग्नान्तर्दशाफलमप्युक्तम् यत्तु ग्रहः पाचयतीति ग्रहशब्दाद्ग्रहा एवान्तर्दशापाचका भवन्ति ॥ लग्नमिति विभ्वनाद्येनोक्तं तदसदेवेति बोध्यम्—समच्छेदविधानं लीलापत्त्यां, "अन्योन्यद्वारा मिहतौ हरांशौ राश्योः समच्छेदविधानमेवमिति" । अत्र सुगमोपायमाह धर्मेश्वरः 'दशापतेरश्लेदगुणो घघोन्मास्त्वहारमका गुणकाः परेषाम् । गुणैर्विनिष्पन्नाः स्यदशा गुणैक्यमकाः पृथक् चान्तरजा दशाः स्युः । यद्वा दशेशस्य विभागमेवं ज्ञात्वा ततो हारहृतात्परेषाम् । अन्तर्दशासाधनमुक्तमत्र यिमा समच्छेदविधानमार्गमिति" । प्रकारान्तरेण दशेशान्तर्दशासाधनार्थं मत्कृतश्लोकः "येदेमाः पक्षहारेभ्यो मका आस्युंत्तास्तैः । येदेमघ्नी दशा मका दशेशान्तर्दशा भवेदिति ।" अस्मात्प्राग्दर्शयान्तेषामूहम् ।

(१२२)

गुरुदशान्तगतविद्यमानगुरुवन्त-
दशामध्ये विदशा ।

(१२३)

गुरुदशान्तगतगुरुवन्तदशामध्ये
विद्यमानगुरुविदशायामुपदशा

वृ. वृ. वृ.	वृ. वृ. वृ.	वृ. वृ. वृ.	यो.	वृ. वृ. वृ.	वृ. वृ. वृ.	वृ. वृ. वृ.	यो.
०३	००	००	०३	०२	००	००	०३
०२	०५	०९	०५	०३	०३	०९	०९
०७	१३	१६	०९	१३	२०	२५	०९
३८	५६	५८	२९	५६	४२	५६	३८
०५	५२	२९	२८	३४	२२	०३	०९

अन्यासां विदशोपदशानां साधनं विस्तारमपान्न कृतम् ।

(१२४)

दशारम्भमध्यमार्का कलिगताब्दशकाब्दोपलक्षिताः ।

क.	श.	वृ.	र.	चं.	शु.	शु.	मं.
४९५९	४९७१	४९८३	४९९२	५००१	५००५	५००९	५०११
१८८०	१८९२	१८९७	१८९९	१८९९	१८९९	१८९९	१८९९
१०	१०	०९	११	०९	०५	०४	०४
११	०९	१४	१०	०९	०३	२५	२५
११	०९	०३	३३	०३	१६	४०	०९
४३	४३	२५	१०	५२	३३	२४	३९

अथ विद्यमानगुरुदशारम्भकालिकसलग्नग्रहेभ्यो दशायाः शुभा-
शुभकलायगमाय तदुपकरणान्यादौ लिख्यन्ते तत्र जन्मकालिका-
हर्गणः—१८११६३३१५४५४ सावनिका दशा ६८३४२७३६ दशार-
म्भकालिकोहर्गणः १८२१४६८२२३३३ अत्र जन्मकालिकाहर्गणशानार्थं
महीयं पद्यम् । 'देशान्तरेष्टमिच्छाव्यवस्युः' योऽप्यर्था युतिस्तथा । युतोह-
निचयः स साद्वोजोकथा जन्मकालिकः । इति अहर्निचयः जन्म-

दिनजार्धरात्रिकाहर्गणः वीजोक्त्या योगे युतिः स्यात्तययोः सयोर्वा
धनर्णयोरन्तरमेव योग इत्युक्त्या । अथ तृतीयादिदशारम्भकालिका
हर्गणावगमे गतदशायुतिं दशां प्रकल्प्य साधनिका दशा साध्येति
विशेषः । फेशवोक्तसाधनिका दशा दशाब्दयज्ञागतुल्येन पलेन युता
सतो घास्तविककला भवतीति ज्ञेयम् । अत्र सूक्ष्मसुगमप्रकारे
मृदीयः--नाकप्रपाकवेदांशैर्दिनाद्यैस्तद्दिगंशकैः । घट्याद्यैर्वासरिभूत
दशा युक्ता कदात्मिकेति । अत्र धीपत्युक्तौ सूर्यभगणाः सौरसाध
नाश्च सूर्यसिद्धान्तोपाः "युगे सूर्यंशशुभाणां पञ्चतुष्करदार्णवा । उद
यादुदयं भानोर्भूमिसावनयासराः । यमुद्रपटाद्रिरूपद्विसप्तद्वितिथयं
युगे" इति ज्ञातव्याः ।

(१२५)

(१२६)

दशारम्भकालिकमध्यमाः ।

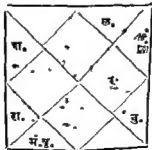
स्पष्टास्सगतिकाः ।

१	चं.	मं.	पु.	पु.	पु.	रा.	रा.	के.	चं.	१.	चं.	म	पु.	पु.	पु.	रा.
०९	०६	०१	०३	०५	०३	०२	०४	१०	०९	०९	०६	००	०८	०५	१०	०२
०९	०६	०१	०३	०५	०३	०२	०४	१०	०९	१५	१३	०९	२८	१५	११	१२
१४	०८	०४	२४	०४	०४	१३	२८	२८	१८	०३	४२	२१	२०	०३	१०	३१
०३	४४	४३	३३	०२	००	३०	१०	१०	४०	३४	४६	२०	०१	१०	३४	५३
५९	३८	३६	०३	००	२०	४३	३६	३९	१२	६१	८०१	०८	१००	००	००	०४
										१०	५३	२१	२१	३२	०३	२२
													अ	य	य	य

मकरन्दोक्तप्रकारेण निरचययाहर्गणात्साधिता देशान्तरसंस्कृत-
मध्याहर्गणापपयेन धालिता इति । अथयात्र विशेषः--दशारम्भसमयाः
हर्गणः सप्तपटः शुभाद्वारः स्यात् अहर्गणाधोपययादेशान्तरसंस्कृत-
रात्र्यर्द्धं शोष्यं शेषः सूर्योदयादिष्टकालो भवति यदि, न शुद्धपति
तदा शोष्ये पष्टिघटिकाः संयोज्य शोष्यं तदा घातो निरेकः शायः ।
लिप्यानपनं प्रह्लापये--"मक्ता व्यर्कविधोलेषा येमकुर्मिद्व्याना निधिः
म्यात्कस्तं शेषं यातमिदं हरात्प्रपतितं भोग्यं त्रिनिताम्नयोः । मुक्तायो-
न्तरमात्रिताश्च घटिकायातैष्यकाःभ्युः प्रमादिति ।" अत्रेदमपधेयम्--
यातघटी दशारम्भेष्टघटीभ्यो यदि न्यूना तदा तदन्तरतुल्ययातनिधि-
घटिका मिलित्वा परतो वर्गमाननिधिलेखया यद्यधिकान्दिष्यघटीमुक्त-

वशास्मिष्टघटीतुल्या धर्मात्मानतिथेयंघटयो लेख्या यथैष्यघटिकायुक्तद-
शास्मिष्टघटयः पष्ट्यधिका भवन्ति तत्र पष्टिघटिका एव चर्त्तमानतिथि-
घटयो लेख्या, या तिथिरानीयते सा यदि पञ्चदशेभ्यो न्यूना तदा शुक्ल-
पक्षोऽन्यथा, कृष्णपक्ष इति । अथ गततिथ्युना त्रिशदैष्यतिथिर्भ-
वति गतैष्यतिथिस्तु चतुःपष्ट्यंशोनवत्तमानयातैष्यघटीभ्यां युक्तः
क्रमेण वशास्मसमयात्पूर्व्यापरदशान्तावधिदिनाद्ये भवतः, स्पष्ट-
पूर्व्यस्य भुक्तभोग्यांशकलाः स्पष्टापरंगत्या भाज्या लब्धे क्रमेण
दशास्मसमयात्पूर्व्यापरसंक्रान्त्यवधिदिनाद्ये भवतः, आभ्यां यदि
पूर्व्यापरदशान्तावधिदिनाद्ये क्रमेणाधिंफेने भवतस्तदा 'यस्मिन्
पञ्चादिमासे दशास्मस्तत्र सूर्याधिष्ठितराशसंक्रान्तिर्भवेत् वैपरी-
त्ये सूर्योऽन्तराश्वभिन्नाशिसंक्रान्तिः स्यात् तयोर्न्यूनत्वेऽधिमासो-
धिक्ये क्षयमासश्च श्रेयस्ततो मासज्ञानम्—' मेपादिस्थे सवितरि यो
गो मासः प्रपूर्व्यते चोद्भूतः । चैत्राद्यः स श्रेयः पूर्तिद्वित्येऽधिमासोन्त्यः"
इति ब्रह्मसिद्धान्तवाक्येन सुलभम्, परमप्रेयान्विशेषः—अनया रीत्या
गमासीयकृष्णपक्षः सिद्धयति तदग्रिममासीयकृष्णपक्षोऽप्यवहारि
कृष्णादिमासानिमाप्येण स्याच्छुक्लस्त्वविकृत एवेति । अथैव हातो
शास्मसमयो लिख्यते शाके १८०७ माघकृष्णपक्ष्यां बुधे घटयः ४३
लानि = १६ दिवसे. सूर्योदयादिष्टघटिकासु ७ पलेसु २६ गुरुदशा-
स्मस्तत्र दिनमानम् २६।४२॥ रात्रिमानम् ३३।१८ अथनांशाः २०।४८०७
तर्गनं राश्याद्यम् ११।१३।११।४० शुभमस्तु ॥

॥ लग्नकुण्डली ॥ (११७)

अथोदाहरणोपयोगीन्यङ्कचतुष्टयात्मकानि
अथलवेष्टावतानि लिख्यन्ते ॥

रुपात्मकभावफलो-

(१२८)

र.	००३२८३३३ ६०	००३४०१५९१३	००३११००११०
च.	०० ११३३८१००	०० ००३३८३५	००३३१५७१८८
मं.	००३९१४३१४४	००३११०१५४	००३७१३३२६
सु.	००१०९१०४१४०	००१२३३३१०	०० ०० ०९१२१
शु.	००१५८३०१०२	००१४४५६१०	००३४१४०१८८
शु.	००१४००११२८	००२९३४३२६	००३६१५३१२०
श.	००१४६१४६१८	००३६१२३१५	००१५१४४१५६

दशारम्भसमयात् पूर्व्यापरदशान्तमाने दिनाद्ये २२१५८॥७॥२४॥०५
संक्रान्तिमाने च १४१४७०३॥१४॥४०३३

एवमन्यस्मिन्नपि दशारम्भसमये प्रहादिकं साध्ये केशवाचार्येण
दशादिलक्षणफलभिरस्तमरि शिष्याणामन्तर्दीयप्रकारवगमाय मयैत-
त्सर्वं प्रदर्शितम् ।

चिरन्तनोदाहरणेन रीति सम्यङ् न जानन्ति हि पद्धतीयाम् ।

शिष्यास्ततो पूर्व्याविदा तदेवं शुभाशुभोद्घोषकरी सुयन्त्री ॥ इति ॥

यः करोति स्वनाम्नाहः परस्योत्कृष्टकल्पनाम् ।

स शीघ्रफलमाप्नोति जनिः स्याद्दुर्लभजोतिषु ॥ १॥

इति धीमदपूज्यशमकृतकेशवीषोदाहरणम् ।

शुभम् ।

वैद्यसाहस्रशमभ्यः श्रीधीनन्दनशमभिः ।

साम्यैतज्ज्योतिषाचार्यैः स्त्रीतारामासिधाय मे ।

सशिष्याय प्रदत्तं तन्मया नीतं प्रकाशताम् ।

शस्त्रवेदाष्टभूतुल्ये शक्यन्दे वैद्यचिन्तुदे ॥